



ТЕРОР И СТРАДАЊЕ
У БЕОГРАДУ

ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

ДР РАДЕ
РИСТАНОВИЋ

РАДЕ
РИСТАНОВИЋ, PhD

TERROR AND SUFFERING
IN BELGRADE
DURING WORLD WAR II



МУЗЕЈ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА

Аутор изложбе и текста каталога

др Раде Ристановић, виши научни сарадник у Институту за савремену историју

Аутор пошавке

др ум. Никола Радосављевић, кустос у Музеју жртава геноцида

Рецензенти

др Борис Томанић, научни сарадник у Институту за савремену историју
др Небојша Стамболија, научни сарадник у Институту за савремену историју

Реализацију изложбе и објављивање ове публикације подржали су

Министарство културе Републике Србије

Фондација Музеја жртава геноцида

GENOCIDE VICTIMS MUSEUM

Author of the exhibition and of the text of the catalogue

Rade Ristanović, PhD, Senior research associate, Institute of Contemporary History, Belgrade

Exhibition designed by

Nikola Radosavljević, PhD in Arts, Custodian, Genocide Victims Museum

Reviewers

Boris Tomanić, PhD, Research associate, Institute of Contemporary History, Belgrade
Nebojša Stambolija, PhD, Research associate, Institute of Contemporary History, Belgrade

This project is supported by

Ministry of Culture of Republic of Serbia

Genocide Victims Museum Foundation

ДР РАДЕ РИСТАНОВИЋ
RADE RISTANOVIĆ, PhD

**ТЕРОР И СТРАДАЊЕ
У БЕОГРАДУ**

ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

**TERROR AND SUFFERING
IN BELGRADE**

DURING WORLD WAR II

БЕОГРАД / BELGRADE
2024.

„Ти, међутим, сјаш, и сад, кроз сан мој тавни,
кроз безброј суза наших, вечан, у мрак, и прах.

Крв твоја ко роса пала је на равни,
ко некад, да хлади толиких самртнички дах.

Грлим још једном, на Твој камен стрми,
и Тебе, и Саву, и Твој Дунав тром.

Сунце се рађа у мом сну. Сини! Севни! Загрми!

Име Твоје, као из ведрог неба гром.

А кад и мени одбије час стари сахат Твој,
то име ће бити последњи шапат мој.“

Милош Црњански, Ламенш над Београдом

*Чика Душку Стојиљковићу, сужњу лојора на Бањици,
Мауџхаузену и Голом ошoku*

„Meanwhile, you are shining, even now, through my dismal dream,
through our countless tears, forever, into dark, and dust.
Your blood, like dew, has sprinkled over the plains
like before, to cool so many dying breaths.
I embrace, once more, upon the precipitous stone,
you, the Sava, and your Danube, slow.
The Sun arises in my dream. Shine! Light up! Roar!
Your name is like thunder from clear skies!
And when your old clock beats the hour
that name will be in my final breath.“

Miloš Crnjanski (Lament over Belgrade)
(*Translated into English by Dr. Mira N. Mataric, 2010*)

To *Duško Stojiljković* - the inmate of the Banjica,
Mauthausen, and Goli Otok camps

Предговор

Ове године навршава се 80 година од ослобођења Београда од немачке окупације током Другог светског рата. Поводом овог важног јубилеја пред стручну и ширу јавност стављамо каталог изложбе *Терор и страдање у Београду током Другој светској рату 1941–1944*. Овај каталог има за циљ да укаже на обим, интензитет и облике страдања у Београду током Другог светског рата. Како бисмо контекстуализовали ову тему, указали смо на околности и главне факторе који су обликовали интензитет и обиме злочина, природу нацистичке идеологије и однос окупатора према Јеврејима и Србима, репресивни апарат и његове главне актере, инфраструктуру и методологију рада (са посебним освртом на методе физичког мучења ухапшеника), итд. У првој линији било је неопходно представити страдање кроз научно доступне квантитативне податке. Каталог се креће од општег ка индивидуалном. Кроз биографије страдалих али и злочинаца, цитате примарних докумената и мемоарских сећања, настојали смо да страдање Београђана што боље приближимо читаоцима. На крају, изражавамо захвалност породици Новаковић, Ратку Лековићу, колегама Радосаву Туцовићу, Небојши Стамболији, Горану Антонијевићу, Немањи Девићу, Ани Панић, Драгани Митрашиновић и другим људима који су нам пружили стручну помоћ и подршку приликом истраживања.

PREFACE

This year marks the 80th anniversary of the liberation of Belgrade from German occupation during the Second World War. On the occasion of this important anniversary, we are presenting the catalog of the exhibition “Terror and Suffering in Belgrade during the Second World War 1941-1944” to experts and the general public. The catalog aims to illustrate the extent, intensity, and types of suffering in Belgrade during the Second World War. To contextualize this topic, we pointed out the circumstances and main factors that shaped the extent and scale of the crime; the nature of the Nazi ideology and the occupiers’ treatment of Jews and Serbs, the repressive apparatus of its main protagonists, the infrastructure and methodology of work (with special reference to the methods of physical torture of the arrested), etc. Most importantly, it was necessary to present the suffering in Belgrade through scientifically available quantitative data. The catalog ranges from general to individual. Through the biographies of victims and criminals, quotes from primary documents, and memoirs, we tried to bring the suffering in Belgrade as close as possible to the readers. Finally, we express our gratitude to the Novaković family, Ratko Leković, colleagues Radosav Tucović, Nebojša Stambolija, Goran Antonijević, Nemanja Dević, Ana Panić, Dragana Mitrašinović and other individuals who provided us with professional help and support during the writing process.



Увод

Формирањем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1918, Београд постаје административни, политички центар и главни град новоосноване земље.¹ Није се тадашња држава могла похвалити високим степеном индустријског развитака, што је у оваквим условима чинило Београд индустријским центром.² Са Београдским универзитетом и бројним основним и средњим школама, овај град је представљао кошницу студената и ђака.³ У мору неписмености Краљевине Југославије, међуратни Београд био је (са 89% писмених грађана)

¹ Бранислав Божовић, *Београд између два светска рата. Управа града Београда 1918–1941*, Београд: Историјски архив Београда, 1995, 158–163.

² Више о индустрији међуратног Београда у: Драган Петровић, *Историја индустрије Београда*, Београд, Српско географско друштво, 2006.

³ Владета Тешић, „Школство у Београду (1918–1941)“, у: Васа Чубриловић (ур.), *Историја Београда, књига 3*, Београд, Просвета, 1974, 308–309; Ђорђе Станковић, *Студенти и Универзитет 1914–1954: огледи из друштвене историје*, Београд: Центар за савремену историју југоисточне Европе, 2000, 54.

INTRODUCTION

With the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes in 1918, Belgrade became the administrative, political center, and capital of the newly formed country.¹ The country at that time could not boast of a high degree of industrial development, which in such conditions made Belgrade an industrial center.² With the University of Belgrade and numerous primary and secondary schools, this city buzzed with students and pupils.³ In the sea of illiteracy of the Kingdom of Yugoslavia, interwar Belgrade was, with 89%

¹ Branislav Božović, *Beograd između dva svetska rata. Uprava grada Beograda 1918–1941*, Belgrade: Historical Archive of Belgrade, 1995, 158–163.

² More about the industry of interwar Belgrade in: Dragan Petrović, *Istorija industije Beograda*, Belgrade, Serbian Geographical Society, 2006.

³ Vladeta Tešić, "Školstvo u Beogradu (1918–1941)", in: Vasa Čubrilović (ur.), *Istorija Beograda, book 3*, Belgrade, Prosveta, 1974, 308–309; Đorđe Stanković, *Studenti i Univerzitet 1914–1954: ogledi iz društvene istorije*, Belgrade: Center for Contemporary History of Southeast Europe, 2000, 54.

острво писмености, а штампа је била основно средство информисања београдске јавности.⁴

Овакав положај осигурао му је енорман раст броја становника и нећемо погрешити ако кажемо да је Београд у овим деценијама неколико пута увећан. Према попису становништва из 1931, Београд је имао 288.938 становника, што га је чинило највећим градом у земљи.⁵ Његови житељи су, у највећој мери, били радници, занатлије, трговци и државни службеници.⁶

Са једне стране ниска примања, нередован посао и лоши радни услови, а са друге изнајмљивање животног простора и високи животни трошкови, гурали су већину грађана овог града у борбу за основне животне услове. Оштрој социјалној супротности и јазу између богатих и сиромашних на својеврстан начин сведочи и архитектура тадашњег Београда. Са једне стране, ницале су као печурке вишеспратне палате у којима су лифтови и купатило били стандард, а са друге стране, ове грађевине су биле окружене уцерицама са пољским

of its citizens, an island of literacy, and the press was the basic means by which the Belgrade public was informed.⁴

This position ensured a significant increase in the number of residents, and we can confidently say that it has multiplied several times over the decades. According to the last population census from 1931, Belgrade had 288,938 inhabitants, making it the largest city in the country.⁵ Its inhabitants were mostly workers, artisans, merchants, and civil servants.⁶

On the one hand, low incomes, irregular work, poor working conditions, and on the other hand, renting living space and high living costs have led to significant challenges for most of the citizens of this city in meeting their basic living needs. The striking social contrast and the gap between the rich and the poor are reflected in the architecture of Belgrade during that period. Multi-storied palaces with standard elevators and bathrooms were rapidly being built, while at the same time, slums with field toilets, crumbling

⁴ Педа Ј. Марковић, *Београд и Европа 1918-1941: европски утицај на процес модернизације Београда*, Београд: Savremena administracija, 1992, 77-95.

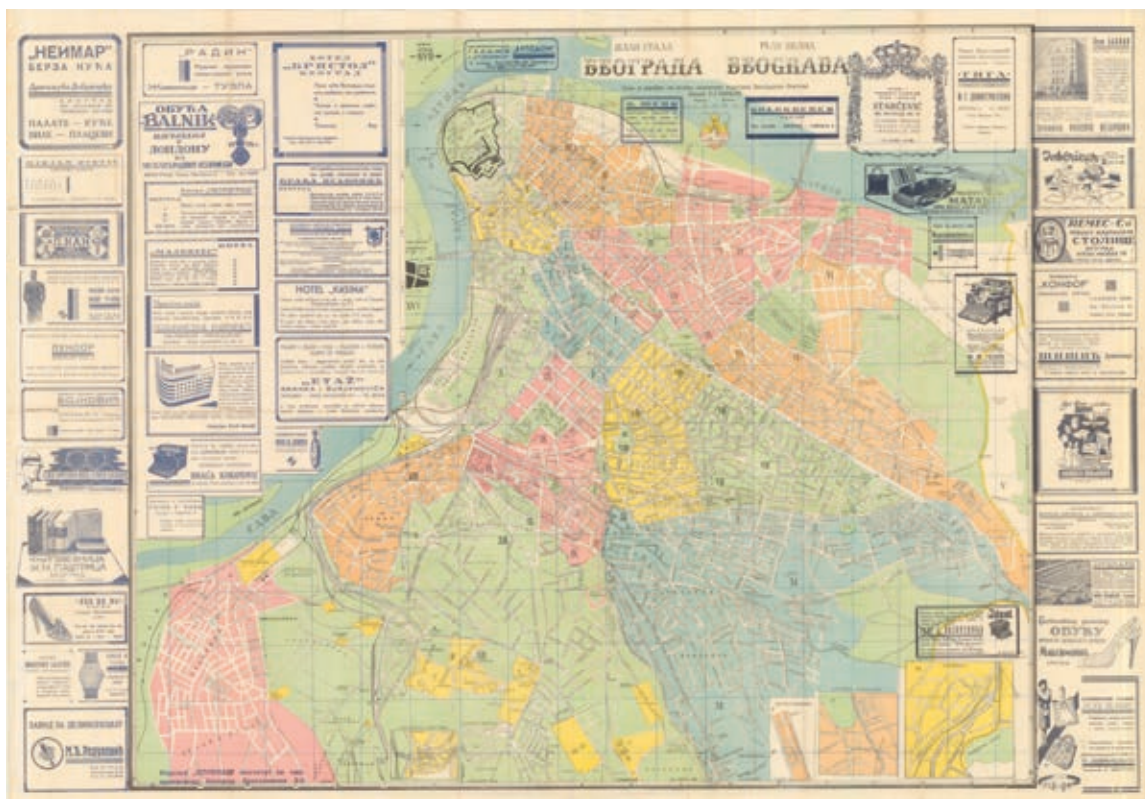
⁵ Исто, 40.

⁶ *Banovi Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*, ur. Momčilo Pavlović i drugi, Београд: Institut za savremenu istoriju, 2019, 219.

⁴ Peđa J. Marković, *Beograd i Evropa 1918-1941: Evropski uticaj na proces modernizacije Beograda*, Belgrade: Contemporary administration, 1992, 77-95.

⁵ Ibid, 40.

⁶ *Banovi Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*, edited by Momčilo Pavlović and others, Belgrade: Institute for Contemporary History 2019, 219.



Мапа међуратног Београда (приватна колекција)
Interwar Belgrade map (private collection)

тоалетима, мемљивим и трошним зидовима, као и нехигијенска насеља попут Пиштољ мале и Јатаган мале.⁷

walls, and unsanitary neighborhoods like "Pištolj mala" and "Jatagan mala" surrounded them.⁷

⁷ Више о стамбеним условима у: Zlata Vuksanović Macura, *Vizija socijalnog stanovanja u Beogradu (1919-1941)*, Beograd: Klik print, 2011;

⁷ More about housing conditions in: Zlata Vuksanović Macura, *Vizija socijalnog stanovanja u Beogradu (1919-1941)*, Belgrade: Klik print, 2011; Zlata Vuksanović Macura, *Život na ivici stanovanja sirotinje u Beogradu 1919-1941*, Orion art: Belgrade 2012.

У међуратном периоду политика је залазила у све поре друштва и била је „занимација“ свих узраста и слојева. Колико су догађаји одиграни у овом граду били од пресудног значаја за живот целе земље, сведоче дешавања из марта месеца 1941. године. Краљевина Југославија је тих дана стављена на велико искушење. Од Југославије је захтевано да се придружи својим комшијама, Румунији, Мађарској и Бугарској, и приступи Тројном пакту, а заузврат је Краљевини гарантован територијални интегритет и суверенитет и да ће се, приликом утврђивања граница на Балкану, узети њен интерес у обзир. Свестан тешке ситуације у којој се земља налазила као и чињенице да Велика Британија није у стању да пружи озбиљнију помоћ, државни врх на челу са кнезом Павлом Карађорђевићем донео је одлуку о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту. Одлука је обнародована 25. марта 1941. године у бечком дворцу Белведере.⁸

Без обзира на то што је донета одлука била плод прагматичне политике владе и кнеза Павла, показаће се убрзо да иста није била

In the interwar period, politics permeated every pore of society and it was a "pastime" of all ages and classes. The events of March 1941 demonstrate the importance of the happenings which took place in this city for the entire country. The Kingdom of Yugoslavia faced a significant challenge during those days. It was pressured to join its neighboring countries, Romania, Hungary, and Bulgaria, in acceding to the Tripartite Pact. In return, the Kingdom was guaranteed territorial integrity and sovereignty, and consideration of its interests in determining the borders in the Balkans. Aware of the difficult situation in which the country found itself, and the fact that Great Britain was unable to provide serious assistance, the state leadership led by Prince Pavle Karađorđević decided to join the Tripartite Pact. The decision was announced on March 25, 1941, in Vienna's "Belvedere" castle.⁸

Although the decision made was the result of the pragmatic policy of the government and Prince Pavle, it will soon become clear that it did not reflect the will of the majority of the people or certain circles in the army. On the night of March 26-27, a group led by Air Force General Dušan Simović staged a *coup d'état*, overthrowing the Cvetković-Maček govern-

Zlata Vuksanović Macura, *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1919-1941*, Orion art: Beograd, 2012.

⁸ *Jugoslavija 1918-1984. Zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović, Momčilo Zečević*, Beograd, 1985, 56.

⁸ *Jugoslavija 1918-1984. Collection of documents*, edited by Branko Petranović, Momčilo Zečević, Belgrade 1985, 56.



Теразије током демонстрација 27. марта 1941.
(МГБ, I2-1-1940)

Terazije during the demonstration on March 27, 1941
(Belgrade City Museum, I2-1-1940)



Група демонстраната на аутомобилу током демонстрација
27. марта 1941. (МГБ, I2/1 -1514)

A group of protesters on a car during a demonstration on
March 27, 1941 (Belgrade City Museum, I2/1 -1514)

израз већинске воље народа као ни одређених кругова у војсци. У ноћи између 26. и 27. марта, пучисти, предвођени ваздухопловним генералом Душаном Симовићем, врше државни удар, обарају владу Цветковић-Мачек, а кнеза Павла изручују Енглезима. Власт је предата краљу Петру II Карађорђевићу и образована је влада коју је предводио генерал Симовић.

Најмасовнији изливи народног незадовољства одиграли су се 27. марта. Процењује се да се на само једном београдском тргу сакупило око 100.000 грађана.⁹ Против кога су биле уперене демонстрације и на који начин су се



Позоришни трг током демонстрација 27. марта 1941.
(МГБ, I2-1-1516)(Belgrade City Museum, I2-1-1940)

Pozorišni trg during the March 27, 1941 demonstration
(Belgrade City Museum, I2-1-1516)

ment and handing Prince Pavle over to the British. King Petar II Karađorđević assumed power, and a government led by General Simović was established.

⁹ Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu: 1939-1945*, Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1992, 75.

одвијале, јасно видимо из дела извештаја немачког посланика у Београду Фон Херена, који је упутио Министарству спољних послова своје земље: „Од раних јутарњих часова београдским улицама промичу огромне поворке демонстраната на челу са националним заставама. Међу демонстрантима је највише омладине и радника. Осим одушевљеног клицања новом краљу Петру II, чули су се и повици: 'Доле пакт', 'Доле издаја', 'Доле Павле'. До највећих изгреда до сада дошло је испред немачког Бироа за унапређење односа с странцима чији су излози демолирани. Улице које воде до немачке амбасаде обезбеђене су јаким одредима војске.“¹⁰

Након оваквих вести из Београда, узалудне су биле иницијативе југословенске владе да нацистима овај чин представи као унутрашњу ствар. На конференцији одржаној 27. марта, вођа Трећег рајха Адолф Хитлер својим сарадницима саопштава одлуку о разбијању Југославије. Исто вече потписује Директиву бр. 25, која је представљала општи операцијски план немачких снага за напад на Краљевину Југославију.¹¹

The most significant outpouring of popular discontent occurred on March 27. It is estimated that around 100,000 citizens gathered in just one Belgrade square.⁹ Against whom the demonstrations were directed and how they were taking place, we can see from part of the report of the German representative in Belgrade, Von Herren, who sent to the Ministry of Foreign Affairs of his country: "Since the early hours, large groups of demonstrators led by national flags have been marching. Most of the protesters are young people and workers. They are expressing enthusiastic support for the new king, Petar II, but also shouting slogans such as 'Down with the pact', 'Down with betrayal', and 'Down with Pavle'. The most significant disturbances occurred in front of the German Bureau for the Improvement of Relations with Foreigners, where shop windows were smashed. The streets leading to the German embassy are being patrolled by strong army units."¹⁰

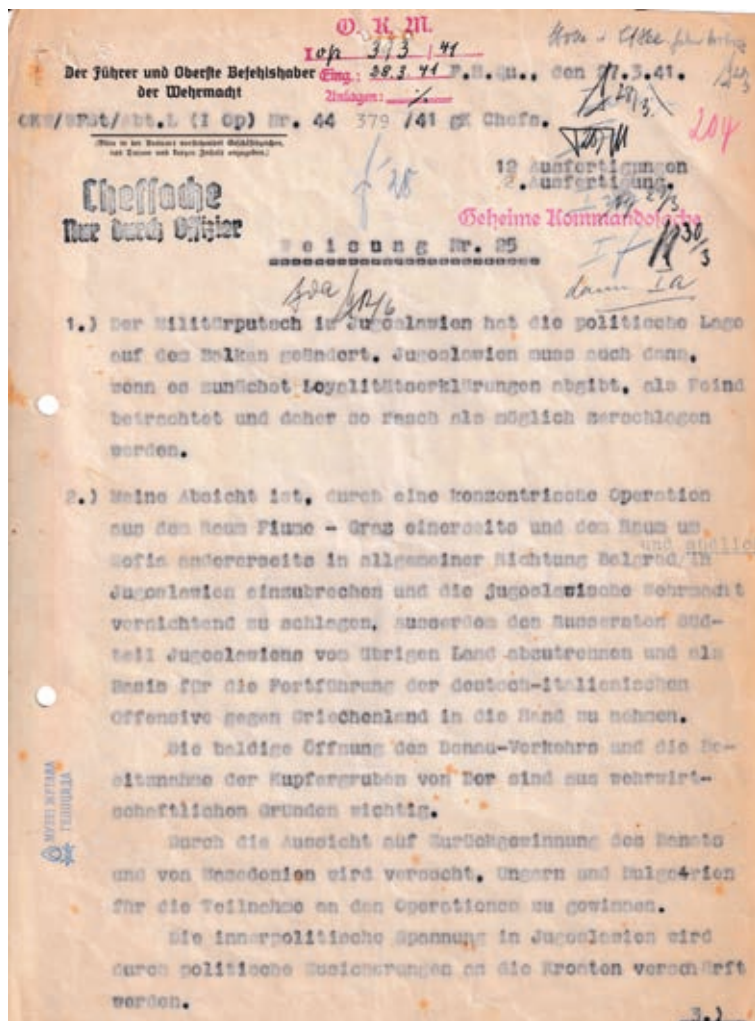
Following such news from Belgrade, the Yugoslav government's attempts to portray the situation to the Nazis as an internal matter were unsuccessful. On March 27, during a conference,

¹⁰ 27. mart 1941. *tematska zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović, Nikola Žutić, Beograd, 1990, 554.

¹¹ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice poraza*, Beograd: Partizanska knjiga, 1983, 2, 30–88.

⁹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu: 1939-1945*, Belgrade: Military Publishing and Newspaper Center, 1992, 75.

¹⁰ 27. mart 1941. *thematic collection of documents*, edited by Branko Petranović, Nikola Žutić, Belgrade 1990, 554.



Prva stranica direktive br. 25 kojom je naređen napad na Jugoslaviju i Grčku 28. marta 1941. (MŽG)

The first page of Directive No. 25 which ordered the attack on Yugoslavia and Greece on March 28, 1941 (Genocide Victims Museum)



Део Дорћола након немачког бомбардовања, април 1941. (МГБ, I2-2-9500-17)

Part of Dorćol after the German bombing in April 1941 (Belgrade City Museum, I2-2-9500-17)

„ШТУКЕ“ НАД БЕОГРАДОМ

У зору 6. априла, 4. немачка ваздухопловна флота започела је бомбардовање Београда. Први талас трајао је од 6.30 до 8.00 часова и у њему је учествовало 234 бомбардера праћених ловачким авионима. Погођене су зграде Главног генералштаба и Војне академије, двор на Дедињу и многи други објекти. Већину

Adolf Hitler, the leader of the Third Reich, announced to his associates his decision to dismantle Yugoslavia. That same evening, he signed Directive No. 25, outlining the general operational plan for the German forces' attack on the Kingdom of Yugoslavia.¹¹

¹¹ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice*



Бомбардовани објекти у околини Таковске улице, април 1941. (МГБ, I2-2-9500-43)

Bombed buildings in the vicinity of Takovska Street, April 1941 (Belgrade City Museum, I2-2-9500-43)

Београђана први талас је затекао на спавању. Истог дана нацисти су бомбардовали Београд још три пута. Пилоти шестог ловачког пука, који је био задужен за одбрану Београда, исказали су велику храброст и успели да оборе 10 немачких авиона.¹² Београд је поново гађан

“STUKAS” (JUNKERS JU 87) OVER BELGRADE

On April 6 at dawn, the 4th German Air Fleet initiated a bombing raid on Belgrade. The first wave, which lasted from 6:30 a.m. to 8:00 a.m.,

¹² Исто, 289–293.

poraza, Belgrade: Partizanska knjiga, 1983, 2, 30–88.



Порта Вазнесењске цркве где је погинуо велики број Београђана април 1941. (МГБ, I2-2-9500-53)

The gate of the Ascension Church, where a large number of Belgrade citizens died in April 1941 (Belgrade City Museum, I2-2-9500-53)

7, 8. и 12. априла, а укупан ефекат бомбардовања био је поражавајући по његове грађане и инфраструктуру. Коришћене су бомбе од 50 до 100 килограма. Нацисти су се трудили да ефекат буде што разорнији, о чему сведочи податак да су коришћени кочећи падобрани

involved 234 bombers and was followed by fighter planes. The Main General Staff and the Military Academy buildings, the palace in Dedinje, and many other structures were hit. Most of Belgrade's citizens were caught by surprise as they were asleep during the first wave. The Nazis con-



Жртве априлског бомбардовања 1941. (ИАБ, Д, Q 13-A1)

Victims of the April 1941 bombing (Historical Archives of Belgrade, D, Q 13-A1)

на најтежим бомбама како би површинско дејство детонације било што снажније. У целокупном нападу, 620 бомбардера избацило је 440 тона бомби.¹³

¹³ Бомбардовање Београда 1941-1944, Београд: Историјски архив Београда, 1975, 23.

ducted three more bombing raids on Belgrade on the same day. Despite the attacks, the pilots of the sixth fighter regiment, responsible for defending Belgrade, displayed great courage and managed to shoot down 10 German planes.¹² Belgrade was

¹² Ibid, 289-293.

Страдало је преко 2.000 грађана, оштећено је и уништено преко половине стамбеног фонда. Запаљива бомба проузроковала је пожар у Народној библиотеци, а њен фонд, који је од непроцењиве важности за српску културу, готово је у потпуности изгорео.¹⁴ Велики број Београђана погинуо је у склоништима која су изграђена непосредно пред Други светски рат. Услед недостатка финансијских средстава, грађена су у већини земљана склоништа рововског типа. Погођена су склоништа у Карађорђевој парку, код Вуковог споменика, Правног факултета, у Крунској улици и портама Вазнесењске и Цркве Александра Невског. Само у склоништу у порти Цркве Александра Невског погинуло је 70 лица. Поручене су читаве стамбене четврти. Процењује се да је готово 200.000 Београђана напустило град. Како су изгледали ужаси априлског бомбардовања сазнајемо из дела сећања једног од очевидаца догађаја:

„Тамо је још раније ископано склониште, обичан ров покривен гредама, а преко њих набацана земља која је извађена из рова...[]... Када су долетели први авиони, спасавао се како је ко знао и умео, па је свет из најближе околине појурио и зачас су напунили склониште да се тешко

also targeted on April 7, 8, and 12, and the overall effect of the bombing was devastating for its citizens and infrastructure. Bombs ranging from 50 to 100 kilograms were used. The Nazis put a lot of effort into maximizing the devastating effect of their bombs, as evidenced by the fact that braking parachutes were used on the heaviest bombs so that the surface effect of the detonation was as strong as possible. In the entire attack, 620 bombers dropped 440 tons of bombs.¹³

Over 2,000 citizens lost their lives, and more than half of the housing stock was damaged and destroyed. An incendiary bomb caused a fire in the National Library, its collection, which is of inestimable importance for Serbian culture, was almost completely burned.¹⁴ A significant number of people in Belgrade died in the shelters that were constructed just before the Second World War. Due to limited financial resources, earthen shelters of the trench type were predominantly built. The shelters at Karađorđev Park, near the Vukov spomenik, the Faculty of Law, in Krunska Street, and the gates of Vaznesenjska and the Alexander Nevsky Church

¹⁴ Више о наведеном у: Дејан Ристић, *Кућа несагоривих речи: Народна библиотека Србије: 1838–1941*, Београд : „Византија“, 2019.

¹³ *Bombardovanje Beograda 1941–1944*, Belgrade: Historical archive of Belgrade, 1975, 23.

¹⁴ More about the above in: Dejan Ristić, *Kuća nesagorivih reči: Narodna biblioteka Srbije : 1838–1941*, Belgrade : "Vizantija", 2019.

и дисало...[]... Међутим, када несрећа дође, она иде једна за другом, па се тако и у ово склониште сручила бомба од неколико стотина килограма. Својом тежином као од шале просвирала је земље и греде, сишла међу људе и експлодирала. После тога где је било склониште зјапила је огромна рупа као вулкански кратер, оближња стабла извађена из корена, а све заливено људском крвљу. По парку искомадани људски лешеве, жене и деца. Негде се види рука, негде труп, по неки комад одбачен на дрво па виси преко гране, а између тога исцепани комади одеће."¹⁵

Копнене трупе Вермахта напредовале су незауостављиво и већ 7. априла ушле у Скопље, а 10. априла у Загреб. Према Београду је надирала 11. оклопна дивизија и јединице 41. корпуса, што је натерало југословенску Врховну команду да нареди повлачење трупа, одређених за одбрану главног града. Улазак извиђачке групе капетана Клингенберга, коју су чинила девоторица војника, припадника СС дивизије Дас Рајх (Das Reich), 12. априла у Београд, за његове грађане представљао је завршетак Априлског рата и почетак окупације.¹⁶ На окончање рата ни остали грађани Краљевине нису чекали много дуже. Краљ и влада су 14. и 15. априла

were particularly affected. For instance, 70 people died in the shelter at the gate of the Alexander Nevsky Church. Entire residential neighborhoods were destroyed, and nearly 200,000 Belgraders fled the city. The severity of the April bombing can be understood from the account of an eyewitness: "A shelter had been previously dug there, an ordinary trench covered with beams, and the soil that was taken out of the trench was thrown over them... []..." When the first planes arrived, everyone did their best to save themselves and the people from the immediate vicinity soon filled up the shelter and it became difficult to breathe....[]... However, misfortune never comes alone, so a bomb weighing several hundred kilograms fell into this shelter as well. With its weight, it penetrated the ground and beams effortlessly, descended among the people, and exploded. After that, at the place where the shelter had been, a huge hole gaped like a volcanic crater, nearby trees uprooted, all drenched in human blood. There were chopped human corpses, women, and children all over the park. Somewhere you could see a hand, somewhere a body, a piece thrown onto a tree and hanging over a branch, and torn pieces of clothing in between."¹⁵

The Wehrmacht's ground troops advanced rapidly, entering Skopje on April 7 and Zagreb on

¹⁵ *Бомбардовање Београда 1941–1944*, 36.

¹⁶ V. Terzić, *Slom*, 404.

¹⁵ *Bombardovanje Beograda 1941–1944*, 36.

напустили земљу, претходно овластивши генерала Данила Калафатовића да води преговоре са немачким званичницима око примирја. Од жеље за постизањем примирја остао је само наслов на документу „Одредбе о примирју“, који је потписан 17. априла у Београду, у згради чехословачког посланства, а чија је садржина значила потпуну и безусловну капитулацију.

„КУКАСТИ КРЕСТ НАД БЕОГРАДОМ“

Војска која је у априлу 1941. умарширала у Београд била је део ратне машинерије састављене да свету донесе „нови светски поредак“. Тешко је одредити тачно место српског народа у овом нацистичком пројекту јер дефинитиван план није постојао, али свакако можемо приближно да га наслутимо. Нацистички планери процењивали су да овај народ не завређује прилику да буде асимилован јер је био „нечистог расног састава“. Но, више од свега, положај српског народа одредио је лични став првог човека Трећег рајха Адолфа Хитлера који је у Србима видео бомбаше, а у Београду осине гнездо.¹⁷ Сliku употпуњујемо



Парада немачких трупа након уласка у Београд априла 1941. (Банденкампф)

The parade of German troops after entering Belgrade in April 1941 (the Bandenkampf website)

April 10. The 11th Armored Division and units of the 41st Corps were moving towards Belgrade, prompting the Yugoslav High Command to order the withdrawal of defending troops. Captain Klingenberg's nine-member reconnaissance group from the SS division Das Reich entered Belgrade on April 12, mark-

¹⁷ Milan Ristović, *Nemački „novi poredak“ i Jugoistočna Evropa: 1940/41 – 1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1991, 81–82; Herman Nojbaheer, *Specijalni zadatci*

подсећањем на стереотипе о Србима који су били присутни у немачким војним круговима пре доласка нациста на власт, а који су у периоду Другог светског рата поново активирани. Они су приказивали Србе као народ краљеубице, заостале балканске дивљаке, којима је телесна нечистоћа сасвим уобичајена, и њима сличне.¹⁸ У погледу политичких и војних интереса овај простор представљао је периферију за нацистичку Немачку.

Овакви параметри резултирали су разбијањем Краљевине Југославије и стављањем умањене Србије под немачку војну управу. Под војним заповедником за Србију била је територија коју је Краљевина Србија заузимала пре балканских ратова, увећана за Банат и Косовскомитровачки округ. Пацификација и привредна експлоатација ове територије били су примарни задаци немачке окупационе управе. Београд је био центар окупационе управе и град у којем је, за окупатора, услед своје важности, одржавање реда и мира био приоритет. За овако амбициозан план било је

ing the end of the April War and the beginning of the occupation for its citizens.¹⁶ The other citizens of the Kingdom did not wait much longer for the end of the war. The king and the government left the country on April 14 and 15, having previously authorized General Danilo Kalafatović to lead negotiations with German officials regarding the armistice. Out of the desire to reach an armistice, only the title of the document "Armistice Provisions" remained, which was signed on April 17 in Belgrade, in the building of the Czechoslovak Embassy, and whose content meant complete and unconditional capitulation.

"SWASTIKA OVER BELGRADE"

The army that entered Belgrade in April 1941 was part of the war machine assembled to establish a "new world order". It is challenging to define the specific role of the Serbian people in this Nazi project because there was no clear plan, but we can make some approximate assumptions. Nazi racial planners concluded that this population should not be assimilated due to their "impure racial composition." Moreover, the position of the Serbian people was influenced by the personal views of Adolf Hitler, the leader of the Third Reich, who viewed Serbs as bomb throwers and Belgrade as a dragons'

Balkan, Beograd: Službeni list SCG, 2005, 125–185.

¹⁸ Милан Ристовић, *Црни Пејшар и балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким саширичним часописима (1903–1918)*, Београд: Удружење за друштвену историју, 2003, 65; Ben Shepherd, *Terror in the Balkans: German army and Partisan Warfare*, London: Harvard University press, 2012, 28–57.

¹⁶ V. Terzić, *Slom*, 404.

неопходно изградити адекватан репресивни систем који би био способан да контролише све поре живота у овом граду.

Репресивни апарат у Београду био је разгранат и по структури комплексан. Његов носећи стуб била је организација Заповедник полиције безбедности и Службе безбедности која овај назив носи од 1942. У овом периоду он достиже највећу снагу доласком у Србију Вишег вође СС и полиције Аугуста Масјнера.¹⁹ У другој половини јануара 1942, Заповедник полиције безбедности и Службе безбедности био је Емануел Шефер. Доласком 700 службеника ојачан је персонал и кадровски и бројчано. Од овог броја, 300 службеника је било на дужности у Београду. Организациона структура БДС-а састојала се од шест одељења.

Најважније одељење био је злогласни Гестапо. На челу Гестапоа најдуже је био Бруно Затлер и под његовом командом је ова тајна полиција имала следеће реферате: IV А 1 – сузбијање комунизма и левичарских покрета, борба против комунистичког покрета отпора, сарадња са Специјалном полицијом и проучавање левичарских струја и програма;

¹⁹ Више о овој теми: Радосав Туцовић, Драги Јовановић и генерал Масјнер на челу полиције у окупираној Србији: анализа делатности Драгомира Јовановића и Аугуста Масјнера у окупираној Србији 1941-1944., Београд: Чигоја, 2022.

den.¹⁷ We complete the picture by recalling the stereotypes about Serbs that were present in German military circles before the Nazis came to power, and which were reactivated during the Second World War. They portrayed the Serbs as a nation of king-killers, backward Balkan savages, for whom bodily impurity was quite common and the similar.¹⁸ In terms of political and military interests, this area was a periphery for Nazi Germany.

These parameters resulted in the breaking up of the Kingdom of Yugoslavia and the placing of a reduced Serbia under German military administration. Under the military commander for Serbia was the territory occupied by the Kingdom of Serbia before the Balkan wars, enlarged to include the Banat and the Kosovska Mitrovica district. The primary tasks of the German occupation administration were the pacification and economic exploitation of this territory. Belgrade was the center of the occupation administration and a city in which, due to its importance, maintaining order and peace was a priority for the occupier.

¹⁷ M. Ristović, *Nemački "novi poredak" i Jugoistočna Evropa: 1940/41 - 1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, Belgrade: Military publishing and newspaper center, 1991, 81-82; Herman Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, Belgrade: Službeni list SCG, 2005, 125-185.

¹⁸ Milan Ristović, *Crni Petar i balkanski razbojnici. Balkan i Srbija u nemačkim satiričnim časopisima (1903-1918)*, Belgrade: Social History Society, 2003, 65; Ben Shepherd, *Terror in the Balkans: German army and Partisan Warfare*, London: Harvard University press 2012, 28- 57.



Аугуст Мајснер, диригент репресивног апарата у окупираној Србији (Lost Bulgaria)

August Meyeszner, conductor of the repressive apparatus in occupied Serbia (Lost Bulgaria website)

IV A 2 – остали левичарски покрети, спречавање саботажа, спречавање деловања комуниста из суседних земаља у Србији; IV A 3 – праћење и сузбијање делатности покрета Драже Михаиловића; IV A 4 – спровођење заштитних мера за обезбеђење руководиоца и праћење емиграната; IV C 1 – оперативна обрада политичких противника који су деловали самостално; IV C 2 – руковођење заговорима и логорима; IV D – страни радници,



Емануел Шефер, шеф Полиције безбедности и Службе безбедности (колекција аутора)

Emanuel Schäfer, the Commander of the Security Police and the Security Service (author's collection)

For such an ambitious plan, it was necessary to build an adequate repressive system that would be able to control every aspect of life in this city.

The repressive apparatus in Belgrade was branched and structurally complex. Its supporting pillar was the organization Command of the Security Police and the Security Service, which has been bearing this name since 1942. In this period, it reached its greatest strength with the arrival of the Senior SS and Police Leader August Meyeszner

странци са непријатељским ставом и руска емиграција; IV E 1 – заштита постројења и IV E 3 – полицијска провера лица.²⁰

„Крвник из Ратничког дома“ – Бруно Затлер

Бруно Затлер рођен је 1898. године у Берлину. У раној младости одлучује се за војнички позив. Истиче се у Првом светском рату, добија подофицирски чин и одликовање Гвозденог крста друге класе. По окончању рата, у почетном периоду радио је као трговац сатова. Овде се није дуго задржао и 1928. отпочиње каријеру у берлинској полицији. Нацистичкој партији приступа 1931. године. Током овог периода учествовао је у бројним истрагама по политичкој линији. Једна од најважнијих била је она која је вођена поводом исценираног паљења Рајхстага 1933. Не преза да крши полицијски кодекс и правила службе до те мере да је учестало физички и психички малтретирао осумњичене, а постоје озбиљне индиције да је учествовао у њиховим убиствима. Одана служба режиму доноси му успон на лествици нацистичког безбедносно-полицијског

in Serbia.¹⁹ In the second half of January 1942, the Commander of the Security Police and the Security Service was Emanuel Schäfer. The personnel were strengthened both in terms of expertise and in numbers with the arrival of 700 employees. 300 out of this number were on duty in Belgrade. The organizational structure of Security Police and the Security Service consisted of six departments.

Its most important department was the notorious Gestapo. The head of the Gestapo was Bruno Sattler for the longest time and under his command this secret police had the following reports: IV A 1 - suppression of communism and left-wing movements, fight against the communist resistance movement, cooperation with the Special Police and study of left-wing currents and programs; IV A 2 - other left-wing movements, prevention of sabotage, prevention of activities of communists from neighboring countries in Serbia; IV A 3 - monitoring and suppressing the activities of the Draža Mihailović movement; IV A 4 - implementation of protective measures for the security of managers and monitoring of emigrants; IV C 1 - operational processing of political opponents who acted independently; IV C 2 - prison and camp management; IV D - foreign

²⁰ Milan Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941–1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, 152, 153.

¹⁹ More on this topic: Radoslav Tucović, *Dragi Jovanović i general Majsner na čelu policije u okupiranoj Srbiji : analiza delatnosti Dragomira Jovanovića i Augusta Majsnera u okupiranoj Srbiji 1941–1944.*, Belgrade: Čigoja, 2022.



Бруно Затлер са ћеркама у Берлину 1941. (Беата Нимен)
Bruno Sattler with his daughters in Berlin in 1941 (Beata Niemann)



Бруно Затлер у башти своје куће у Берлину (Беата Нимен)
Bruno Sattler in the garden of his Berlin home (Beata Niemann)

апарата. У овом периоду постављен је на чело једног од реферата Гестапоа. Својим утицајем и радом превазилазио је свој положај, а нарочито је био познат као човек који је способан да исплете велику мрежу доушника и

workers, foreigners with a hostile attitude and Russian emigration; IV E 1 - protection of facilities and IV E 3 - police verification of persons.²⁰

²⁰ Milan Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke



Бруно Затлер у Београду 1943. (Беата Нимен)
Bruno Sattler in Belgrade, 1943. (Beata Niemann)

као стручњак за антикомунистичку борбу. По избијању Другог светског рата наставља своју каријеру у Бриселу, Паризу и Смоленску. На поменутих територијама радио је по антикомунистичкој линији и учествовао у злочинима које су нацисти вршили. У фебруару 1942. прекомандован је у Београд и постављен на чело Гестапоа. Од овог периода па готово све до окончања окупације, у Београду постаје један

“THE EXECUTIONER FROM THE WARRIOR'S HOUSE“- BRUNO SATTLER

Bruno Sattler was born in Berlin in 1898. At an early age, he decided to join the military. He distinguished himself in the First World War, received the rank of non-commissioned officer, and the Iron Cross of the second class. After the end of the war, he initially worked as a watch/clock dealer. That did not last long and in 1928 he started his career in the Berlin police. He joined the Nazi Party in 1931. During this period, he participated in numerous political investigations. One of the most important was the one that was conducted in connection with the staged burning of the *Reichstag* in 1933. He does not hesitate to violate the police code and service rules to the extent that he often physically and mentally abused suspects, and there are serious indications that he participated in their murders. Loyal service to the regime brings him up the ladder of the Nazi security and police apparatus. During this period, he was appointed head of one of the Gestapo departments. With his influence and work, he exceeded his position and was especially known as a man capable

Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941-1944“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, 152, 153.

од господара живота и смрти. Под његовом командом извршена је друга фаза Холокауста у Србији, ухапшен је и погубљен велики број људи. Један је од организатора и реализатора уништавања посмртних остатака жртава на стратишту Јајинци и Јабука. Био је ожењен и имао је троје деце. По окончању рата ухапшен је од стране совјетских власти и осуђен у Народној демократској републици Немачкој на доживотну робију. Преминуо је у затвору 1973. Његова најмлађа ћерка Беата Ниман написала је вредну књигу *Мој добри отац: живот са његовом прошлошћу; биографија мога оца злочинца* (Службени гласник, 2012) која представља најбољи пример како потомци треба да се односе према негативном наслеђу својих предака.²¹

ОДЕЉЕЊЕ СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ

Ослањање на домаће ресурсе како би се уштедели сопствени био је образац који су нацисти користили у већини окупираних земаља. Ни

of weaving a large network of informers and an expert in the anti-communist struggle. After the outbreak of the Second World War, he continued his career in Brussels, Paris, and Smolensk. In the mentioned territories, he worked on an anti-communist line and participated in the crimes committed by the Nazis. In February 1942, he was transferred to Belgrade and appointed head of the Gestapo. From this period until the end of the occupation in Belgrade, he became one of the masters of life and death. Under his command, the second phase of the Holocaust was carried out in Serbia, and a large number of people were arrested and executed. He is one of the organizers and implementers of the destruction of the remains of the victims at the Jajinci and Jabuka execution sites. He was married and had three children. After the end of the war, he was arrested by the Soviet authorities and sentenced in the People's Democratic Republic of Germany to life imprisonment. He died in prison in 1973. His youngest daughter, Beata Niemann, wrote a valuable book, "The Good Father: life with his past; biography of my war criminal father" which represents the best example of how descendants should treat the negative legacy of their ancestors.²¹

²¹ Више о улози Бруна Затлера у злочинима на територији окупираних Србије током Другог светског рата у: Beata Niman, *Moј добри отац: живот са његовом прошлошћу; биографија мога оца злочинца*, Beograd: Službeni glasnik, 2012.

²¹ More about the role of Bruno Sattler in the crimes on the territory of occupied Serbia during the Second World War in: Beata Niman,

територија окупиране Србије није била изузетак. Колаборационистичка управа образована је у првим месецима, у оквиру Комесарске управе на чијем челу је био Милан Аћимовић. Крајем августа долази до реорганизације и образовања владе генерала Милана Недића. Без обзира на промене, колаборационистичка управа је током целокупне окупације била продужена рука окупатора и није уживала самосталност у раду. Њен основни задатак био је спровођење наредби нацистичког окупатора.

Одељење специјалне полиције Управе града Београда, чији је идејни творац Драги Јовановић, посебно се истицало у овом погледу. Створено је на темељу предратног Одељења опште полиције од кога је делимично преузело делокруг рада и кадрове. Ово одељење је, по свом делокругу рада, било политичка полиција.²² Под окупацијом је задржала карактер политичке полиције, али су, у складу са новим „послодавцем“ и околностима, измењени правци деловања и структура. Према правилнику од 20. октобра 1941, Одељење специјалне полиције имало је следеће одсеке: I – административно-иследни, II – за унутрашњу политику и сузбијање саботажа, III – за странце и пограничну службу, IV – за сузбијање комунистичке акције,

SPECIAL POLICE DEPARTMENT

Relying on domestic resources to save their own was a pattern used by the Nazis in most occupied countries. The territory of occupied Serbia was not an exception either. The collaborationist administration was formed in the first months, of the Commissioner's administration, which was headed by Milan Aćimović. At the end of August, the reorganization and formation of the government of General Milan Nedić takes place. Regardless of the changes, the collaborationist administration was an extension of the occupier's hand during the entire occupation and did not enjoy independence in its work. Their main task was to implement the orders of the Nazi occupier.

The special police department of the Belgrade City Administration, whose creator was Dragi Jovanović, stood out in particular. It was created based on the pre-war General Police Department, from which it partially took over the scope of work and personnel. This department, according to its scope of work, was the political

²² Б. Божовић, *Београд између*, 198.

Moј добри отац: живот са његовом прошлошћу: биографија мога оца злочинца, Belgrade: Službeni glasnik, 2012.



Управник града Београда Драгомир Драги Јовановић
(колекција аутора)

Manager of the city of Belgrade Dragomir Dragi Jovanović
(author's collection)

V – за удружења и штампу, VI – централна пријавница, VII – одсек за Јевреје и Роме. Поред наведених одсека, постојале су и две посебне



Шеф Одељења специјалне полиције Илија Паранос
(колекција аутора)

The Head of the Special Police Ilija Paranos (author's collection)

police.²² It retained the base as the political police under the occupation, but with the new "employer" and different circumstances, the lines of action and structure were changed. According to the rulebook of October 20, 1941, the Special Police Department had the following sections: I - administrative-investigative, II - for internal

²² B. Božović, *Beograd između*, 198.

организационе јединице: Збор полицијских агената и Картоотека. У делокругу рада III одсека долази до промене, према свему судећи постављањем Николе Губарева на место шефа, у новембру 1941. Од овог периода, примарна делатност овог одсека јесте сузбијање равногорског покрета отпора. Након краткотрајних намештења Миливоја Јовановића и Миодрага Петровића, на челу Специјалне полиције најдуже је био Илија Паранос. Ова полицијска управа била је смештена на Обилићевом венцу бр. 6 и у Ђушиној улици.²³

ЛОГОР НА БАЊИЦИ

Током окупације су, на територији Београда и његове непосредне околине, функционисала два велика концентрациона логора. Они су имали централну позицију у окупаторовом репресивном апарату на територији целокупне окупиране Србије. Малобројни су окупирани градови у Европи који су имали на својој територији два логора, што нам додатно сведочи о степену репресије на простору окупиране Србије, али и решености окупатора

policy and suppression of sabotage, III - for foreigners and border service, IV - suppression of communist action, V - for associations and press, VI - central application form, VII - section for Jews and Roma. In addition to these departments, there were also two special organizational units - Department of Police Agents and Archives. The change in the work of the III department most likely came with the appointment of Nikola Gubarev as the head in November 1941. From that moment, this department's primary activity has been the suppression of the Royalist resistance movement. After the short stints of Milivoj Jovanović and Miodrag Petrović, Ilija Paranos was the longest-serving head of the Special Police. This police department was located at Obilićev Venac No. 6 and on Đušina Street.²³

THE BANJICA CAMP

During the occupation, two large concentration camps operated on the territory of Belgrade and its immediate vicinity. They had a central position in the occupier's repressive system on the territory of the entire occupied Serbia. There are very few occupied cities in Europe that had two camps on

²³ Више о раду специјалне полиције у: Бранислав Божовић, Специјална полиција у Београду: 1941-1944, Београд: Завод за уџбенике, 2014.

²³ More about the work of the special police in: Branislav Božović, Specijalna policija u Beogradu: 1941-1944, Belgrade: Завод за уџбенике, 2014.

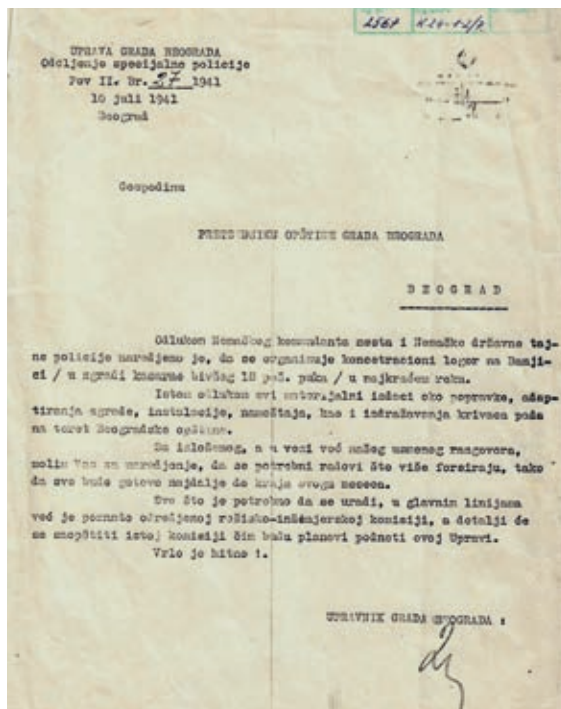


Спољашњи изглед логора на Бањици (ИАБ)

External appearance of the Banjica camp (Historical Archives of Belgrade)

да заплаши Београђане. У касарни југословенске војске на Бањици у јулу 1941. образован је највећи логор на територији окупиране Србије. Од оснивања до распуштања у октобру 1944, у логору на Бањици је, према непотпуним подацима, било затворено 26.637 лица. Поред Београђана, у овај логор упућивани су

their territory, which further testifies to the degree of repression in the territory of occupied Serbia, but also to the determination of the occupiers to intimidate the citizens of Belgrade. In July 1941, the largest camp on the territory of occupied Serbia was established in the barracks of the Yugoslav army at Banjica. Based on incomplete data 26,637



Допис о оснивању логора на Бањици од 10. јула 1941.
(ЈИМ, к. 24-1, 2-7)

Letter on the establishment of the Banjica camp dated July 10, 1941 (Jewish Historical Museum, k. 24-1, 2-7)

и људи из других делова окупиране Србије. Логор је био подељен на два дела. Једним је управљао окупатор, а другим колаборационистичка управа. Ова подела била је углавном номиналне природе и, као и у другим сегментима, колаборационистичка управа је слепо слушала наредбе окупатора. За немачки



Светозар Вујковић, управник логора на Бањици
(колекција аутора)

Svetozar Vujković, warden of the Banjica camp (author's collection)

people were imprisoned in the Banjica camp from its establishment until its dissolution in October 1944. Apart from the citizens of Belgrade, people from other parts of occupied Serbia were also sent to this camp. The camp was divided into two sections. One was managed by the occupier, and the other by the collaborationist administration. This



Двориште логора на Бањици (ИАБ)

The courtyard of the Banjica camp (Historical Archives of Belgrade)

део надлежан је био Гестапо, а командант са најдужим стажом био је Вили Фридрих. Но, преживели логораши су по бруталности и немилосрдном односу више запамтили његовог заменика фолксдојчера Петера Кригера. Колаборационистички део налазио се под ингеренцијама Управе града Београда и њиме је управљао Светозар Вујковић, предратни експерт за антикомунистичку борбу, познат

division was mostly nominal and, like in other segments, the collaborationist administration blindly obeyed the orders of the occupiers. The Gestapo was responsible for the German part, and the longest-serving commander was Willy Friedrich. However, his deputy, Volksdeutsche Peter Kriegler, was better remembered by the surviving prisoners for his brutality and merciless demeanor. The collaborationist section was under the juris-

по употреби недозвољених метода приликом истраге.²⁴

Од 1942. године уведена је категоризација заточеника. Посебна комисија је, на основу података из истраге, одлучивала у коју групу ће који заточеник бити стављен. Постојале су четири категорије осуђених. У првој су се налазили они који су одређени за стрељање, у другој су били „осуђени“ на издржавање двогодишње робије, а у трећој и четвртој они којима је утврђена блажа кривица и који су имали шансу да након одређеног времена изађу из логора. Управа се није увек држала ових категорија и било је случајева када су и осуђеници треће и четврте категорије упућивани на стрељање.

Услови живота и сам режим у логору били су неподношљиви. Заточеници су, већ на самом уласку, пљачкани од стране управе и чувара. У сваком тренутку, у логору је боравило до 3.000 људи и у појединим периодима собе су биле пренатрпане. Није било основних животних услова. Хигијена је била на лошем нивоу, није било огрева, а исхрана и здравствена заштита биле су испод сваког нивоа.

diction of the Belgrade City Administration and was managed by Svetozar Vujković, a pre-war expert on the anti-communist struggle, known for using illegal methods during investigations.²⁴

The categorization of detainees was introduced in 1942. Based on the data from the investigation, the special commission decided which group each detainee would be placed in. There were four categories of convicts. In the first were those who were designated to be shot, in the second "sentenced" to serve long-term imprisonment, and in the third and fourth those who were found to be less guilty and who had the chance to leave the Camp after a certain time. The management did not always adhere to these categories and there were cases when those with the third and fourth categories were sent to be shot.

The living conditions and regime in the camp were unbearable. As soon as they entered, the detainees would be robbed by the administration and guards. At any given time, up to 3,000 people were staying in the log, and in some periods the rooms were overcrowded. There were

²⁴ Више о логору на Бањици у: Sima Begović, *Logor Banjica 1941-1944*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1989, I, II; Logor Banjica: *Logoraši, knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd-Banjica 1941-1944*, pr. Evica Micković i drugi, Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2009, I-II.

²⁴ More about the Banjica camp in: Sima Begović, *Logor Banjica 1941-1944*, Institute of Contemporary History, Belgrade, 1989, I, II; Logor Banjica: *Logoraši, knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd-Banjica 1941-1944*, translated by Evica Micković and others, Belgrade: Historical Archive of Belgrade, 2009, I-II.



Ходник логора на Бањици (ИАБ)
The corridor of the Banjica camp (Historical Archives of Belgrade)

Повремено је долазило и до појаве пегавог тифуса. Ово је само део проблема о којима су заточеници морали да брину. Несумњиво већи проблем представљао им је сам режим у логору. Управа и чувари подвргавали су заточенике физичком и психичком малтретирању. Није био изолован случај убијања заточеника



Александар Дероко, У Концентрационом логору Бањица, поглед кроз ћелију, 1941. (МЈ, 2-30-88)
Aleksandar Deroko, In the Banjica concentration camp, a view through a cell, 1941 (Museum of Yugoslavia, 2-30-88)

no basic living conditions either. Hygiene was at a poor level, there was no firewood and nutrition and health care were below every level. Spotted typhus appeared occasionally. These are just some of the worries that the detainees had to worry about. Undoubtedly, a bigger problem was the regime in the camp itself. The adminis-

у самом логору. У овоме је предњачио злогласни Петер Кригер.²⁵

ЛОГОР НА САЈМИШТУ

Други логор налазио се на месту које је у међуратном периоду представљало симбол напретка и модернизације Београда. Београдски сајам изабран је од стране окупатора као место будућег логора због своје локације, капацитета и могућности брзе адаптације. У први мах он је замишљен као сабирни логор за преостали део јеврејске популације. Ова територија изузета је од власти НДХ и логор је био под контролом Војног заповедника за Србију. Логор је почео са радом у децембру 1941. и до 1942. у њему је било 6.400 људи, већином жене, деца и старци. О старосној структури заточеника сведочи извештај из фебруара 1942, према којем је у логору било: 76 беба, 1.136 деце испод 16 година и 4.442 особе преко 16 година. Логор је био под командом Полиције безбедности и Службе безбедности. Управник логора био је СС подофицир Херберт Андорфер, а његов заменик био је Едгард Енге. Логор је финансиран средствима која су добијана продајом

tration and the guards subjected the detainees to physical and psychological abuse. On more than one occasion the prisoner would be killed in the camp itself. In this, the infamous Peter Krieger was at the forefront.²⁵

THE SAJMIŠTE CAMP

The second camp was located in a place that in the interwar period was a symbol of progress and modernization of Belgrade. The occupiers chose the Belgrade Fair (Sajmište) as the site of the future camp due to its location, capacity, and the possibility of quick adaptation. At first, it was conceived as a concentration camp for the remaining part of the Jewish population. This territory was exempted from NDH (*The Independent State of Croatia) authority and the camp was under the control of the Military Commander for Serbia. The camp began operating in December 1941 and by 1942 there were 6,400 people in it, mostly women, children, and the elderly. The age structure of the detainees is sufficiently evidenced by the report from February 1942, according to which there were: 76 babies, 1,136 children under the age of 16, and 4,442 people over the age of 16 in the camp. The camp

²⁵ Б. Божовић, *Специјална полиција*, 363, 364.

²⁵ B. Božović, *Specijalna policija*, 363, 364.



Логораши на Сајмишту (МГБ, I2-2-3672)

The detainees at Sajmište Camp (Belgrade City Museum, I2-2-3672)

Након убиства већине Јевреја, окупатор је овом месту пронашао нову намену. Формиран је Прихватни логор Земун (Anhaltelager Semlin) који је био под командом Војног заповедника за Србију. Логор је био у директној надлежности Полиције безбедности и Службе безбедности, а сами

to Jews, about 600 Roma were imprisoned in this camp.²⁶

Conditions in this camp were disastrous. Most people and children were detained in the third pavilion. The walls were demolished, and accord-

²⁶ More on this topic: Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu 1941-1944*, Institute of Contemporary History, Belgrade 1992, 45-56.



Логораши на Сајмишту (МЖГ)

The detainees at Sajmište Camp (Genocide Victims Museum)

логораши ангажовани су да врше разне дужности. Овај логор био је централни сабирни и пролазни логор у овом делу Европе за прихват и транспорт што већег броја људи

ing to Milan Koljanin's research, 4,500 to 5,000 people were detained in this 5,000-square-meter building, and each detainee had only about one square meter at his disposal. Instead of beds, wooden bunks were built on floors and each bed slept at least two inmates. The extremely cold winter of 1941/1942 significantly worsened the situation. There was no heating, the snow was blowing hard through the walls, and it was not an isolated case that inmates lost their lives as a result of frostbite. Following the anti-Semitic policy of the Nazis, the regime in the camp was cruel. Detainees were beaten for the slightest disobedience, a frequent punishment was a haircut and those who, according to the administration, committed a more serious offense were publicly shot.²⁷

After killing the majority of Jews, the occupier found a new purpose for this place. The Zemun Reception Camp (Anhaltelager Semlin) was formed and was under the command of the Military Commander for Serbia. The camp was under the direct responsibility of the Security Police and the Security Service, and the camp inmates themselves were engaged to perform various duties. This camp was a central collection and transit camp in this part of Europe for the reception and transport of as many people as possible to

²⁷ Ibid, 64-76.

на принудни рад у Немачку и друге делове окупиране Европе. Кроз логор су прошли људи из окупиране Србије, НДХ, Грчке, Албаније и Италије (након њене капитулације у септембру 1943). Није свим логорашима ово била пролазна станица. За велики број људи ово је била последња станица јер је окупатор из логора на Сајмишту намиривао квоте за стрељање у циљу одмазде због акција покрета отпора.²⁸ Према истраживању Милана Кољанина, кроз овај логор је прошло минимално 31.972 заточеника, а живот је изгубило 10.636 заточеника.²⁹

Поред чињенице да је, како смо истакли, овај логор коришћен и као резервоар талаца за намиривање квоти окупатора, на велики проценат смртности утицали су и сами услови који су владали у њему. Непослушност, упућивање жалби, недовољна активност током физичког рада и бекства, били су прекршаји који су сурово кажњавани. Но, није логорској управи ни био неопходан разлог да логораше подвргавају репресији. Бројне су изјаве преживелих логораша које сведоче да су нацисти и логораша одређени за обезбеђење из чисте обести физички и психички малтретирали људе. У спирали злочина



Логораша на Сајмишту (МЖГ)

The detainees at Sajmište Camp (Genocide Victims Museum)

forced labor in Germany and other parts of occupied Europe. People from occupied Serbia, NDH, Greece, Albania, and Italy after its capitulation passed through the camp in September 1943. Not all camp inmates saw this as a transit station. For

²⁸ Више о овој теми у: Isto, 151–291.

²⁹ Више о овој теми у: Isto, 151–291.



Управа логора на Сајмишту (МЖГ)

Administration of the Sajmište Camp (Genocide Victims Museum)

најкрвавије место представља Мађарски павиљон у који су одвођени логораши и убијани. Прихватни логор није имао стабилан извор снабдевања намирницама и све до његовог распуштања владала је глад међу заточеницима.

a large number, this was the last stop, because the occupier from the camp at Sajmište settled quotas for shooting in retaliation for the actions of the resistance movement.²⁸ According to Milan Kol-

²⁸ More on this topic: Ibid, 151-291.



Управа логора на Сајмишту (МЖГ)

Administration of the Sajmište Camp (Genocide Victims Museum)



Припадник управе логора на Сајмишту (МЖГ)
Member of the administration of the Sajmište Camp (Genocide
Victims Museum)

О самом стању у логору на најбољи начин сведочи исказ Петра Тадића, једног од преживелих заточеника:

„Глад изазвана намерно од стране Немаца представља посебно поглавље нашег живота. Они су човека успели да сниже на ниво животиње. Глађу су присилили људе да пасу траву, да купе отпатке по кругу логора најчешће по ђубришту. Експедиције гладних које су чепркале по ђубришту представљале су групе полуголих људи које

janin's research, a minimum of 31,972 detainees passed through this camp, out of which 10,636 lost their lives.²⁹

In addition to the fact that, as we have pointed out, this camp was also used as a reservoir of hostages to settle the quotas of the occupiers, the high percentage of deaths was also influenced by the very conditions that prevailed there. Disobedience, making complaints, insufficient activity during physical work, and running away were offenses that were severely punished. However, the camp administration did not even need a reason to subject the inmates to repression. There are numerous statements of surviving camp inmates who testify that Nazis and camp inmates designated for security physically and mentally abused people out of sheer arrogance. In the spiral of crimes, the worst was the Hungarian Pavilion, where the inmates were taken and killed. This concentration camp did not have a stable food supply, and hunger prevailed among the detainees until its dissolution. The testimony of Petar Tadić, one of the surviving detainees, is the best testimony to the conditions in the camp: "The famine caused intentionally by the Germans represents a special part of our life. They managed to reduce man to the level of an animal. Hunger forced peo-

²⁹ More on this topic: Ibid, 151-291.



Чланови породице Пилиш носе намирнице у логор Топовске шупе, јеврејски празник Јом Кипур, октобар 1941. (ЈИМ)

Members of the Piliš family carry provisions to the Topovske šupe camp, Jewish holiday Yom Kippur, October 1941 (Jewish Historical Museum)

су се тукле за сваку кост или љуску кромшира. Једном приликом носио сам почишћено ђубре у коме је било нешто мрва од хлеба и других отпадака хране. Посуду у којој су се налазили отпаци носио сам са Миленком Шуваковићем из Чортановаца. Срела нас је једна група гладних, оборила нас је на земљу и отела посуду са ђубретом. Халапљиво су јели отпатке хране заједно са ђубретом у коме се ова налазила“.³⁰

³⁰ Цитирано према: Раде Ристановић, *Лојор на Сајмишћу: сведочење двојице зашћоченика*, Београд: Музеј жртава геноцида, 2021, 40–41.

ple to graze grass, to collect garbage around the camp, usually in the garbage dump. The expeditions of hungry, half-naked people could be seen rummaging through the garbage and fighting over every bone or potato skin. On one occasion, I was carrying a cleaned garbage bag with some bread crumbs and other food scraps in it. I carried the container with Milenko Šuvaković from Čortanovaci. One group of hungry people knocked us to the ground and took a container with garbage. They voraciously ate the scraps of food together with the garbage that was in it.”³⁰

THE REMAINING CAMPS AND PRISONS ON THE TERRITORY OF BELGRADE

In addition to the above mentioned, several smaller camps, prisons and detention units functioned on the territory of Belgrade and its immediate vicinity. In the summer of 1941, the Nazis in Belgrade began with the imprisonment of the male part of the Jewish population. The first camp in occupied Belgrade was opened at the Autokomanda in the area of the barracks intended for the storage of artillery

³⁰ Quoted by: Rade Ristanović, *Logor na sajmištu: сведочење двојице zatočenika*, Belgrade: Genocide Victims Museum, 2021, 40, 41.



Ратнички дом 1932. (колекција Драгољуб Гајић)

War Facility 1932 (The collection of Dragoljub Gajić)

ПРЕОСТАЛИ ЛОГОРИ И ЗАТВОРИ НА ТЕРИТОРИЈИ БЕОГРАДА

Поред наведених, на територији Београда и његовој непосредној околини, функционисало је још неколико мањих логора, затвора и притворских јединица. У лето 1941, нацисти су у Београду кренули са затварањем мушког дела јеврејске популације. Код Аутокоманде, у простору касарне намењеном за чување

weapons. The Topovske šupe started operating in August 1941 and around 6,000 Jews and more than 1,000 Roma were imprisoned in this space. The camp was under the administration of the occupier. The accommodation itself was completely inadequate for such a large number of people and the detainees lived in inhumane conditions. This was just the beginning of the destruction of the people in the Topovske šupe camp. During the summer and autumn of 1941, prisoners were taken from



Ратнички дом у периоду окупације (колекција Бранимир Гајић)
War Facility during the occupation (The collection of Branimir Gajić)

артиљеријског наоружања, отворен је први логор у окупираном Београду. Топовске шупе почеле су са радом у августу 1941. и у овом простору било је затворено око 6.000 Јевреја и више од 1.000 Рома. Логор је био под управом окупатора. Сам смештај је био у потпуности неадекватан за оволики број људи и заточеници су живели у нехуманим условима. Ово је била само увертира у касније страдање људи у логору Топовске шупе. Током лета и јесени 1941, из

this camp to meet the shooting quotas. In November 1941, when the camp was dissolved, only a few hundred detainees remained.³¹

Most of today's Belgraders, whose favorite place of entertainment is the Ušće shopping

³¹ More on this topic: Nenad Žarković, „Prolazni logor Topovske šupe“, *Nasleđe*, 10/2020, 103-112; Dragan Cvetković, „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokausta u okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka*, 1/2018, 69-92.

овог логора узимани су заточеници како би се намириле квоте за стрељање. У новембру 1941, када је логор распуштен, у њему је остало свега неколико стотина заточеника.³¹

Већина данашњих Београђана, којима је једно од омиљених места забаве тржни центар Ушће, вероватно немају сазнања да је на овом месту током Другог светског рата био логор организације Тодт. Организација Тодт била је задужена да планира и гради капиталне нацистичке пројекте. Она је имала веома важну улогу у ланцу принудног рада. У непосредној близини логора на Сајмишту, организација Тодт је током прве половине 1942. уредила логор на месту где је био привремени смештај немачких избеглица из Бесарабије 1940. Овај логор је функционисао тотално независно од логора на Сајмишту. У почетном периоду у њему су затварани физички најснажнији заточеници који су оцењени као подобни за даљи транспорт на принудни рад, а касније и партизани, италијански заробљеници и совјетски заробљеници. И овај логор је распуштен након савезничког бомбардовања у априлу 1944.³²

³¹ Више о овој теми у: Nenad Žarković, „Prolazni logor Topovske šupe“, *Nasleđe*, 10/2020, 103–112; Dragan Cvetković, „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokausta u okupiranoj Srbiji – numeričko određene i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka*, 1/2018, 69–92.

³² Више о овој теми у: М. Koljanin, *Nemački logor*, 293–300.

center, probably do not know that during the Second World War there was a camp of the Todt organization at this place. The Todt organization was responsible for designing and building capital Nazi projects with a very important role in the forced labor chain. During the first half of 1942, the Todt organization set up a camp at the place where German escapees from Bessarabia were temporarily housed in 1940, near the Sajmište camp. This camp functioned independently of the Sajmište camp. In the beginning, it housed the physically strongest prisoners who were assessed as suitable for further transport to forced labor, but later there were also partisans, Italian prisoners, and Soviet prisoners. The camp was dissolved after the Allied bombing in April 1944.³²

After the bombing and closing of the Sajmište camp, a place to house the rest of the detainees was needed. A new camp was established in Ilija Milišić's brick factory on Bulbuder near today's City Hospital. Several thousand people were imprisoned in this camp, and it worked until the liberation of Belgrade in October 1944. According to certain data, a large number of detainees lost their lives in this place due to bad conditions.³³

³² More on this topic: М. Koljanin, *Nemački logor*, 293–300.

³³ М. Koljanin, *Nemački logor*, 433.

Након бомбардовања и затварања логора на Сајмишту појавила се потреба да се пронађе простор у коме би био смештен остатак заточеника. Основан је нови логор у циглани Илије Милишића на Булбулдеру, у близини данашње Градске болнице. У овом логору било је заточено више хиљада људи, а радио је све до ослобођења Београда у октобру 1944. Према одређеним подацима, услед лоших услова, и на овом месту је већи број заточеника изгубио живот.³³

Поред логора, на територији Београда је било више затвора и притворских јединица. Под управом БДС-а биле су две затворске јединице. Главни затвор био је на данашњем Тргу Николе Пашића, у некадашњој згради Окружног суда за округ београдски. У централи ове установе, Ратничком дому, адаптиране су просторије у подруму које су служиле као притвор, а на спрату су биле посебне просторије, такозвани „почасни затвор“ за оне који су имали посебан третман.³⁴ Управа града Београда имала је две мање притворске јединице у самом седишту на Обилићевом венцу (у просторијама данашње студентске мензе чији је популарни назив Три костура) и затвор у Ђушиној улици.³⁵

³³ М. Koljanin, *Nemački logor*, 433.

³⁴ М. Koljanin, „Struktura”, 154.

³⁵ Б. Божовић, *Специјална полиција*, 395–423.

Apart from the camps on the territory of Belgrade, there were several prisons and detention units. There were two prison units under the administration of Gestapo. The main prison was on the present day Nikola Pašić Square, in the former building of the District Court for the Belgrade District. In the headquarters of this institution, *Ratnički dom* (*War Facility), rooms in the basement that served as detention were adapted, and on the first floor there were special rooms, the so-called "honorary prison" for those who had received special treatment.³⁴ The administration of the city of Belgrade had two smaller detention units at its headquarters on the *Obilićev Venac* (in the premises of today's student canteen popularly known as *Tri kostura* (*Three Skeletons)) and a prison in *Đušina Street*.³⁵

THE HOLOCAUST

Following the ideology of the occupiers, it was expected that Jews and Roma would be the first to be hit by repressive measures in Belgrade. The capitulation was not even signed, and on April 16, all Jews were ordered to report and register. Anti-Jewish measures were taking place, which ex-

³⁴ М. Koljanin, „Struktura”, 154.

³⁵ В. Božović, *Specijalna policija*, 395–423.



Трамвај са ознаком „Für Juden Verboten,” (ЈИМ, к. 21-1, 3-6)

Tram with a sign „Für Juden Verboten,” (Jewish Historical Museum, k. 21-1, 3-6)

Холокауст

У складу са идеологијом окупатора, било је очекивано да се први на удару репресивних мера у Београду нађу Јевреји и Роми. Капитулација није била ни потписана, а 16. априла наређено је да се сви Јевреји пријаве и региструју. Ређале су се антијеврејске мере које су егзистенцијално угрожавале овај део грађанства

istentially threatened this part of the citizens of Belgrade. All Jews were ordered to report to the "Serbian police reporting authorities" in whose territory they were to form lists. Everyone had to wear yellow bands around their left arm that read "Jew", their right to work was restricted and all those who were lawyers, doctors, veterinarians, and pharmacists by profession could not

Београда. Наређено је свим Јеврејима да се пријаве „српским полицијским пријавним властима“ на чијој се територији налазе како би се формирали спискови. Сви су око леве руке морали да носе жуте траке на којима је писало „Јеврејин“, ограничено им је право на рад и сви који су по професији били адвокати, лекари, ветеринари и апотекари нису могли да упражњавају даљу праксу. Прописан је принудни рад и на рашчишћавање рушевина упућена су „оба пола у старости од 14 до 60 година“. Места јавне забаве попут позоришта, биоскопа, јавних купатила, спортских приредби била су забрањена за Јевреје (Juden verboten). Ограничено им је кретање, нико није смео да напусти место становања. Наређено им је да пријаве привредну и приватну имовину. Ромима су сматрани сви „који воде порекло од најмање три циганска претка“ и „цигански мелези који воде порекло од једног или два циганска претка или који су ожењени Циганком“. Све одредбе за Јевреје односиле су се и на Роме, са једном разликом: Роми су око руку морали да носе „траке које морају исто тако бити жуте и носити натпис 'Циганин'“. ³⁶ Допуном уредбе (25. јул 1941), одузета привредна имовина у

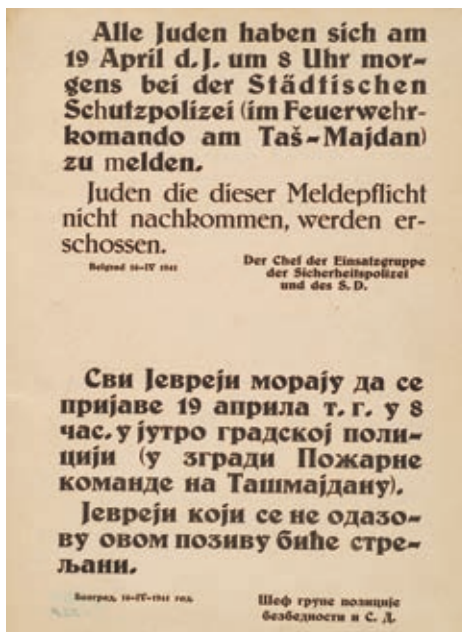
work. Forced labor was imposed and "both sexes between the ages of 14 and 60" were sent to clear the ruins. Public entertainment places such as theaters, cinemas, public baths, and sporting events were forbidden to Jews (Juden verboten). Their movement was restricted, and no one was allowed to leave their residence. They had to declare economic and private property. Everyone "descended from at least three Gypsy ancestors" and "Gypsy half-breeds who descend from one or two Gypsy ancestors or who are married to a Gypsy woman" were considered Roma. All the provisions for Jews also applied to Roma with one difference that they had to wear "bands around their arms which must also be yellow and bear the inscription "Gypsy". ³⁶ By supplementing the decree on July 25, 1941, confiscated economic property owned by Jews was assigned to the management of commissioners. ³⁷

In the summer of 1941, an uprising broke out in many parts of the occupied Kingdom of Yugoslavia. The greatest flame of the rebellion was on the territory of occupied Serbia and Montenegro. The occupier's threats that he would not hesitate to use the principle of collective responsibility for every occurrence of resistance came true. The

³⁶ *Листі уредаба Војної заповедника у Србији, 31. мај 1941, 84–89.*

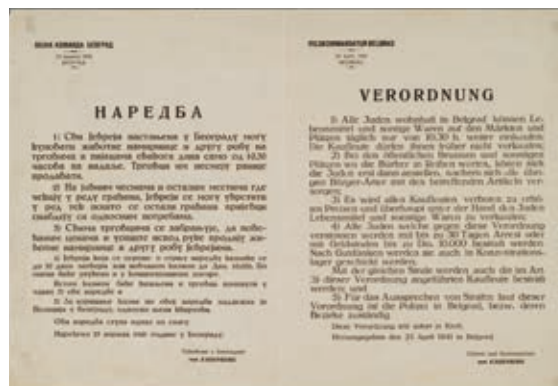
³⁶ *List uredaba Vojnog zapovednika u Srbiji, May 31, 1941, 84–89.*

³⁷ *List uredaba Vojnog zapovednika u Srbiji, July 25, 1941, 138.*



Наредба Јеврејима да се обавезно пријаве властима (МГБ, I2-2-4095)

Order for Jews to report to the authorities (Belgrade City Museum, I2-2-4095)



Наредба којом се Јеврејима ограничава снабдевање (МГБ, I2-2-4180)

An order restricting supplies to the Jews (Belgrade City Museum, I2-2-4180)



Упозорење: „У овим радњама забрањен приступ Јеврејима“ (МГБ, I2-2-8970)

Warning: "Jews are prohibited from entering these stores" (Belgrade City Museum, I2-2-8970)



Пописивање Јевреја на Калемегдану 1941. (колекција аутора)
Enumeration of Jews at Kalemegdan in 1941 (author's collection)



Пописивање Јевреја на Калемегдану 1941. (колекција аутора)
Enumeration of Jews at Kalemegdan in 1941 (author's collection)

власништву Јевреја додељена је на управљање комесарима.³⁷

У лето 1941, избио је устанак у многим деловима окупиране Краљевине Југославије. Највећи пламен устанка био је на територији окупиране Србије и Црне Горе. Обистиниле су се окупаторове претње да неће презати да на сваку појаву отпора користи принцип колективне одговорности. Уведено је начело стрељања 100 талаца за једног убијеног немачког војника, односно 50 за једног рањеног. Оваква ситуација убрзала је следећу фазу Холокауста у окупираној Србији. Од јесени 1941, из логора Топовске шупе одвођени су Јевреји и Роми на

practice of shooting 100 hostages for one killed German soldier, or 50 for one wounded, was introduced. This situation accelerated the next phase of the Holocaust in occupied Serbia. In the autumn of 1941, Jews and Roma were taken from the Topovske šupe camp to the execution grounds near Belgrade and killed. Unlike other parts of Europe, where the executioners were members of the SS, these crimes were carried out by regular Wehrmacht troops. According to the research of historian Dragan Cvetković, based on the census of war victims, two-thirds of the total number of Jewish victims from Banat and Belgrade lost their lives in the Topovske šupe camp.³⁸

³⁷ Листić уредаба Војној заповедника у Србији, 25. јул 1941, 138.

³⁸ Dragan Cvetković, *Od Topovskih šupa do Sajmišta : kvantitativna*



Пописивање Јевреја на Калемегдану 1941. (колекција аутора)
Enumeration of Jews at Kalemegdan in 1941 (author's collection)

стратишта у околини Београда и стрељани. За разлику од других делова Европе, где су егзекутори били припадници СС, ове злочине извршиле су регуларне трупе Вермахта. Према истраживању историчара Драган Цветковића, извршеног на основу пописа жртава рата, две трећине укупно страдалих Јевреја из Баната и Београда изгубило је живот у Топовским шумама.³⁸

Као што смо истакли, након убијања већине мушког дела популације, жене, деца и стара лица јеврејског и ромског порекла затворени

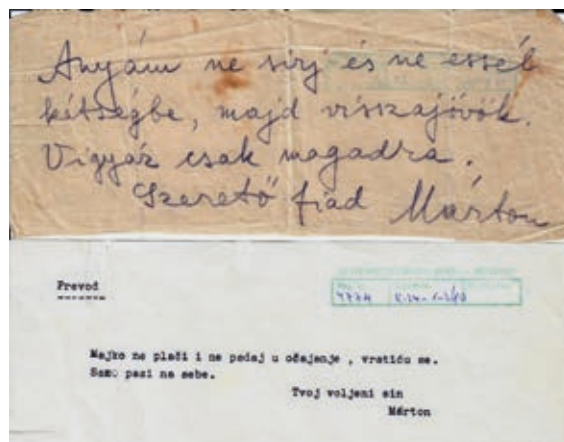
³⁸ Драган Цветковић, *Ог Топовских шума до Сајмишта: квантитативна анализа холокауста у окупираној Србији*, Београд : Музеј жртава геноцида, 2021, 103.



Пописивање Јевреја на Калемегдану 1941. (колекција аутора)
Enumeration of Jews at Kalemegdan in 1941 (author's collection)

As mentioned before, after the killing of the majority of the male part of the population, women, children, and the elderly of Jewish and Roma origin were imprisoned in the camp at Sajmište. The cold winter of 1941/42 combined

analiza holokausta u okupiranoj Srbiji, Belgrade: Genocide Victims Museum, 2021, 103.



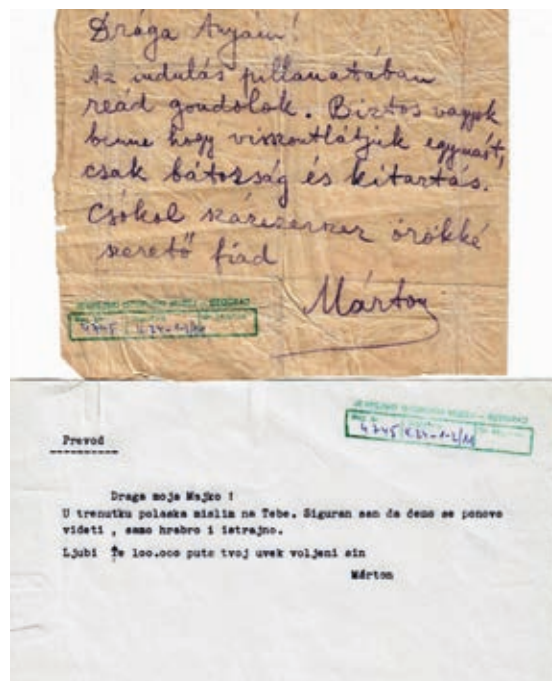
Писмо заточеника логора на Бањици мајци
(ЈИМ, к. 24-1, 2-10)

Letter from the Banjica concentration camp prisoner to his mother
(Jewish Historical Museum, к. 24-1, 2-10)

су у логору на Сајмишту. Хладна зима 1941/42. у комбинацији са очајним условима дословно је убијала ову нејач. Дневно је у овом периоду умирало и до 20 заточеника.

У једном од писама, Хилда Дајч дочарава безнађе у којем су се нашли не само они у логору на Сајмишту већ већина Јевреја у Европи:

„Свим филозофирањима је крај на жичаној огради и реалности, какву ви ван ње не можете ни издалека да замислите јер бисте од бола урлали, пружа се у потпуности. Та реалност је ненадмашна, наша беда огромна, све фразе о јачини духа падају пред сузама од глади и зиме;



Писмо заточеника логора на Бањици мајци
(ЈИМ, к. 24-1, 2-11)

Letter from the Banjica concentration camp prisoner to his mother
(Jewish Historical Museum, к. 24-1, 2-11)

with desperate conditions killed these poor people. During this period, up to 20 detainees died every day.

In one of the letters, Hilda Dajč evokes the hopelessness in which not only those in the Sajmište camp, but most of the Jews in Europe found themselves:



Заточеници у логору Топовске шупе (приватна колекција)

Detainees in the Topovske šupe camp (private collection)

све наде о скором изласку губе се пред једноличном перспективом бивствовања које ни по чему на свету не личи на живот. То није ни иронија живота. То је његова најдубља трагедија. Можемо да издржимо не зато што смо јаки, него стога што нисмо сваког тренутка свесни своје бескрајне мизерије у погледу свега, свега што сачињава

"All philosophy ends at the wire fence and the reality, which you can't even remotely imagine outside of it because you'd scream in pain, unfolds in its entirety. That reality is unsurpassed, our misery is enormous, all phrases about the strength of spirit fall before the tears of hunger and winter; all hopes of an imminent release are lost before



Александар Дероко, Стрељање у Јајинцима, 1941. (МЈ, 2-30-44)

Aleksandar Deroko, The shooting in Jajinci, 1941 (Museum of Yugoslavia, 2-30-44)

наш живот...[]... Робија је злато према овоме, ми не знамо ни зашто, ни на што, ни на колико смо осуђени. Све на свету је дивно, и најбеднија егзистенција ван логора, а ово је инкарнација свију зала. Сви постајемо зли јер смо гладни, сви постајемо заједљиви и бројимо један другоме залогаше, сви су очајни – а ипак се нико не убија јер смо сви скупа једна маса животиња коју презирем. Мрзим нас све јер смо сви подједнако пропали.“³⁹

Показаће се да је ово био само увод у страдање јеврејских жена, деце и старца у логору на Сајмишту. Окупатор је процењивао да ће од пролећа 1942. избити нови устанак у окупираној Србији и да су му неопходни нови капацитети у које ће сместити већи број талаца. У складу са овим потребама и закључцима на конференцији у Ванзеу, донета је одлука да се ликвидира Јеврејски логор Земун. Из Берлина у Београд је стигао специјални гасни камион марке Зауер. У периоду од марта до маја 1942. већина заточеника овог логора убијена је тровањем угљен-моноксидом. Нацисти су угушили преко 5.000 заточеника, а према одређеним проценама укупан број убијених у овом логору износи око 7.000.⁴⁰

the monotonous perspective of existence that in no way resembles life in the world. It's not even the irony of life. It is his deepest tragedy. We can endure not because we are strong, but because we are not aware of our endless misery regarding everything that makes up our life...[]... Serving time is gold according to this, we don't know why, or what punishment, or how much we are sentenced to. Everything in the world is wonderful, even the most miserable existence outside the camp, and this is the incarnation of all evil. We all get mean because we're hungry, we all get snarky and count each other's mouthfuls, everyone's desperate - and yet no one kills each other because we're all together one animal mass that I despise. I hate us all because we are all equally failed.”³⁹

It would be soon clear that this was only the beginning of the destruction of Jewish women, children, and the elderly in the Sajmište camp. The occupiers estimated that from the spring of 1942, a new uprising would break out in occupied Serbia and that they needed new facilities to accommodate a larger number of hostages. Following these needs and the conclusions reached at the Wannsee conference, a decision was made to liquidate the Zemun Jewish camp. A special

³⁹ Цитирано према: <https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/pismo-4.php>, приступио: 10. маја 2024.

⁴⁰ М. Koljanin, *Nemački logor*, 61.

³⁹ Quoted by: <https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/pismo-4.php>, on May 10, 2024



Сличан модел камиона коришћен је као душегупка у Србији (ЈИМ)

A similar truck model was used as a “dushegupka” in Serbia (Jewish Historical Museum)

Како је текао овај крвави процес сазнајемо из описа који је управник логора Херберт Андорфер пружио аустријском историчару Валтеру Маношеку: „Женама и деци је говорено како иду на исток. Сваки пут је у

Sauer gas truck arrived in Belgrade from Berlin. In the period from March to May 1942, the majority of the prisoners of this camp were killed by carbon monoxide poisoning. The Nazis suffocated more than 5,000 prisoners, and according



Жртве Холокауста –
Бењамин Исак, београд-
ски буреџија, јун 1941.
(ЈИМ, к. 22-1, 3-3)
Holocaust victims -
Benjamin Isak, Belgrade
burek maker, June
1941 (Jewish Historical
Museum, к. 22-1, 3-3)



Жртве Холокауста –
Емилија Јовановић
(ЈИМ, к. 24-1, 2-15) 2
Holocaust victims -
Emilija Jovanović (Jewish
Historical Museum,
к. 24-1, 2-15) 2



Жртве Холокауста –
Макс Сулзман
(ЈИМ, к. 24-1, 2-18)
Holocaust victims -
Maks Sulzman (Jewish
Historical Museum,
к. 24-1, 2-18)



Жртве Холокауста – Породица
Габор, целокупна страдала у
Холокаусту у Београду, извор Јад
Вашем
Holocaust victims - The Gabor
family, all victims of the Holocaust in
Belgrade, Yad Vashem

камиону-гасној комори одвођено њих педесетак. Понекад је Андорфер делио деци слаткише како би брже ушли у камион. Отворени камион ишао би за њима. У њему је био пртљаг...[...] Конвој би се зауставио на београдској страни моста и на том месту је у возило убациван смртоносни гас. Бруно Затлер је тачно израчунао на ком месту треба да се пусти гас у возило како се на улицама Београда не би могли чути крици жена и деце. Мртви су стизали на стрелиште изван

to certain estimates, the total number of people killed in this camp is about 7,000.⁴⁰

We learn how this horrific process went from the following description that the warden of the camp, Herbert Andorfer, gave to the Austrian historian Walter Manoschek: "The women and children were told to go to the east. Each time, about fifty of them were taken away in a truck-the gas chamber. Sometimes Andorfer handed

⁴⁰ M. Koljanin, *Nemački logor*, 61.

"Они никада нису стигли да одрасту" - деца жртве Холокауста у БЕОГРАД
 "THEY NEVER GOT TO GROW UP" - HOLOCAUST CHILDREN VICTIMS IN BELGRADE



Војка Алкалај, 1931, убијена 1942. на Сајмишту, извор Јад Вашем

Vojka Alkalaj, 1931, killed in the Sajmište camp in 1942, Yad Vashem



Брониа Долицки, 1929, убијена у Београду 1941, извор Јад Вашем

Dolicki Bronia, 1929, killed in Belgrade in 1941, Yad Vashem



Некхама Долицки, 1935, убијена 1941. у Београду, извор Јад Вашем

Dolicki Nekhama, 1935, killed in Belgrade in 1941, Yad Vashem



Јосеф Калдерон, рођен 1927. године, убијен 1942. у Београду, извор Јад Вашем

Josef Kalderon, born in 1927, killed in Belgrade in 1942, Yad Vashem



Сестре Мира четири године (десно) и Сиду шест година (лево) Кан, убијене у Београду, извор Јад Вашем

Sisters Mira - 4 years (on the right), and Sidu - 6 years (on the left) Kan, killed in Belgrade, Yad Vashem



Мирием Царфати, 1935, убијена, извор Јад Вашем
 Miriem Tzarfati, 1935, killed, Yad Vashem



Ракул Шели Гедалиа, рође-на 1932, убијена 1942. у Београду, извор Јад Вашем
 Rakel Šeli Gedalia, born in 1932, killed at the age of 10 in Belgrade in 1942, Yad Vashem



Рена Овадија, 16 година, Београд, убијена на Сајмишту, извор Јад Вашем

Rena Ovadija, 16 years, Belgrade, killed in the Sajmište camp, Yad Vashem



Фотографија Хилде Дајч (ЈИМ, к. 24-1, 1-4)

Hilda Dajč photographs (Jewish Historical Museum, k. 24-1, 1-4)

града. Ту би група затвореника већ ископала
јаме за лешеве."⁴¹

Хилда Дајч

Уколико бисмо тражили једну личност кроз
чију биографију је могуће описати и дочара-
ти патње и страдања јеврејских жена, деце и

out sweets to the children so they could get into
the truck faster. An open truck would follow
them. There was luggage in it...[]... The convoy
would stop on the Belgrade side of the bridge and
at that point lethal gas was injected into the ve-
hicle. Bruno Sattler calculated exactly where the
gas should be released in the vehicle so that the
cries of women and children could not be heard
in the streets of Belgrade. The dead were arriv-
ing at the shooting range outside the city. There,
a group of prisoners would have already dug pits
for corpses."⁴¹

НИЛДА ДАЈЧ

Hilda Dajč is undoubtedly the one person through
whose biography it is possible to describe and
evoke the destruction of Jewish women, children,
and the elderly in the Sajmište Camp. She was born
in Vienna, in 1922. The Second World War found
her as an architecture student. Together with her
family, she moved to Belgrade during the interwar
period. After the establishment of the occupation,
her father was appointed as the president of the
Presidency of the Jewish community, which was
tasked with implementing the orders of the occu-
piers. The best evidence of Hilda's character traits

⁴¹ Цитирано према: Beata Niman, n.d., 70-71.

⁴¹ Quoted by: Beata Niman, n.d., 70, 71.

Мара, драга моја,
Сутра упућу те
у оштра улогор. Мене
и моје сесте намеравам, ја не
каж да се бојим, јавно
предлажем да пођем са
вазом притома која остаје
у форту Вашиног и она 23 септембра
у 9^{ти} упућу. Моје су сесте
у оштра моју оштра
да пођем, али ја нећу
да те не дам твој рад
и: али пошто ниси
српима је поштом
пошти, да ја нећу
пошти моје сесте да
пођем у оштра сесте
непознатих радња
у вези са оштра и
кутом и да се поштом
пошти у оштра
пошти оштра
и варању, а управљач
ми је оштра да те нећу
оштра кар се пошти
оштра пошти у оштра.
Пошти соје мирна и
напомена и уверења
да те сесте оштра
и оштра оштра
пошти оштра оштра
пошти оштра

Прво писмо Хилде Дајч (ЈИМ)

The first letter of Hilda Dajč (Jewish Historical Museum)

стараца у логору на Сајмишту, то је несумњиво Хилда Дајч. Рођена је 1922. године у Бечу. Заједно са породицом преселила се у Београд у међуратном периоду. Други светски рат дочекала је као студенткиња архитектуре. По успостављању окупације, њен отац постављен је за председника Председништва јеврејске заједнице која је имала задатак да спроводи наредбе окупатора. О Хилдиним карактерним особинама најбоље сведочи податак да се она у овом периоду добровољно јавила да ради у Јеврејској болници. Овде није био крај њеним добрим делима и жртвовању. Када је оформљен логор на Сајмишту, без обзира на сву опасност и неизвесност, пријавила се да ради сматрајући да је на овом месту потребнија. У логору је радила у амбуланти као болничарка. Током свог боравка на Сајмишту послала је својим школским другарицама четири писма. Садржај ових писама представља прворазредно сведочење о условима у овом логору, стању безнађа у коме се нашла јеврејска нејач и нивоу страдања током Холокауста. Хилда Дајч и њена породица убијени су од стране нациста употребом „душегупке“ у пролеће 1942.⁴²



Фотографија Хилде Дајч (ЈИМ, к. 24-1, 2-4)

Hilda Dajc photographs (Jewish Historical Museum, к. 24-1, 2-4)

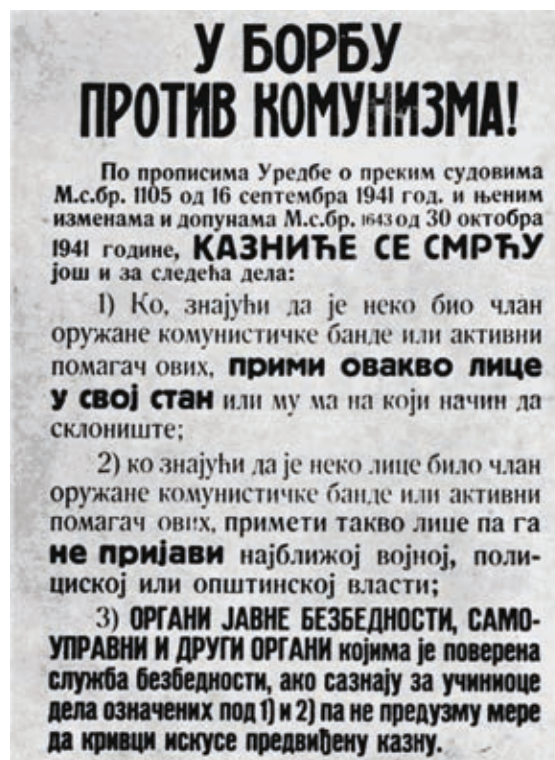
is the fact that she volunteered to work at the Jewish Hospital during this period. This was not the end of her good deeds and sacrifices. When the Sajmište camp was established, regardless of all the danger and uncertainty, she signed up, believing that she was more needed in this place. In the camp, she worked in the infirmary as a nurse. During her stay at the Sajmište, she sent four letters to her school friends. The content of these letters is a first-hand testimony of the conditions in this camp, the hopelessness in which the Jewish children found themselves, and the level of destruc-

⁴² <https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/hilda-dajc.php>, приступио: 10. маја 2024.

СТРАДАЊЕ ПРИПАДНИКА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА

Упркос свим настојањима окупатора да, вршењем репресије, превентивним мерама и пропагандом, одврати Београђане од отпора, током Другог светског рата су, од прве до последње године окупације, деловала два покрета отпора. Припадници једног су, још у међуратном периоду, били изван закона због субверзивних идеја за које су се залагали и због повремених насилних деловања. Комунистичка партија Југославије је, као чланица Коминтерне, у овом периоду настојала да изведе револуцију, заведе диктатуру пролетаријата и, у коначици, образује бескласно друштво. Југословенски комунисти су и под окупацијом задржали овај политичко-идеолошки курс, уз додатну борбу против окупатора. Од 22. јуна и напада Немачке на СССР, њихова главна стратегија била је отворена и бескомпромисна борба против окупатора. Од овог периода, Народноослободилачки покрет је настојао да организује и води оружану борбу на целокупној територији Краљевине Југославије.

Београд је, као центар окупационог режима и као престоница, представљао кључ целе земље и први предуслов за преузимање власти



Упозорење о забрани скривања комуниста (колекција аутора)

A warning regarding the prohibition on concealing communists (author's collection)

tion during the Holocaust. Hilda Dajč and her family were among the victims killed by the Nazis using the "dushegupka" in the spring of 1942.⁴²

⁴² <https://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/hilda-dajc.php>, accessed on May 10, 2024.

по ослобођењу и имао је велику важност у овој стратегији. Народноослободилачки покрет настојао је да успостави што јачу организацију у овом граду. Деловала је партијска и скојевска организација, чији су чланови већином били радници, службеници и ђаци. Отпор комунистичких илегалца је до марта 1942. имао и оружани карактер. У лето 1941, вршене су акције широког карактера – напади на моторна возила и гараже, пресецање телефонских и телеграфских каблова, спаљивање колаборационистичке и окупационе штампе. У јесен исте године промењена је стратегија и од овог периода комунистички илегалци врше атентате на припаднике Одељења специјалне полиције и сараднике окупатора.⁴³

Ни припадници овог дела репресивног апарата нису остајали дужни комунистичким илегалцима. Главни носиоци борбе против комунистичког покрета отпора на територији војног заповедника за Србију били су службеници Одељења специјалне полиције. Ово је и разумљиво с обзиром на то да је исто настало из међуратне Опште полиције чији су службеници били најбољи познаваоци организационе

THE DESTRUCTION OF THE MEMBERS OF THE PEOPLE'S LIBERATION MOVEMENT

Despite all the repressive efforts of the occupiers, preventive measures, and propaganda to dissuade the citizens of Belgrade from resisting during the Second World War, two resistance movements were active from the first to the last year of the occupation. Even in the interwar period, members of one were outside the law, due to the subversive ideas they advocated and occasional violent actions. The Communist Party of Yugoslavia, as a member of the Comintern, strove during this period to carry out a revolution, to establish a dictatorship of the proletariat, and ultimately to form a classless society. Even under the occupation, the Yugoslav communists maintained this political-ideological course, but with the addition of fighting against the occupiers. Since June 22 and the German attack on the USSR, their strategy has been an open and uncompromising fight against the occupiers. From this period, the People's Liberation Movement tried to organize and lead an armed struggle on the entire territory of the Kingdom of Yugoslavia.

Belgrade as the center of the occupation regime, but the city which, as the capital, was the

⁴³ Више о овој теми у: Раде Ристановић, *Београдски комунисти: Комунистички покрет опшора у окупираном Београду: 1941–1944*, Београд: Институт за савремену историју, Catena Mundi, 2022, 70–295.

ОДЕЉЕНЕ СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ У. Г. Б.

3

Презиме и име: Гајџегер Јован
Назив: Историјски архив

Занимање: партизански ратник VIII рат. Датум рођења: 11 маја 1905 године
Место рођења: Београд сред (за страна држав)
Држављанство: Б. Југославија Народност: Србин
Вера: Б. Југославија Завичајна општина:
Име оца: Роберт мајке: Јасна рођења: Јулијана
Брачно стање: Није у браку претходне супруге-а
Број деце: и њихова имена

Стручна и школска спрема:
Које језике говори и пише:
Јеси ли касно регулисао војну обавезу (да/не):

Место сталног становања, улица и број: Београд, Тирасија бр. 1

Познати: Скривао истраживачке податке у вези са стварима у вези са партизанским борбама на друму Београд-Смедерво. Стаљин је у контролираним додацима.

Лица у вези: Стаљин, Златко, Јован и Бранко Гајџегер.

Предмети: II бр. VII и 1004/61

Прва страница досијеа илегалца Јована Гајџегера
(ИАБ, УГБ, СП, IV-176, 14)

The first page of Jovan Gajeger's file
(Historical Archives of Belgrade, UGB, SP, IV-176/14)

Лице: оцвет: коса: очи: уста:
Уста: нос: брада: Особени знаци:

Рукопис: Велики партизански ратник из Београда

ОТЦИ:

ФОТОГРАФИЈА:

ИИБ/УГБ СП IV-176/14, 14/2

Последња страница досијеа илегалца Јована Гајџегера
(ИАБ, УГБ, СП, IV-176, 22)

The last page of Jovan Gajeger's file
(Historical Archives of Belgrade, UGB, SP, IV-176/22)

структуре, облика деловања и кадрова КПЈ. О овоме најбоље сведочи податак да је од целокупног рада Одељења специјалне полиције 80% одлазило на антикомунистичку делатност IV одсека. Антикомунистички одсек је, осим у Београду, вршио интензивне истраге и у другим деловима окупиране Србије. Службеници овог одсека су од јуна били укључени у категоризацију заточеника логора на Бањици, чиме су, фактички, поред истражне улоге преузели и функцију тужитеља и судије. Шеф IV одсека Божидар Бећаревић и његови сарадници су исплели мрежу повереника преко којих су прикупљали податке. Улицама Београда крстарили су екипе агената и трагале за припадницима овог покрета отпора. Одсек је формирао велику и уређену картотеку. Настојали су да контролишу све поре београдског друштва. Надзирани су фабрички радници, штампари, новинари, угоститељи, домаћице и друге друштвене групе, организације и установе. На основу оперативних података, Бећаревић је издавао налог за хапшење сумњивих лица. На адресу су одлазили агенти, у одређеним случајевима и референти, и након претреса приводили осумњичене. Током целокупног процеса истраге ухапшеници су проводили време у притвору Одељења специјалне полиције. Формиран је персонални досије који се састојао од основних

most important and the first precondition for taking over power after liberation, had great importance in this strategy. The People's Liberation Movement tried to establish the strongest organization possible in this city. Party and SKOJ (*The League of Socialist Youth of Yugoslavia) organizations were active, and the majority of members were workers, officials, and students. The resistance of communist illegals started with weapons in March 1942. In the summer of 1941, actions of a broad nature were carried out - attacks on motor vehicles and garages, cutting off telephone and telegraph cables and burning of collaborationist and occupation press. In the fall of the same year, the strategy was changed, and from this period communist illegals assassinated members of the Special Police Department and collaborators of the occupiers.⁴³

The members of this part of the repressive system did not remain in debt to the communist illegals either. The main bearers of the fight against the communist resistance movement in the territory of the military commander for Serbia were the officers of the Special Police Department. This is understandable considering that it was creat-

⁴³ More on this topic: Rade Ristanović, *Beogradski komunisti: Komunistički pokret otpora u okupiranom Beogradu: 1941-1944.*, Belgrade: Institute for Contemporary History, Catena Mundi, 2022, 70-295.



Александар Дероко, Саслушавање, 1941. (МЈ, 2-30-30)
Aleksandar Deroko Interrogation, 1941 (Museum of
Yugoslavia, 2-30-30)

биографских података, фотографије ухапшеног и саслушања.⁴⁴

Још у међуратном периоду службеници овог одсека били су познати по бруталности према ухапшеницима. Током окупације, овај вид злостављања ухапшених лица подигнут је на виши ниво. Ухапшеници су, током истраге, ударани по табанима, тучени говеђом

ed from the interwar General Police, whose officers were the best experts in the organizational structure, forms of action, and personnel of the KPJ (*Communist Party of Yugoslavia). This is best evidenced by the fact that 80% of the entire work of the Special Police Department went to the anti-communist activities of the IV Department. In addition to Belgrade, the anti-communist department also conducted intensive investigations in other parts of occupied Serbia. Since June, the officers of this department have been involved in the categorization of the prisoners of the Banjica camp, which effectively meant they assumed the roles of prosecutors and judges, in addition to the investigative role. The head of the IV department Božidar Bećarević and his men wove a network of trustees through which they collected database. Teams of agents cruised the streets of Belgrade looking for members of this resistance movement. The department created a large and organized file. They tried to control every pore of Belgrade society. Factory workers, printers, journalists, restaurateurs, housewives, and other social groups, organizations, and institutions were monitored. Based on operational date, Bećarević would issue a warrant for the arrest of suspicious persons. Agents, and in certain cases also officers, went to the address and after the search, arrested the suspects. During the entire investigation

⁴⁴ Б. Божовић, *Специјална полиција*, 44–58, 465–483.

жилом и вређицама песка по телу, везивани, вербално вређани. Иследници нису имали милости ни према женама и малолетним лицима. Аутентично сведочење о методама службеника IV одсека оставила је илегалка Даница Каришић: „Прво саслушање почело је одмах по мом довођењу у затвор око 6 часова поподне и трајало је до пола два идућег дана, тј. поноћи. Прво ме је Новковић (Момчило – примедба Р.Р.) са осталим агентима претресао и одузели су ми сат, а доцније и прстен који ми нису никада вратили. Била сам уведена у једну собу, око мене су стајали агенти, а према мени Новковић. Новковић ме је прво питао да ли знам где се налазим, а када сам му одговорила да не знам, одговорио ми је да ћу сазнати 'јер је специјални одсек и то специјално за комунисте'...[...]... Нагласио ми је да ако нећу да причам, одвешће ме у 'клаоницу'. Што ја још нисам знала шта је. Пошто нисам хтела ништа да кажем, агенти су почели да ме ударају песницама по лицу и бради, тако да сам летела од једног од другог. Како сам доцније сазнала, они су овај начин батинања називали 'добацивање да се сети'. Пошто ни тада нисам признала, превели су ме у Витасову (Јован – примедба Р.Р.) канцеларију, коју су називали 'клаоница'; сав под и зидови били су умрљани крвљу, а у њој је било разних справа за мучење и батинање. Ту су ми агенти везали

process, the arrested persons spent time in the custody of the Special Police Department. A personnel file was created, which consisted of basic biographical data, a photo of the arrested person, and the interrogation.⁴⁴

Even in the interwar period, the officers of this department were known for their brutality towards the arrested. After the occupation, this type of abuse was raised to a new level. During the investigation, the arrested persons were hit on the soles of their feet, beaten with beef tendons and sandbags on their bodies, tied up, and verbally abused. The interrogators had no mercy for women and minors either. Danica Karišić, an illegal, left an authentic testimony about the methods of the officers of the IV Department: "The first hearing started immediately after I was brought to the prison at around 6 o'clock in the afternoon and lasted until half past two the next day, i.e. at midnight. First, Novković (Momčilo: comment by R.R.) and other agents searched me and took my watch and later my ring, which they never returned. I was ushered into a room with agents standing around me and Novković facing me. Novković first asked me if I knew where I was, and when I answered that I didn't know, he replied that I would find out

⁴⁴ B. Božović, *Specijalna policija*, 44–58, 465–483.

ноге, Новаковић ме ударио у леђа, те сам пала ничице, а затим су ми везали и ноге спојиши их са рукама. Новковић ми је рекао да ће сад почети, а ако будем хтела да причам, да мрднем прстима. Радио је свирао да се не би чуло напољу...[...] Пошто нисам одговарала, тукли су ме по табанима и рукама жилом, а затим мотком по целом телу и грудима нарочито. Тукли су ме и по полном органу. Псовали су и претили ми, називали ме курвом и најгорим изразима.“⁴⁵

"because it is a special section, and specifically for communists"...[...]... He emphasized that if I didn't talk, he would take me to the "slaughterhouse". Which I still didn't know what it was. Since I didn't say anything, the agents started hitting me with their fists on my face and chin, so that I flew from one to the other. As I found out later, they called this method of beating: "throwing around to remember". Since I didn't confess even then, they took me to Vitas's (Jovan: remark R.R.) office, which they called the "slaughterhouse"; all the floor and walls were stained with blood, and there were various instruments for torture and beating. There

⁴⁵ Архив Југославије, Државна комисија, ф. бр 1100-1101.



Истакнути илегалци ухапшени у мартовској провали 1942. (ИАБ, УГБ, СП)

Prominent illegals arrested in March 1942 (Historical Archives of Belgrade, UGB, SP)

Све до напада Немачке на СССР, 22. јуна 1941, чланови КПЈ нису хапшени од стране окупационих власти. Ово је било само затишје пред буру. Већ дан после лансирања операције Барбароса, покренута је прва свеобухватна акција хапшења на територији окупиране Србије. У Београду је ухапшено 161 лице. Од овог периода ређала су се хапшења готово свакодневно. Током 1941. године, комунистички покрет отпора доживео је најтежи ударац у септембру, када је извршена прва велика провала. Ухапшени су водећи чланови организације попут чланова Месног комитета КПЈ и СКОЈ-а за Београд: Милош Матијевић Мрша, Вукица Митровић, Божидар Стаменковић итд. Појединци попут Давида Пајића изгубили су живот на београдској улици, покушавајући да спрече сопствено и хапшење својих другова.⁴⁶

ВЕШАЊЕ НА ТЕРАЗИЈАМА

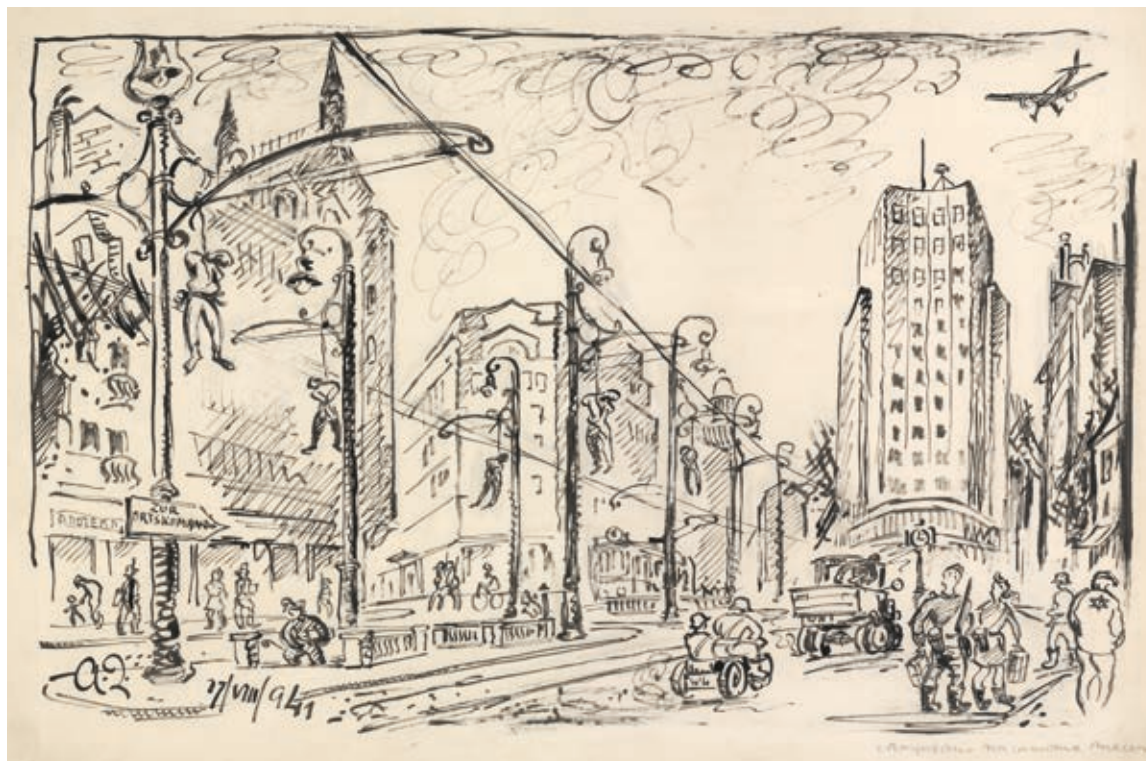
Упркос константном стрељању ухапшених комуниста, Јевреја и других заточеника, оружане акције у Београду и окупираној Србији настављене су са још већим интензитетом. Окупатору није падало на памет да промени своју стратегију у борби са устаницима и ово

the agents tied my legs, Novaković hit me in the back and I fell on my face, and then they tied my legs and joined them to my hands. Novkovic told me that he would start now and that if I wanted to talk, I should move my fingers. The radio was playing so that it wouldn't be heard outside...[...] Since I didn't answer, they beat me on the soles of my feet and hands with a stick, and then with a pole all over my body and especially on my chest. They also beat me on my genitals. They cursed and threatened me, called me a whore and the worst possible words."⁴⁵

Until the German attack on the USSR on June 22, 1941, KPJ members were not arrested by the occupation authorities. This was just the calm before the storm. Just a day after the launch of Operation Barbarossa, the first comprehensive arrest operation was launched on the territory of occupied Serbia. 161 people were arrested in Belgrade. From this period on, arrests were made almost daily. The heaviest blow in 1941, the communist resistance movement suffered in September, when the first major burglary was carried out. Leading members of the organization were arrested, such as members of the Local Committee of the KPJ and SKOJ for Belgrade, Miloš Matijević Mrša, Vukica Mitrović, Božidar

⁴⁶ Р. Ристановић, *Београдски комунисти*, 322–335.

⁴⁵ The Archives of Yugoslavia, State Commission, f. no. 1100-1101.



Александар Дероко, Вешање на Теразијама, 17.VIII 1941. (МЈ, 2-30-257)

Aleksandar Deroko, Hanging on Terazije August 17, 1941 (Museum of Yugoslavia, 2-30-257)

му је био само знак да терор мора да појача. Вешање људи у градској средини злочин је коме је нацистичка Немачка прибегавала од првог дана и практиковала га током целокупне окупације. На овај начин застрашивано је градско становништво које је било у доброј мери

Stamenković, etc. Individuals like David Pajić lost their lives on the streets of Belgrade, trying to prevent their own and their comrades' arrest.⁴⁶

⁴⁶ R. Ristanović, *Beogradski komunisti*, 322-335.

изолирано од ратних страхота и циљ је био да се обесхрабри у пружању отпора.

У јеку оружане акције комунистичког покрета отпора у Београду и приближавању жаришта устанка овом граду, у лето 1941. године су водећи људи окупационог система донели одлуку да јавно на овај начин искажу бруталност свог режима.⁴⁷ На састанку одржаном у Народној скупштини, високи званичници окупационог апарата закључили су да предузете мере у циљу спречавања саботажа, атентата и осталих акција комуниста у Београду нису уродиле плодом и да је потребно предузети нове кораке у том погледу. Усвојен је предлог једног од диригентата репресивног апарата Карла Крауса да се изврши вешање појединих лица у центру Београда како би се застрашило становништво. Жртве одмазде су, у договору са управником града Београда Драгог Јовановића, одабране из редова ухапшених припадника партизанских одреда и комунистичких илегалца у Београду.

У ноћи између 16. и 17. августа стрељани су: Милорад Покрајац – ученик који је ухапшен 15. августа због оружаног напада на немачког наредника, Јован Јанковић – ухапшен на исти

HANGING ON TERAZIJE

Despite the constant shooting of arrested communists, Jews, and other prisoners, the armed actions in Belgrade and occupied Serbia continued with even greater intensity. The occupier didn't consider changing his strategy during the fight with the insurgents, it only meant he had to intensify the terror. Hanging people in the city center was a crime that Nazi Germany resorted to from the start and carried out throughout the entire occupation. The city's population, which was largely isolated from the horrors of war, was intimidated in this way to prevent them from resisting.

As the communist resistance movement in Belgrade engaged actively in armed actions during the summer of 1941 and the uprising was preparing to take center stage in this city, the occupation system's leaders made a decision to publicly express the brutality of their regime in this manner.⁴⁷ At the meeting in the National Assembly, senior officials of the occupation regime concluded that the measures taken to prevent sabotage, assassinations, and other actions by the communists in Belgrade had not been effective and that

⁴⁷ Детаљније о оружаном отпору комунистичких илегалца у Београду у: Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942*, Београд: „Филип Вишњић“, 2011.

⁴⁷ Read more about the armed resistance of communist illegals in Belgrade in: Rade Ristanović, *Akcije komunističkih ilegalaca u Beogradu 1941-1942*, Belgrade: Filip Višnjić, 2011.



Милорад Покрајац, ученик, један од обешених на Теразијама 17. августа 1941. (МЖГ, Фонд Бранислав Божовић)

Milorad Pokrajac - a student, one of those hanged at Terazije on August 17, 1941 (Genocide Victims Museum, Branislav Božović fund)



Јован Јанковић, један од обешених на Теразијама 17. августа 1941. (АЈ-РЗ-ИИ 458)

Jovan Janković, one of those hanged at Terazije on August 17, 1941 (Archives of Yugoslavia-RZ-II 458)

дан због покушаја атентата на агента Животу Јеремића, Ратко Јевић и Велимир Јовановић, који су као партизани ухапшени на територији Космајског среза.⁴⁸ Тела стрељаних обешена су

it was necessary to take new steps in this regard. The proposal by one of the heads of the repressive system, Karl Kraus, to hang certain people in the center of Belgrade to intimidate the population was accepted. Following Dragomir Dragi Jovanović, the head of Belgrade's city council, the victims of the reprisals were selected from among the ar-

⁴⁸ Више о овој теми: Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*, 290–309.



Велимир Јовановић, један од обешених на Теразијама 17. августа 1941. (МЖГ, Фонд Бранислава Божовића)

Velimir Jovanović, one of those hanged at Terazije on August 17, 1941 (Genocide Victims Museum, Branislav Božović fund)



Ратко Јевић, један од обешених на Теразијама 17. августа 1941. (МЖГ, Фонд Бранислав Божовић)

Ratko Jević, one of those hanged at Terazije on August 17, 1941 (Genocide Victims Museum, Branislav Božović fund)

у недељу (нерадни дан) 17. августа о електричне стубове на Теразијама, где су висила све до 19 часова. На овом примеру можемо сагледати суштину вршења колективних одмазди окупатора. На овај начин одстрањивани су из друштва противници Трећег рајха, деморалисани припадници покрета отпора и застрашивани

rested members of the partisan detachments and the communist illegals in Belgrade.

The following people were shot in the night from August 16 to 17: Milorad Pokrajac - a student arrested on August 15 for an armed attack on a German non-commissioned officer, Jovan Janković - arrested on the same day for an assas-

Ново време од 17. августа 1941.

Novo Vreme from August 17, 1941

они који су помишљали да се прикључе борби против окупатора.

Наредне године под окупацијом донеће још већа искушења за припаднике овог покрета отпора. Масовна хапшења извође на су већ у јануару 1942, а кулминирала су у марту. Ухапшени су готово сви чланови МК КПЈ за Београд, укључујући секретара Јелену Ђетковић. Ово је био најтежи ударац који је Одељење специјалне полиције задало Народноослободилачком покрету у Београду. На крају ове године је, према нашем истраживању, од 481 лица којима је доказана „кривица“ стрељано 198, 14 је убијено приликом хапшења или преминуло током истраге, 64 је одведено на принудни рад, 13 предато другим органима, 46 послато на преваспитавање у Смедеревску Паланку и 104 је пуштено након издржавања казне у логору на Бањици.⁴⁹

⁴⁹ Р. Ристановић, *Београдски комунисти*, 358.

**Јавно погубљење
комунистичких терориста
у Београду**

Београд, 17 августа (ДНБ)
Са меродавне стране се саопштава:

И поред поновљених позива упућених народу и до сада спроведених мера, злоčinaчки елементи поново су извршили ударе на немачке војне личности и акте саботаже. Према томе, у недељу 17 августа 1941 г., јавно су обешена следећа лица:

1. М. П., студент из Београда, члан комунистичке студентске организације. М. П. предузео је 15. 8. 1941, у Београду нападе на једно немачко војно лице.
2. Ј. Р., сељак из Дрлуте, срез Космај, члан једне комунистичке терористичке групе, који је вршио нападе на немачку војску и плаћао српска села. Ј. Р. ухапшен је на територији Београда са оружјем у руци.
3. Ј. В., сељак из Парцана, срез Космај, члан комунистичке терористичке групе, који је вршио нападе на немачку војску и плаћао српска села. Ј. В. ухапшен је на територији Београда приликом напада на немачка војна лица.
4. М. С., обућарски калфа из Београда, члан терористичке групе, који је учествовао у оружаном нападу на немачка војна лица у Банату, плаћо швајцарских српских сељака и плаћао села; он је ухапшен у Београду, када се баш спремао да изврши нови терористички акт.
5. Ј. Ј., кројачки помоћник из Београда, предузео је покушај атентата на органе јавне безбедности у Београду, у Александровој улици; он је том приликом ухапшен са оружјем у руци.



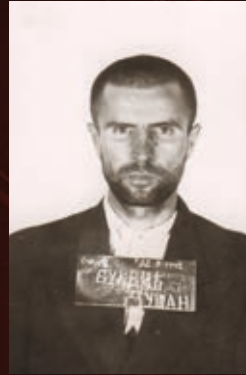
Фотографије ухапшених иле-
галаца, Јелена Ђерасимовић
(ИАБ, УГБ, СП, к. 587)

Photographs from the
investigation, Jelena
Đerasimović (Historical Archives
of Belgrade, UGB, SP k. 587)



Фотографије ухапшених
илегалаца, Нада Мајданић,
(ИАБ, УГБ, СП, к. 587)

Photographs of arrested
illegals, Nada Majdanić
(Historical Archives of
Belgrade, UGB, SP k. 587)



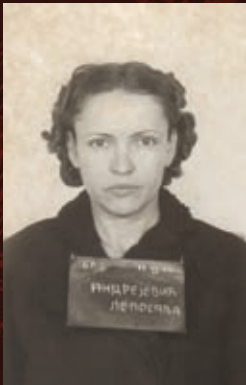
Фотографије ухапшених
илегалаца, Душан Буквић
(ИАБ, УГБ, СП, к. 587)

Photographs of arrested
illegals, Dušan Bukvić
(Historical Archives of
Belgrade, UGB, SP k. 587)



Фотографије ухапшених иле-
галаца, Жика Банчевић (ИАБ,
УГБ, СП, к. 587)

Photographs of arrested
illegals, Žika Bančević
(Historical Archives of
Belgrade, UGB, SP k. 587)



Фотографије ухапшених
илегалаца, Лепосава
Андрејевић, (ИАБ, УГБ, СП,
к. 587)

Photographs of arrested
illegals, Leposava Andrejević
(Historical Archives of
Belgrade, UGB, SP k. 587)



Фотографије ухапшених
илегалаца, Милутин Вуковић,
(ИАБ, УГБ, СП, к. 587)

Photographs of arrested illegals,
Milutin Vuković (Historical
Archives of Belgrade, UGB, SP
k. 587)



Фотографије ухапше-
них илегалца, Милутин
Дорословац (ИАБ, УГБ, СП,
к. 587)

Photographs of arrested
illegals, Milutin Doroslovac
(Historical Archives of
Belgrade, UGB, SP k. 587)



Фотографије ухапше-
них илегалца, Милутин
Дорословац (ИАБ, УГБ, СП,
к. 587) 2

Photographs of arrested
illegals, Milutin Doroslovac
(Historical Archives of
Belgrade, UGB, SP k. 587) 2

Падали су комплетни партијски и скојевски високи форуми, а хапшења су вршена готово сваког месеца и током 1943. године. Највећа провала извршена је током октобра, баш у периоду када је активно рађено на консолидовању организације. На основу расположивих података, у овој години ухапшено је 245 људи, од којих је стрељано 88, шесторо је убијено на улици или приликом истраге, 44 је одведено на принудни рад, 19 прослеђено у Смедеревску Паланку, 54 је остало у логору на Бањици и 30 је пуштено након издржавања казне.⁵⁰ Хапшења су у тој мери утицала на организацију овог покрета отпора, да током 1944. нису обнављани најважнији форуми и да је рад сведен на групе које нису биле повезане међусобно већ са партизанским одредима. Услед ове чињенице, током 1944. драстично је смањен број ухапшених.

Према нашем истраживању, деловањем Одељења специјалне полиције од 1941. до 1944. у Београду је „процесуирано“ 880 људи (од којих је 55% ухапшено 1942, 28% ухапшено 1943, 13% ухапшено 1941. и 4% ухапшено 1944.) О интензитету репресије сведочи податак да је током пуне две календарске године, 1942. и 1943, сваког месеца вршено хапшење више

sination attempt on agent Života Jeremic, Ratko Jević and Velimir Jovanović, who were arrested as partisans in the area of Kosmaj County.⁴⁸ On the Sunday (nonworking day) of August 17, the bodies of those shot were hung on electricity poles in Terazije, where they remained until 7 pm. From this example, we can recognize the nature of the occupiers' collective reprisals. In this way, opponents of the Third Reich were removed from society, members of the resistance movement were demoralized and those who wanted to join the fight against the occupiers were intimidated.

The members of this resistance movement will face even more hardships in the years ahead under occupation. Mass arrests took place as early as January 1942, reaching their peak in March. Almost all members of the MK KPJ for Belgrade were arrested, including the secretary Jelena Ćetković. This was the most serious blow that the Special Police Department dealt to the People's Liberation Movement in Belgrade. At the end of that year, according to our research, out of 481 people who were found "guilty", 198 were shot, 14 were killed during arrest or died during the investigation, 64 were sent to forced labor, 13 were handed over to other authorities, 46 were sent to Smederevska Palanka for re-education and 104 were released after serving their sentence

⁵⁰ Исто, 376–377.

⁴⁸ More on this topic: B. Božović, *Beograd pod komesarskom*, 290–309.

људи, због чега су комунистички илегалци, радећи у овом граду, константно морали да „гледају преко рамена“. Што се тиче старосне структуре, ради се већином о људима млађих и средњих година.

Од 880 људи 41% је стрељано, 18% пуштено након издржавања казне, 15% одведено је на принуди рад, 13% нисмо успели да утврдимо даљу судбину, 8% је спроведено у Смедеревску Паланку, 3% убијено је током истраге и 2% предато је другим деловима окупационог режима. Висок проценат стрељаних у потпуности је у складу са репресивном политиком окупатора на територији окупиране Србије чија је суштина да према онима који покушавају да угрозе интересе Трећег рајха нема милости. О томе сведоче и подаци да режим није презао да стреља ни малолетна лица, као ни породиље.⁵¹

Породице ухапшених налазиле су се у тешком стању и покушавале су на све начине да спасу своје вољене. Познати су примери покушаја подмићивања службеника полиције и ургирања преко истакнутих чланова колаборационистичког режима, као и понуда да очеви замене своју децу и томе слично. Део следећег сведочанства Милоша Паренте, протојереја и ректора Богословије Светог

in the Banjica camp.⁴⁹ The collapse of both the Party and the SKOJ high forums resulted in arrests almost every month during 1943. Most of the break-ins occurred in October, the period when the organization was being actively consolidated. According to the available data, 245 people were arrested that year, of whom 88 were shot, six were killed on the street or during investigations, 44 were sent to forced labor, 19 were sent to Smederevska Palanka, 54 remained in the Banjica camp and 30 were released after serving their sentences.⁵⁰ The arrests affected the organization of this resistance movement so much that during 1944 the main forums were not restored and the work was limited to groups that were not linked to each other but to partisan detachments. This caused a significant decrease in the number of arrests during 1944.

According to our research, the Special Police Department "processed" 880 people in Belgrade between 1941 and 1944 " (55% of them in 1942, 28% in 1943, 13% in 1941 and 4% in 1944). The intensity of the repression is evidenced by the fact that in the two full calendar years of 1942 and 1943, several people were arrested every month, which meant that communist illegals working in the city were constantly "looking over their shoulders".

⁵¹ Исто, 380–382.

⁴⁹ R. Ristanović, *Beogradski komunisti*, 358.

⁵⁰ *Ibid*, 376, 377.

Саве у пензији, оца истакнутог припадника Народноослободилачког покрета у Београду др Ненада Паренте, може нам помоћи да схватимо тежину позиције у којој су се налазили ови људи: „Тешка ме је судбина задесила у мојој старости, баш онда када сам мислио да се мирно опростим од овог живота у сазнању да сам читав свој живот провео у раду на добро српства и православља, на добро својих ближњих, да сам тај аманет оставио у наслеђе својој деци, а напосе свом сину, баш сада да ми буде ишчупан одведен, баш сада сва моја нада, узданица, сав мој понос и подршка моје старости да ми буде отргнута. Господине Бећаревићу, молим Вас као сина, будите пlemenити, имајте самилости и саосећања према мојој старости, услишите моју молбу, сазнајте што је од мог сина и где се налази“. Као и обично, Бећаревић је остао имун на овакве молбе, др Ненад Парента стрељан је по окончању истраге. Нажалост, губитак сина није била једина трагедија која је задесила овог човека. Поред др Паренте, страдале су његова супруга Славка Морић Парента и сестре Олга и Гордана, као припаднице комунистичког покрета отпора.⁵²

⁵² Историјски архив Београд (даље: ИАБ), Управа града Београда, Одељење специјалне полиције, IV-60/3.

As per the age structure, the majority of individuals were young and middle-aged.

Out of the 880 people, 41% were shot, 18% were released after serving their sentences, 15% were sent to forced labor, we were unable to determine the fate of 13%, 8% were taken to Smederevska Palanka, 3% were killed during the investigations and 2% were handed over to other parts of the occupation regime. The high percentage of people shot is fully in line with the repressive policy of the occupiers in occupied Serbia, the essence of which is that there is no mercy for those who try to threaten the interests of the Third Reich. The data even shows that the regime did not hesitate to shoot minors or women who just gave birth.⁵¹

The families of those arrested were faced with a difficult situation and made every effort to save their loved ones. Numerous examples exist of attempts to bribe police officers and lobbying of prominent members of the collaborationist regime, some of which involved offers for fathers to replace their children, etc. Part of the following testimony of the father of a prominent member of the National Liberation Movement in Belgrade Dr. Nenad Parenta, Miloš Parenta, retired protopresbyter and rector of St. Sava Seminary, can help us understand the gravity of the situation in which these people found

⁵¹ Ibid, 380-382.

ПОРОДИЦА ТРАЈКОВИЋ

Није ово био изолован случај да страда више од једног члана породице. Готово неписано правило у београдској организацији било је да супружници заједно раде, да су укључени браћа и сестре и томе слично. Трагедија породице Трајковић представља један од најдрастичнијих случаја страдања. Средином јануара 1942, Одељење специјалне полиције запленило је писмо које је Иво Лола Рибар, члан Врховног штаба, послао својој девојци Слободи Трајковић. Ово није био једини „грех“ Трајковића. Полиција је открила да је мушки део породице, отац Светолик и син Мирослав, лекове и други медицински материјал из своје апотеке прослеђивао партизанима. Агенти су упали у њихов стан у Булевару деспота Стефана и ухапсили целокупну породицу. Након истраге сви су послати у логор на Бањици. На дан 9. маја 1942. године, Светолик Трајковић, његова супруга Милена и деца: Вера, Слобода и Мирослав били су једни од путника камиона смрти. Угушени су тог дана заједно са 225 заточеника из логора на Бањици. Међу убијенима је било и 25 Јеврејки са децом. У знак сећања на овај трагични догађај, једна београдска улица у насељу Бањица носи назив Улица породице Трајковић.⁵³

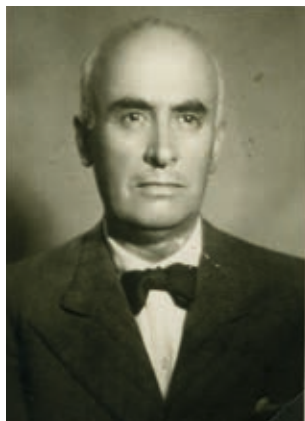
themselves: "A heavy fate befell me in my old age, just when I thought I would calmly say goodbye to this life, knowing that I have worked all my life for the good of Serbia and Orthodox Faith, for the good of my neighbors, that I have left that legacy to my children and especially to my son, only to be torn away from me now, all my hope, pride and support of my old age taken away. Mr. Bećarević, I beg you as a son, be noble, have compassion and sympathy for my old age, listen to my request, and find out what has become of my son and where he is." As usual, Bećarević remained immune to such pleas, Dr. Nenad Parenta was shot after the investigation was completed. Unfortunately, the loss of his son was not the only tragedy that befell this man. In addition to Dr. Parenta as a member of the communist resistance movement, his wife Slavka Morić Parenta and his sisters Olga and Gordana were also killed.⁵²

THE TRAJKOVIĆ FAMILY

The death of more than one family member was not an isolated incident. It was an almost unwritten rule in the Belgrade organization that spouses work together, that siblings are involved, etc. The tragedy of the Trajković family represents one of the most ex-

⁵³ Olga Manojlović Pintar i drugi, *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-44. Priručnik za čitanje grada*, Beograd: M. Radanović 2013, 139, 141.

⁵² Belgrade Historical Archive (hereinafter: IAB), Belgrade City Administration, Special Police Department, IV-60/3.



Светолик Трајковић (ИАБ, УГБ, СП)

Svetolik Trajković (Historical Archives of Belgrade, UGB, SP)



Милена Трајковић (ИАБ, УГБ, СП)

Milena Trajković (Historical Archives of Belgrade, UGB, SP)



Мирослав Трајковић (ИАБ, УГБ, СП)

Miroslav Trajković (Historical Archives of Belgrade, UGB, SP)



Слобода Трајковић (ИАБ, УГБ, СП)

Sloboda Trajković (Historical Archives of Belgrade, UGB, SP)



Вера Трајковић (ИАБ, УГБ, СП)

Vera Trajković (Historical Archives of Belgrade, UGB, SP)



Божидар Бећаревић, шеф IV антикомунистичког одсека
Одељења специјалне полиције (приватна колекција)

Božidar Bećarević, head of the IV anti-communist section of the
Special Police Department (private collection)

ЗЛОЧИНАЦ ФОТОГРАФСКОГ ПАМЋЕЊА: БОЖИДАР БЕЋАРЕВИЋ

Несумњиви *spiritus movens* репресије над припадницима Народноослободилачког покрета у Београду био је Божидар Бећаревић. Рођен је 1909. године у Крагујевцу, у сиромашној породици. Након основне и средње школе уписао је

trema cases of destruction. In mid-January 1942, the Special Police Department confiscated a letter from Ivo Lola Ribar, a member of the Supreme Staff, to his girlfriend Sloboda Trajković. This wasn't the only "fault" of the Trajković family. The police found out that the male part of the family, father Svetolik and son Miroslav, were transferring medicines and other medical materials from their pharmacy to the partisans. The officers broke into their apartment on Despota Stefana Boulevard and arrested the entire family. After the investigation, they were all sent to the Banjica camp. On May 9, 1942, Svetolik Trajković, his wife Milena, and their children: Vera, Sloboda, and Miroslav were among the passengers of the death liner. They were suffocated that day together with 225 prisoners from the Banjica camp. Among those murdered were 25 Jewish women with children. To honor the Trajković family, a street in Belgrade's Banjica district is named after them.⁵³

BOŽIDAR BEĆAREVIĆ

The undisputed *spiritus movens* of the repression against members of the People's Liberation Movement in Belgrade was Božidar Bećarević.

⁵³ Olga Manojlović Pintar and others, *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-44. Priručnik za čitanje grada*, Beograd: M. Radanović 2013, 139, 141.

Правни факултет али је, услед слабог имовног стања, прекинуо школовање. Као веома млад почео је да ради у државној служби. У полицијску службу примљен је 1932. године, на место званичника у Крагујевцу. Од овог периода његова каријера иде вртоглавом путањом. За само три године постављен је за шефа Опште полиције у овом граду. Ово је, суштински, била политичка полиција која је образована по угледу на ону у Београду. Неколико година је радио и на граници у Коториви и Суботици. Премештен је у Београд 1940. године. У овај град долази као експерт за антикомунистичку борбу и за сузбијање рада других иредентистичких организација и рада страних обавештајних служби. Током окупације, Бећаревић није био први избор управника града Београда Драгог Јовановића. У кратком временском периоду је антикомунистички одсек водио Николај Губарев. Показало се да овај руски емигрант нема ауторитет и да је прави шеф ове екипе Бећаревић, што је и озваничено његовим постављањем у новембру 1941. Од овог периода до ослобођења Београда он је чврсто држао све конце у својим рукама. Организовао је ово одељење по својој замисли и формирао екипу искусних и фанатичних службеника. Као шеф је делегирао задатке, али је лично био укључен у сваку истрагу. Готово сваки досије морао је да прође кроз његове

He was born in 1909 in Kragujevac into a poor family. After primary and secondary school, he enrolled at the Faculty of Law but dropped out due to his poor financial situation. He began working in the civil service at a very young age. In 1932, he joined the police force in Kragujevac as a civil servant. From this point on, his career took a dizzying course. Within just three years, he was appointed head of the General Police in that city. This was essentially a political police force, modeled on the police force in Belgrade. For several years he also worked on the border in Kotoriba and Subotica. In 1940, he was transferred to Belgrade. He came to this city as an expert in the anti-communist struggle, but also in suppressing the work of other irredentist organizations and the work of foreign secret services. During the occupation, Bećarević was not the first choice of Dragomir Dragi Jovanović. For a short time, the anti-communist department was headed by Nikolai Gubarev. It turned out that this Russian émigré had no authority and that Bećarević was the real leader of this team, which was made official by his appointment in November 1941. From this point until the liberation of Belgrade, he held all the strings firmly in his hand. He organized this department according to his ideas and formed a team of experienced and fanatical officials. As chief,

руке, а поједине важне истраге водио је самостално. Резултати на овом пољу донели су му велики утицај у окупационом и колаборационистичком апарату, који је превазилазио његов званични положај. Лично је одговоран за смрт великог броја људи, с обзиром на то да је својим одлукама одређивао даљу судбину ухапшених припадника комунистичког покрета отпора. Под његовом командом људи су психички и физички малтретирани до те мере да није био изолован случај смрти током истраге. Пред само ослобођење напустио је Београд, али није дуго остао на слободи. Изручен је новим југословенским властима у јануару 1946. године. Суђено му је заједно са његовим колегама Светозаром Вујковићем и Николајем Губаревим. Сва тројица осуђена су на смрт, али је Бећаревић наставио свој живот и после званичне смрти. Нови режим користио је његово знање за прикупљање обавештајних података о разним лицима и организацијама. Остала је непознаница како и где је окончано свој живот.⁵⁴

⁵⁴ Небојша Стамболија, Раде Ристановић и Радосав Туцовић, *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ: саслушања Божидара Бећаревића, Светозара Вујковића, Велибора Јонића и Николаја Губарева*, Београд: Институт за савремену историју, Друштво за урбану историју 2022, 11–21.

he delegated tasks but was personally involved in every investigation. Almost every file had to pass through his hands, and he carried out some important investigations himself. The results in this field brought him great influence in the occupation and collaboration apparatus, which went beyond his official position. He was personally responsible for the deaths of a large number of people, as his decisions determined the fate of the arrested members of the communist resistance movement. Under his command, people were psychologically and physically abused to such an extent that many of them would die during the investigation. He left Belgrade before the liberation, but he did not remain free for long. In January 1946, he was extradited to the new Yugoslav authorities. Together with his colleagues Svetozar Vujković and Nikolai Gubarev, he was put on trial. All three were sentenced to death, but Bećarević continued his life even after his official death. The new regime used his knowledge to gather information about various individuals and organizations. It is unknown how and where he ended his life.⁵⁴

⁵⁴ Nebojša Stambolija, Rade Ristanović i Radosav Tucović, *Kolaboracionisti pred sudom OZNE: saslušanja Božidara Bećarevića, Svetozara Vujkovića, Velibora Jonića i Nikolaja Gubareva*, Belgrade: Institute for Contemporary History, Urban History Association 2022, 11–21.

СТРАДАЊЕ ПРИПАДНИКА РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА

Нису само комунисти у Београду настојали да успоставе што јачу организацију. Југословенска војска у отаџбини је, такође, била свесна важности овог града. Већ у првим месецима, поједини официри из Београда повезали су се са покретом пуковника Драгољуба Михаиловића и добили задатак да наставе рад у Београду. Образован је Горски штаб бр. 2 који је био надлежан за целокупну територију окупираног Београда. За разлику од других делова организације, у овом граду образована је и цивилна организација. Своју организацију имала је и омладина под називом Југословенска равногорска омладина. Генерална војна стратегија овог покрета отпора била је да се суздржава од отворене оружане борбе све до тренутка када се стекну повољни услови. Ово је подразумевало да се врше интензивне припреме и да се практикују други видови отпора. Под наведеном стратегијом београдски равногорци вршили су илегалну пропаганду, формирали обавештајну мрежу преко које су долазили до вредних информација, сакупљали материјална средства и прослеђивали јединицама на терену итд.⁵⁵



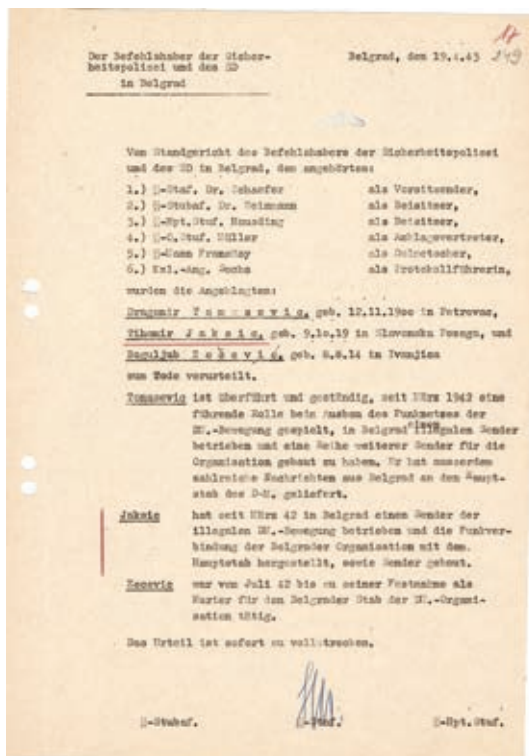
Смрт, сироти и мени је њих жао,
антиравногорски плакат (ИСИ)

“Death, the poor and I feel sorry for them”,
anti-Royalist movement poster (ISI)

THE DESTRUCTION OF THE MEMBERS OF THE ROYALIST MOVEMENT

It was not only the communists in Belgrade who tried to build up as strong an organization as pos-

⁵⁵ Више о овој теми у: Раде Ристановић, *Београдски равногорци* : јуло-



Заседање преког суда и пресуде истакнутим
равногорцима (ИАБ, БДС, J-619)

The proceedings of the Higher Court and the rulings of notable
individuals from the Royalist movement (Historical Archives of
Belgrade, Library Association of Serbia, J-619)

У делу шире јавности, под утицајем исто-
риографије из социјалистичког периода али и

словенска војска у оштрабини и Равногорски покрет у окупираном Београду
1941-1944., Београд: Catena Mundi, Институт за савремену историју, 2021.

sible; the Royalist resistance movement was also aware of the importance of this city. Already in the first few months, some officers from Belgrade joined Colonel Dragoljub Mihailović's movement and were assigned to continue their work in Belgrade. A Gorska Headquarters No. 2 was established, which was responsible for the entire area of occupied Belgrade. In contrast to other parts of the organization, a civilian organization was also formed in this city. The youth also had their organization under the name Yugoslav Ravna Gora Youth. The general military strategy of this resistance movement was to refrain from open armed struggle until favorable conditions arose. This meant preparing intensively and practicing other forms of resistance. As part of this strategy, the Belgrade Royalist movement members carried out illegal propaganda, formed an intelligence network through which they obtained valuable information, collected material resources, and passed them on to the units on the ground, etc.⁵⁵

Under the influence of historiography from the socialist era, as well as elements of pop culture such as partisan films, some members of the public have come to believe that the occupi-

⁵⁵ More on this topic: Rade Ristanović, *Beogradski ravnogorci : Jugoslovenska vojska u otadžbini i Ravnogorski pokret u okupiranom Beogradu 1941-1944.*, Belgrade: Catena Mundi, Institute for Contemporary History 2021.

елемената поп културе као што су партизански филмови, уврежено је мишљење да је окупатор био благонаклон према припадницима Равногорског покрета отпора. Ово је у потпуности погрешна представа, посебно на нивоу окупираног Београда. Од првог до последњег дана, обавештајно-безбедносни апарат окупатора пратио је и настојао да изврши хапшења припадника овог покрета отпора. За разлику од комунистичких илгалаца, у овом сектору рада главну улогу имао је Гестапо. Окупатор није имао поверења у Одељење специјалне полиције јер је био свестан наклоњености њених службеника Равногорском покрету отпора. На челу IV A 3 реферата био је СС капетан Хајнрих Брандт, а његов заменик био је Фриц Евердинг. Овај реферат имао је бројни персонал, што додатно сведочи о пажњи и важности коју је окупатор посвећивао овом сегменту. Службеници овог реферата успели су да исплету мрежу повереника преко којих су прикупљали оперативне податке и продирали у организацију Равногорског покрета отпора.⁵⁶

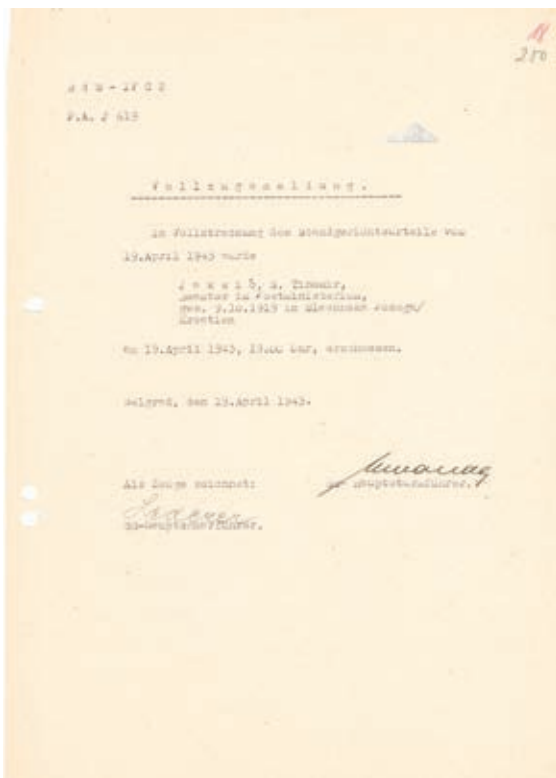
Током истраге, осумњичени су били у приватној кући која се налазила у Ратничком дому или у истражном затвору који се налазио у згради некадашњег Општинског суда, на данашњем Тргу Николе Пашића. Примена психичког и

ers were well-disposed towards the members of the Royalist resistance movement. This is a completely false idea, especially concerning occupied Belgrade. From the first to the last day, the secret service and security system of the occupying forces pursued the members of this resistance movement and tried to arrest them. In contrast to the communist illegals, the Gestapo played an important role in this area of work. The occupier did not trust the Special Police Department, as it knew about the affection of its officers for the Royalist resistance movement. SS-Hauptmann Heinrich Brandt was head of Department IV A 3, his deputy was Fritz Everding. This department was heavily staffed, which is further proof of the attention and importance that the occupiers devoted to this area. The officers of this unit succeeded in establishing a network of confidants, through which they collected operational data and penetrated the organization of the Royalist resistance movement.⁵⁶

During the investigation, the suspects were detained in Ratnički dom or in the remand prison in the former building of the municipal court on today's Nikola Pašić Square. The use of psychological and physical violence was a common method during the pre-trial proceedings. This was referred to by the Nazis in reports as "aggravated

⁵⁶ Исто, 339.

⁵⁶ Ibid,339.



Извештај о ликвидацији Тихомира Јакшића
(ИАБ, БДС, Ј-619)

The report on the liquidation of Tihomir Jakšić (Historical Archives of Belgrade, Library Association of Serbia, J-619)

физичког насиља била је устаљена метода током истражног поступка. Ово су нацисти у извештајима називали „пооштрено саслушање“. Шта је подразумевало „пооштрено саслушање“ сазнајемо из редова Александра Хенинга, једног од

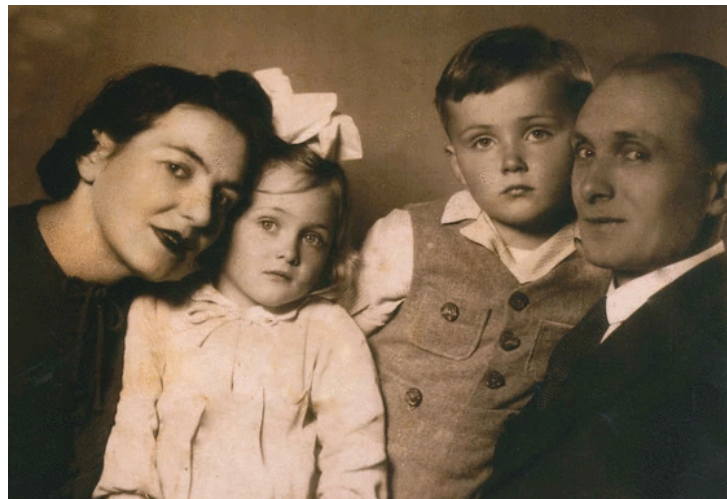
interrogation" We learn what "enhanced interrogation" meant from the following lines by Alexander Henning, one of the guards in the Gestapo remand prison: "Since I was in constant contact with the interrogators at the Ratnički dom where I sent prisoners for interrogation, I am familiar with the various methods of torture used during interrogations. The interrogators only used force and pressure to conduct the interrogations, they beat their victims with bullock tendons, batons, and electric current and used a device to pinch the fingers on the hands, in a word, the defendant had to confess by force or coaxing what the interrogator demanded from him. There were rare cases in which someone was not beaten. In order not to send such mutilated persons back to our prison or the Banjica camp, they were kept in the Ratnički dom prison so that their wounds could heal to some extent, and only then were they transferred. As I heard from returning prisoners and the interrogators themselves, many of them died from the beatings."⁵⁷

During the investigation, a file was opened for each suspect. It contains basic biographical data, the hearing, and other documents created during the investigation. At the end of the investigation, the investigators prepared a final report, which

⁵⁷ IAB, Fond Bezbednosno informativna agencija, F. IV, II. 18, Hoening Alexander.

стражара у истражном затвору Гестапоа: „Пошто сам био у сталном контакту са иследницима из Ратничког дома, куда сам слао затворенике на ислеђење, познате су ми разне методе мучења приликом саслушања. Иследници су вршили саслушање само насилним путем и притиском, своје су жртве пребијали воловском жилом, пендрецима, електричном струјом и употребљавали су један апарат за стезање прстију на рукама, једном речју, окривљеник је морао признати силом или милом оно шта је од њега тражио иследник. Ретки су били случајеви да неко није био испребијан. Да не би слали овако измрцварене људе натраг у наш затвор или логор на Бањицу, исти су задржавани у затвору Ратничког дома да им донекле зарасту ране и тек онда их пребацивали. Како сам чуо од враћених затвореника и од самих иследника да је велики број умро под батинама.“⁵⁷

Током истраге образован је досије сваког осумњиченог. У њега су уношени основни биографски подаци, саслушање и друга документа настала током истражног поступка. Након окончања истраге, иследници су састављали завршни извештај који је представљао резиме на основу кога је предлагана казна. Приликом одређивања



Др Крсто Грбин са породицом, ухапшен и стрељан у јануру 1942. (приватна колекција)

Dr. Krsto Grbin with his family, arrested and executed in January 1942. (private collection)

was a summary and based on which the punishment was proposed. There was no uniform criterion for determining guilt. The extent to which those arrested told the truth and tried to support the investigation, whether they were ideologically and politically constructed, whether they voluntarily joined the illegal organization, etc. were assessed. Based on such assessments, the interrogators proposed that those arrested be sentenced to death, sent to forced labor, or released. In some cases, a higher court was formed to decide the further fate of the accused.

⁵⁷ ИАБ, Фонд Безбедносно-информативна агенција, Ф. IV, П. 18, Хоенинг Александер.

кривице није постојао уједначени критеријум. Процењивало се у којој мери су ухапшени говорили истину и настојали да помогну истрази, да ли су идеолошки и политички изграђени, да ли су у илегалну организацију ушли својевољно итд. На основу оваквих процена иследници су предлагали да се ухапшени осуди на смрт, одведе на принудни рад или пусти на слободу. У појединим случајевима, образован је и преки суд који је одлучивао о даљој судбини оптуженог. Као и комунистички илегалци, и равногорци су упућивани у логор на Бањицу. Равногорци су, као и други заточеници, прослеђивани и у друге логоре у окупираној Европи. У већини случајева су прослеђивани у Маутхаузен, где су били подвргнути тешком физичком принудном раду и где су живели у очајним условима.⁵⁸

Немамо потпуне податке о свим хапшењима равногораца, тако да је немогуће изнети оквирне податке о броју ухапшених. Оно што можемо да закључимо на основу анализе извора немачке провенијенције јесте чињеница да су припадници овог покрета отпора хапшени током целокупног периода окупације. Службеницима Гестапоа полазило је за руком да дођу до најважнијих људи равногорске организације у Београду. Крајем 1941. ухапшен је први командант Београда, у том

Alongside communist illegals and people from the Royalist movement, they were also taken to the Banjica camp. Like other prisoners, Royalist movement members were also sent to other camps in occupied Europe. In most cases, they were sent to Mauthausen, where they were subjected to hard forced labor and lived in miserable conditions.⁵⁸

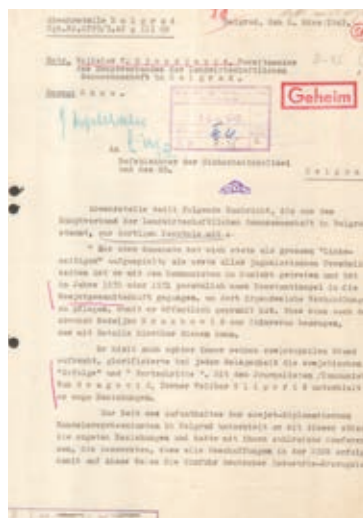
We do not have complete data on all the arrests of the members of Royalist movement, which makes it impossible to give an approximate number of those arrested. However, from the analysis of sources of German provenance, it can be concluded that members of this resistance movement were arrested throughout the occupation. Gestapo officers managed to catch the most important people of the Royalist organization in Belgrade. At the end of 1941, the first commander of Belgrade, at that time the commander of the Staff of the Northern Provinces, Žarko Todorović, alias Walter, and his close associate, Major Pavle Babac, were arrested. In the second half of 1942, the second command of Belgrade, Lieutenant Colonel Dušan Manojlović, was also arrested. He was arrested together with his 11 accomplices. After the investigation, he was sent to the officers' camp. In December 1942,

⁵⁸ Р. Ристановић, *Београдски равногорци*, 340.

⁵⁸ R. Ristanović, *Beogradski ravnogorci*, 340.



Прва страница извештаја Гестапоа поводом хапшења команданата београдских корпуса ЈВуО (ИАБ, БДС, Г-139)
The first page of the Gestapo report regarding the arrest of the commanders of the Belgrade Royalist Movement (Historical Archives of Belgrade, BDS, G -139)



Документ из досијеа бившег министра Војислава Ђорђевића, истакнутог равногорца (ИАБ, БДС, Ђ-35)
Document from the file of former Minister Vojislav Đorđević, a prominent member of the Royalist Movement (Historical Archives of Belgrade, BDS, Dj-35)

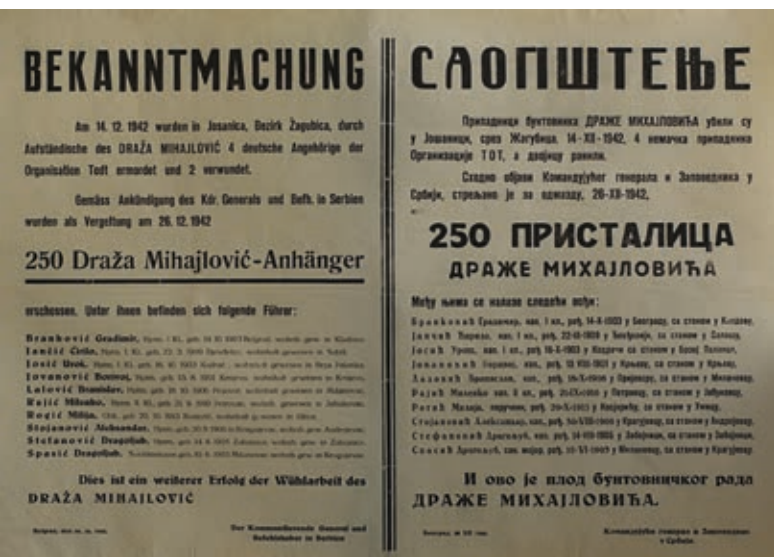


Војислав Ђорђевић, преминуо под сумњивим околностима у логору на Бањици 1943. (ИАБ; БДС, Ђ-35)
Vojislav Đorđević, died under suspicious circumstances in the Banja camp in 1943. (Historical Archives of Belgrade, BDS, Dj-35)

периоду командант Штаба северних покрајина Жарко Тодоровић (тајно име Валтер) и његов близак сарадник мајор Павле Бабац. У другој половини 1942. ухапшен је и други командант Београда потпуковник Душан Манојловић. Он је ухапшен заједно са својих 11 сарадника. Након истраге упућен је у официрски логор. У децембру 1942. ухапшена је група 506 која је одржавала

Group 506, which maintained radio communications, organized the intelligence service, and carried out acts of sabotage on the railroads, was arrested. The key figures of this group, engineers Luka Špartalj and Dragomir Tomašević, were sentenced to death and shot.⁵⁹ The arrests

⁵⁹ Ibid, 347.



Објава о стрељању 250 присталица ЈВУО у децембру 1942. (МЈ, 2-29-831)

Announcement about the execution of 250 Royalist Movement supporters in December 1942 (Museum of Yugoslavia, 2-29-831)

радио-везу, организовала обавештајну службу, вршила саботаже на железници. Кључни људи ове групе, инжењери Лука Шпартала и Драгомир Томашевић, осуђени су на смрт и стрељани.⁵⁹ У јануару 1943. настављено је са хапшењима. Гестапо је, преко повереника, открио групу равногораца која је чинила један обавештајни пункт у колаборационистичкој влади Милана Недића.

⁵⁹ Исто, 347.

continued in January 1943. Through the commissar, the Gestapo discovered a group of people from the Royalist movement who formed a secret service unit in Milan Nedić's collaborationist government. A total of 32 people were arrested, six of whom were sentenced to death, while the others were sent to the Banjica or Mauthausen concentration camps.⁶⁰

The arrests of Royalist movement members continued in 1944. In February, Borivoje Mesarović, one of the most important intelligence officers from the Royalist movement, was arrested. According to German information, 72 people were arrested on this occasion. The Royalist movement suffered its greatest blow in March. The Gestapo arrested ten commanders of the Belgrade Corps, whose headquarters were established at that time. This arrest is a particular indication of the attitude of the occupiers towards the Royalist resistance movement. During this period, the people of the Royalist movement cooperated with the occupiers to prevent the infiltration of units of the People's Liberation Army into occupied Serbia. Despite this, their members were arrested in Belgrade.⁶¹

⁶⁰ Ibid, 351, 352.

⁶¹ Ibid, 361, 363, 364.

Ухапшено је укупно 32 људи од којих је шесторо осуђено на смрт, а остали су послати у логор на Бањици или Маутхаузен.⁶⁰

И током 1944. настављена су хапшења равнатораца. У фебруару је ухапшен један од најважнијих равнаторских обавештајаца Боровице Месаровић. Према немачким извештајима, овом приликом ухапшено је и 72 људи. Највећи ударац равнаторска организација доживела је у марту. Гестапо је ухапсио десеторицу команданата београдских корпуса, чији су штабови у том периоду формирано. Ово хапшење посебно указује на став окупатора према Равнаторском покрету отпора. У овом периоду равнаторци су сарађивали са окупатором како би спречили продор јединица Народноослободилачке војске у окупирану Србију. Без обзира на наведено, у Београду су хапшени њени припадници.⁶¹

КРВАВА ПИСМА ПОРУЧНИКА КОСТИЋА

Једно од најпотреснијих сведочанстава страдања равнатораца у Београду током окупације остало је поручник Војислав Костић звани Лоле. Овај официр рођен је 1916. у угледној и имућној

BLOODY LETTERS OF LIEUTENANT KOSTIĆ

One of the most poignant testimonies to the destruction of the Belgrade Royalist movement members during the occupation was left by Lieutenant Vojislav Kostić, known as Lole. This officer was born in 1916 into a respected and wealthy Belgrade family. He graduated from the lower level of the military academy in 1936 and met the Second World War as a lieutenant. In June 1941, he joined the Royalist movement. In the first period, he worked in the Belgrade organization, and then as a legalized officer, he worked closely with Major Milan Kalabić. In November 1942, he was arrested together with Milan Kalabić and other officers. He was taken to the Gestapo prison in Kralja Aleksandra Boulevard No. 5, from where he was taken for interrogation. During this time, the family tried to save his head and ease his situation by bringing him food and clothing. He used this connection to correspond secretly with the family. He sent a total of 11 letters. Some of the letters were written on items of clothing, the others on paper. The items of clothing in the family's possession still show traces of blood from the months of torture. In the letters themselves, he describes the dramatic situation he finds himself in, the interrogators' torture methods, and the fates of

⁶⁰ Исто, 351–352.

⁶¹ Исто, 361, 363–364.

београдској породици. Нижу школу војне академије завршио је 1936, а Други светски рат дочекао је у чину поручника. У равногорску организацију ушао је у јуну 1941. У почетном периоду радио је у београдској организацији, а затим је као легализовани официр тесно сарађивао са мајором Миланом Калабићем. Ухапшен је у новембру 1942, заједно са Миланом Калабићем и другим официрима. Одведен је у затвор Гестапоа у Булевару краља Александра 5, одакле је извођен на саслушање. Породица је у овом периоду покушавала да му спаси главу и олакша положај доносећи му храну и одећу. Он је користио ову везу и тајно кореспондирао са породицом. Укупно је послао 11 писама. Нека писма писана су на деловима одеће а остала на папиру. На одећи која је у поседу породице и данас се виде трагови крви, као последице вишемесечног мучења. У писмима описује драматичност стања у којем се налази, методе мучења иследника и судбине његових сабораца-заточеника. Према свему судећи, Костић је стрељан у априлу 1943.

Верујемо да ће читаоци, на основу одломака његових писама, на најбољи начин да схвате ситуацију у којој су се налазили заточеници током истраге: „Мој цео одред је стрељан са Калабићем на челу. Чињеница да су мене саслушали после њиховог стрељања, даје ми мало наде на живот. Оне су јако мале. За случај да



Поручник Војислав Костић са породицом
(породица Новаковић)

Lieutenant Vojislav Kostić with his family (the Novaković family)

his fellow prisoners. Allegedly, Kostić was shot in April 1943.

We believe that by reading the following passages, readers can best understand the situation in which the arrestees found themselves during the investigation: " My entire squad, led by Kalabić, was shot. The fact that they interrogated me after they were shot gives me some hope for life. Those hopes are slim. In case they shoot me, the only wish I leave is that you take Duja (brother Dušan, with whom the police found leaflets from the People's Liberation Movement) into the house, because you are all a little bit to blame for

МОЈА СУДБИНА БИДЕ РЕШЕНА
НАЈКАКВИЈЕ ЗА 10-15 ДАНА.
ДАЛИ СТЕ МАШТА РАДНИ
НА КРАЈОВИЊУ.
НЕБИ БИЛО ЛОШЕ ПРЕКО Г-БЕ
БОЖИЋ (К. ПЕЉИЋЕ 69). ДРАГИ
ЗНА КО ЈЕ ТО.
ЈАВИТЕ М ОВАКО ПРЕКО ПИ
ЖАМЕ НА ПЛАТНУ ЗА СТАНЕ КО
КУБЕ КАД И ДАЛИ ЈЕ РЕВОЛ
ПРЕДОТ

Лице првог писма поручника Костића на тканини сопствене поткошуље (породица Новаковић)

The front part of Lieutenant Kostić's first letter on the fabric of his undershirt (Novaković family)

ШТА ЈЕ СА КЛОБДАНДОМ
ДА ЛИ ТЕ СТРЕЉАЈУ. ДАЛИ ЈЕ
ИМАО УКУПНО МАТА НЕПРИЈАТЕ
КАЕ МИ ДВЕ НОВОСТИ
ЈАВИТЕ
ЈАВИТЕ МИ ЗА ДАНУ, БАКУ
АНКУ, ВОЈКУ, ДРАГОГ, ЗОРЖИ
БВЦУ, КАКО СУ ДНИ.
СВЕ ВАК ПОЗДРАВЉА И
БОЛИ

Наличје првог писма поручника Костића на тканини сопствене поткошуље (породица Новаковић)

The back of Lieutenant Kostić's first letter on the fabric of his undershirt (Novaković family)

МАМО ТАТО И ОСТАЛИ,
САСЛУШАЈ САМ 21-31-41 Г. И ИСТО
ЈЕ ЈАКО ТЕШКО БИЛО. МУЧИЛИ СУ МЕ
А И ЖИДОМ ТУКАМ ДОК НИСАМ ДА
ДУГА САСЛУШАЈ 2 ПУТА ЗБОГ ОНОГ
ЛЕТКА. ДА КАМ СЕ ЗА ПОСЛУШАО И
ПРИЗНАО ТУ СТВАР, НЕБИ ОН САДА
ПОВИ ЛЕЖАО КАО КОМУНИСТА ОН
ЈЕ БЕЗ СУМЊЕ АНУ НЕМАЧКУ. РЕ
ГЈ СУ ПИТАЛИ ЗА МОЈ РЕВОЛВЕР.
КОЛИКО ЗНАМ ОН ЈЕ ПРЕДОТ НА
ШИМ ВЛАСТИМА У ПОЈ. АКО НИЈЕ
ДАКЕ ДИМАХ У ПОТВОРУ ПРЕДА.
КАДА ДОЂЕ ЈАКА ПРВИ ПУТ ПО
КОРПЕ (УЗ СНА) НЕКА ТРАЈИ ДА
НАПИШЕМ ПУНОМЕРИЈЕ ДА СЕ МЕНУ
ПРИМИТИ ПЛАТЕ НЕ ПРИМЉЕНЕ

Лице писма поручника Војислава Костића у којем указује да је пребијан током саслушања (породица Новаковић)

The front part of the letter of Lieutenant Vojislav Kostić in which he indicates that he was beaten during the interrogation (Novaković family)

МОЈ СЕО ШТА РЕД ЈЕ СРЕДНО
СА КАРАВИЊЕМ НА ЧЕЛУ. ЧИЊЕ НИ
ДА ДА СУ МЕНЕ САСЛУШАЈИ ПОСЛЕ
ЊИХ ДОГ СТРЕЉАЈА, ДА ЈЕ МИ ИМАО
ИДЕ НА ЖИВОТ, ДНЕ СУ ЈАКО МАЛЕ
ЗА СЛУЧАЈ ДА МЕ СТРЕЉАЈУ. ОСТА
ЈАМ КАО ЈЕДНУ НЕЈУ ДА ДУЈУ ПРИ
МИТЕ УКУПУ, ЈЕР СВИ МОСИТЕ ДО И
ЛО КРИВИЦУ ЗА НЕГАШТО ЈЕ ЗАМТАО.
ШАРИТЕ МИ ШТЕ ЗИМЕ ШТА ВЕ СЕ
ЈЕР МЕ ТО ЈАМ ОД РИКА БЯ - БОКА НЕКА
ТРАЈИ СКАСТАЧАК ДА ИСЛЕДНИЈА
(РАТНИЧКИ ДОМ СЕРА 212) ПА НЕКА
ДОЂЕ КО ХОЂЕ. ЈАКО ШТО ПИТАЈУ ЗА МЕ
НЕ, ОДГОВОРИТЕ ДА НИШТА НЕЗНАТЕ.
КАРЕМИТЕ МИ ПАКЕТ ЗА СЛУЧАЈ
ДА ИДЕМ ЗА НЕМАЧКУ. УДОБЕСИТЕ ДИМУ
НЕКА БУДЕ КАПТОШКА КУТИЈА ЧУ
УКУПУ

Наличје писма поручника Војислава Костића у којем указује да је пребијан током саслушања (породица Новаковић)

The back of the letter of Lieutenant Vojislav Kostić in which he indicates that he was beaten during the interrogation (Novaković family)



Војна легитимација поручника Војислава Костића (породица Новаковић)

Military identification of Lieutenant Vojislav Kostić (Novaković family)



Војна легитимација поручника Војислава Костића (породица Новаковић)

Military identification of Lieutenant Vojislav Kostić (Novaković family)



Војна легитимација поручника Војислава Костића (породица Новаковић)

Military identification of Lieutenant Vojislav Kostić (Novaković family)

ме стрељају, остављам као једину жељу да Дују (рођени брат Душан код кога је полиција пронашла летке Народноослободилачког покрета) примите у кућу, јер сви носите помало кривице за њега што је залутао. Шаљите ми што више цигара јер ме то још одржава...”

„Драги буразеру и снајка,

Изненадиће вас долазак овог Немца. То је мој стражар, човек који ми је веома много учинио. Као што сам јавио за који дан би требао поћи за логор у Немачку. То је моја жеља а хоће ли се испунити видећемо. Лоше

him going astray. Send me as many cigarettes as you can, because that keeps me going...”

"Dear brother and sister-in-law,

The arrival of this German will surprise you. This is my guard, a man who has done much for me. As I have reported, I am to leave for the camp in Germany in a few days. That is my wish and we will see if it comes true. It did not go well during the hearing. They beat me very badly. There were shootings at the time. I was waiting for death for about 40 days, hovering between life and

сам прошао на саслушању. Много су ме тукли. У то време била су и она стрељања. Као на белом хлебу био сам око 40 дана. Лебдио сам између живота и смрти. Ово ме је нервно упропастило. Дуја је такве глупости правио да сам се само сикирао са њим. Ја сам мислио у неколико махова да је луд. Овај транспорт треба да пође у петак. То би за мене било премија. Да ли сте ма шта сазнали за мене? Нека ми јаве они од куће? Како си ти и Зора? Боцу сам видео; сила је. Да ли зна да му је чика 'Оле' затворен. Ужасне дане проводим. Ако ме не одведу за 10 дана, тражићу да ме или пусте или стрељају. Како су они кући? Како са радњама? Долази ли Мима и гђа Баџић?...⁶²

ТАОЦИ

Под удар репресије у Београду нису долазили само они који нису били по нормативима нацистичког „новог светског поретка“. У незавидној ситуацији налазили су се и они који су породично били везани за припаднике покрета отпора или они који су својим угледом могли да служе за пример обичном становништву. Узимање талаца имало је двоструку улогу у репресивној

⁶² Писма и други материјал добили смо од наследника Костића, породице Новаковић.

death. My mental state has been ruined by this. I was so worried about Duja's stupid behavior, that I thought he was insane for a moment. This transport is due to leave on Friday. That would be the best for me. Have you come across any information about me? Do they know anything at home? How are you and Zora? I have seen Boća; he is the best. Does he know that his uncle "Ole" is imprisoned? Terrible days I live. If they do not take me away in 10 days, I will ask to be released or shot. How are things at home? How are things at the stores? Will Mima and Mrs. Bacić come? ...⁶²

HOSTAGES

The repression in Belgrade affected not only individuals who resisted the norms of the Nazi "new world order," but also those with familial connections to members of the resistance movement, and those whose reputation could influence the general population. The act of taking hostages served a twofold purpose within the oppressive strategy of the occupying forces: firstly, to compel fugitives to surrender, and secondly, to send

⁶² Писма и други материјал добили смо од наследника Костића, породице Новаковић.

политици окупатора. Првенствено, на овај начин настојано је да се изврши притисак на одбегла лица да се предају. Додатно, емитована је снажна порука: уколико се дрзнете да се укључите у борбу против окупационог режима, последице ће трпети и ваши ближњи. Таоци су могли да постану и људи који нису били повезани са покретима отпора, о чему сведочи пример током устанка 1941. године. У ноћи између 4. и 5. новембра ухапшено је 150 угледних Београђана и заточено у логор на Бањици. Међу њима било је 30 професора Универзитета у Београду. Званично, били су оптужени да су масони и сарадници комуниста. Суштински, њиховим хапшењем окупатор је настојао да уплаши обичне грађане и пошаље поруку да нико није сигуран.⁶³

Бројни су чланови породица припадника Народноослободилачког покрета који су били заточени у овом логору. Мајке Александра Ранковића и Коче Поповића биле су становнице једне од соба бањичког логора.⁶⁴ У логору на Бањици у два наврата био је отац Марка

a clear warning that involvement in resistance movements would result in the destruction of innocent loved ones. Notably, individuals not affiliated with resistance movements were also at risk of being held as hostages, as demonstrated during the 1941 uprising. During the night of November 4th to 5th, 150 notable individuals from Belgrade were apprehended and detained at the Banjica camp. This group included 30 professors from the University of Belgrade. They faced formal charges of being affiliated with Freemasonry and collaborating with communists. Essentially, by arresting them, the occupier tried to scare ordinary citizens and send a message that no one was safe.⁶³

A significant number of relatives of individuals associated with the People's Liberation Movement were held in this camp. The mothers of Aleksandar Ranković and Koča Popović occupied one of the rooms within the Banjica camp.⁶⁴ Marko Nikezić's father, Petar, was in the Banjica camp two times.⁶⁵ Blagoje Nešković's brothers, Voja and Čedomir, also occupied the cells of this casemate. Nešković's father Aćim was also arrested, but was soon released

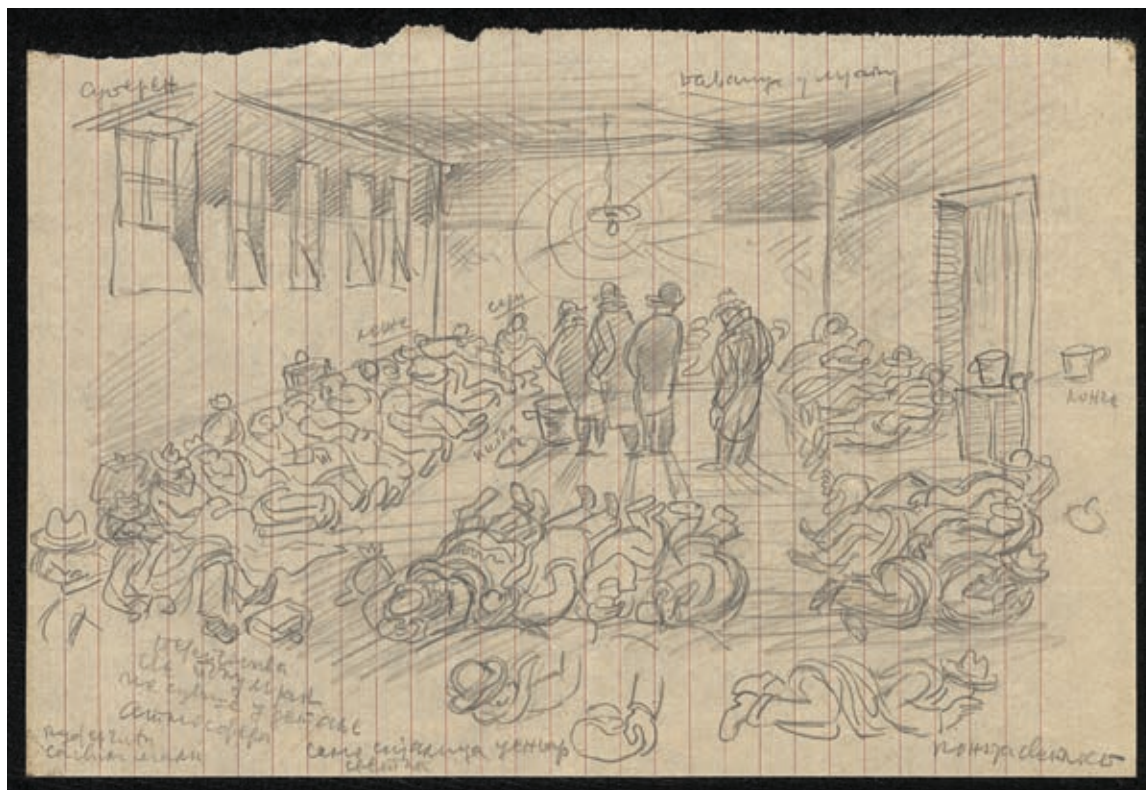
⁶³ Dragomir Bondžić, "The Fate of The Professors of Belgrade University under German Occupation 1941-1944", in: *Studia nad Totalitaryzmami i Wiekim XX*, Tom 2 / Vol. 1, 2019, 175-176.

⁶⁴ S. Begović, *н.г.*, 2, 34.

⁶³ Dragomir Bondžić, "The Fate of The Professors of Belgrade University under German Occupation 1941-1944", in: *Studia nad Totalitaryzmami i Wiekim XX*, Tom 2 / Vol. 1, 2019, 175, 176.

⁶⁴ S. Begović, *н.г.*, 2, 34.

⁶⁵ *Logor*, I, 298.



Александар Дероко, Скица прве ноћи у логору на Бањици (МЈ, 2-30-24)

Aleksandar Deroko, Sketch of the first night in the Banjica camp (Museum of Yugoslavia, 2-30-24)

Никезића - Петар.⁶⁵ Ђелије овог казамата осетила су и браћа Благоја Нешковића, Воја и Чедомир. Отац Нешковићев Аћим је такође ухапшен, али је убрзо пуштен јер је полиција

because the police concluded that the brothers were sufficient "guarantee".⁶⁶ Representatives of the local administration defended this policy implemented by the occupiers by stating: "I find it unjustifiable

⁶⁵ Logor, I, 298.

⁶⁶ IAB, UGB SP, IV, 56.



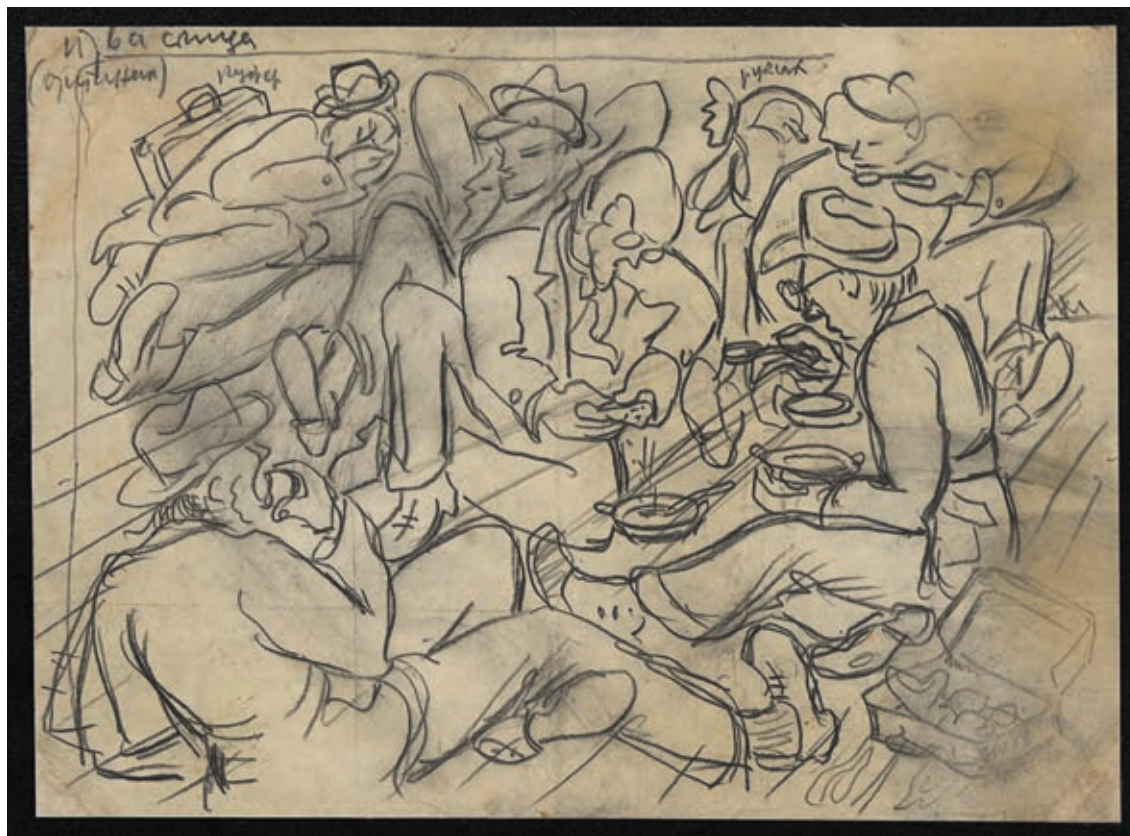
Александар Дероко, Прва шетња у дворишту Концентрационог логора Бањица (МЈ, 2-30-92)

Aleksandar Deroko, The first walk in the yard of the Banjica Concentration Camp (Museum of Yugoslavia, 2-30-92)

закључила да су браћа довољан „залог“.⁶⁶ Појединци из домаће управе овакву политику окупатора правдали су следећим разлозима: „Не видим разлог да син и ћерка Драже Михаиловића

that the children of Draža Mihajlović are allowed to live freely in Belgrade, which is the case with many families of those who are in hiding, while innocent individuals endure suffering. No rationale can excuse the freedom enjoyed by these poison

⁶⁶ ИАБ, УГБ СП, IV, 56.



Александар Дероко, Скица таоца у логору на Бањици (МЈ, 2-30-93)

Aleksandar Deroko, Sketch of a hostage in the Banjica camp (Museum of Yugoslavia, 2-30-93)

могу слободно да живе у Београду, што је случај са многим породицама оних који су у шуми, а да при том невин народ страда. Ничим се не може оправдати да ови носиоци отрова уживају

carriers".⁶⁷ The occupation regime arrested and held as hostages the wife of General Mihailović

⁶⁷ Quoted by: Kosta Nikolić, *Istorija Ravnogorskog pokreta : 1941-1945..* Knj. 2, *Srbija pod okupacijom*, Belgrade : Zavod za udžbenike, 2014, 146.

слободу“.⁶⁷ Окупациони режим ухапсио је и као таоце држао супругу генерала Михаиловића – Јелицу, супругу и ћерку Драгише Васића – Наталију и Татјану, супругу мајора Радослава Ђурића – Ружу, оца команданта Београда капетана Александра Михаиловића – Милорада, и друге чланове породица истакнутих равногораца.⁶⁸

СТРАТИШТА И МЕСТА ПОГУБЉЕЊА

Више пута смо у овом каталогу наглашавали да је окупатор вршио масовне злочине над заточеницима логора и затвора који су се налазили на територији окупираног Београда и његовој околини. Ови људи су, већином, одвођени у околину Београда и стрељани. Први полигон смрти који је коришћен у ове сврхе налази се код села Јабука на путу Панчево–Јабука. Ово је било изразито подобно место за ову намену јер је Тамиш онемогућавао бежање жртава,

– Jelica, the wife and daughter of Dragiša Vasić, Natalija, and Tatjana, the wife of Major Radoslav Đurić – Ruža, the father of the commander of Belgrade, Captain Aleksandar Mihailović, Milorad, and other family members of prominent people of the Royalist movement.⁶⁸

KILLING SITES AND PLACES OF EXECUTION

The fact that the occupier committed mass crimes against the inmates of camps and prisons situated on the territory of occupied Belgrade and its surroundings has been underlined multiple times in this paper. The majority of them were brought to Belgrade's periphery and executed. On the Pančevo-Jabuka road, close to the settlement of Jabuka, is the first death range used for this purpose. The Temiš prevented the victims from escaping, the plain gave the firing squad a clear view, and the sandy ground made mass grave construction easier. All these factors made this location ideal for this purpose.⁶⁹

⁶⁷ Цитирано према: Коста Николић, *Историја Равногорској покрета: 1941–1945*, Књ. 2, Србија под окупацијом, Београд : Завод за уџбенике, 2014, 146.

⁶⁸ Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и његова историја четничког покрета*, 5, Крагујевац : Погледи, 2010, 468; Војни архив, Четничка архива, к. 276, ф. 1, д. 7; Младен Жујовић, *Рајни дневник 2, Југославија у II светском рату : (јун 1942 – април 1944)*, Врњачка Бања : Интерклима-графика, 2004, 66.

⁶⁸ Miloslav Samardžić, *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta.*, 5, Kragujevac : Pogledi, 2010, 468; Military archive, Chetnik archive, k. 276, f. 1, d. 7; Mladen Žujović, *Ratni dnevnik. 2, Jugoslavija u II svetskom ratu : (jun 1942 - april 1944)*, Vrnjačka Banja : Interklima-grafika, 2004, 66.

⁶⁹ Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji : vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja : 1941-1942*, Београд : Službeni list SRJ : Draslar

равница пружала добар преглед за стрељачки вод, а пешчани терен је олакшавао копање масовних гробница.⁶⁹

Највећи полигон смрт током Другог светског рата налазио, на предратном војном стрељашту, се у близини тадашњег села Јајинци подно Авале. Насип и грудобран који спречава жртве да беже као и околна шума чинили су ово место идеалним за извођење стрељања. Жртве су довожене камионима Авалским друмом и затим пешке спровођене до места егзекуције. Стрељања су углавном извршавали војници Вермахта, а копање масовних гробница пало је на терет запосленика Централног и Новог гробља. Овде је довожен и злогласни камион „душегупка“ у којем су жртве, јеврејска деца, жене и старци, већ били мртви, а Јајинци су представљали њихово коначно одредиште.⁷⁰ Различите су процене колико је људи окончало свој живот на овом стратишту. Аутор ових редова чврсто верује да овај број није мањи од 20.000.

Од јуна 1942. до краја 1944, нацисти су покренули опсежну операцију (Sonderaktion 1005) чији је циљ био сакривање и уништавање доказа

The most extensive extermination site of the Second World War was situated close to the village of Jajince, at the base of Avala. The embankment and parapet that hindered the victims' escape, along with the encircling forest, rendered this location particularly suitable for the shooting. The victims were transported by trucks along the Avala road and subsequently escorted on foot to the execution site. The majority of the shootings were conducted by Wehrmacht soldiers, while the task of excavating mass graves fell to the staff of the Central and New Cemetery. The notorious Dusehupka truck was also present at this location. The Jewish victims, including children, women, and the elderly, would be already dead, with Jajinci serving as their final destination.⁷⁰ Various estimates exist regarding the total number of individuals who lost their lives at this killing site. The author of this catalog estimates that this figure is not less than 20,000 individuals.

Between June 1942 and the conclusion of 1944, the Nazis initiated a comprehensive operation known as Sonderaktion 1005, which was designed to hide and destroy evidence of their horrendous crimes. From the prisoners of the camp, special

⁶⁹ Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja: 1941-1942*, Beograd : Službeni list SRJ : Draslar partner, 2007, 107-108.

⁷⁰ M. Koljanin, *Nemački logor*, 120.

partner, 2007, 107, 108.

⁷⁰ M. Koljanin, *Nemački logor*, 120.



Изглед стрелишта у Јајинцима (приватна колекција)

Perspective of the firing range located in Jajinci (private collection)

њихових масовних злочина. Од заточеника логора образоване су посебне групе које су под надзором нациста вршиле овај прљави посао. У периоду од новембра 1943. године до априла 1944. године, оваква једна група деловала је у стратиштима у Јајинцима и у Јабуци. Стотину заточеника из логора на Бањици је смештено у бараке у Јајинцима. Како је текао

groups were formed which, under the supervision of the Nazis, carried out this dirty work. In the period from November 1943 to April 1944, such a group operated in the execution grounds in Jajinci and Jabuka. 100 detainees were taken from the camps in Banjica and placed in barracks in Jajinci. During the interrogation of Harry Stegman, a member of the field gendarmerie responsible for



Егзекуције у Јајинцима (приватна колекција)
Executions in Jajinci (private collection)



Егзекуције у Јајинцима (приватна колекција)
Executions in Jajinci (private collection)

сам процес уништавања доказа сазнајемо из дела саслушања Харија Стегмана, једног од припадника фелдјандармерије која је вршила обезбеђивање целокупног посла: „Лешеви су вађени из гробова, одело је скидано са њих као и накит које СД односио... [...]...Лешеви су слагани на гомиле, између редова је постављано дрво са тер-хартијом а паљено бензином. Гомиле су догоревале следећег дана око 8 часова ујутру.“⁷¹

Без обзира на прикривање злочина на највећим стратиштима, окупатор није зауставио свој крвави пир све до окончања окупације у Србији.



Егзекуције у Јајинцима (МГБ, I22-3671)
Executions in Jajinci (Belgrade City Museum, I22-3671)

securing the entire work, we gained insight into the process of evidence destruction: The bodies were exhumed from their graves, stripped of their

⁷¹ Овај документ уступљен нам је љубазношћу колеге Радосава Туцовића. В.А, Немачка архива, к. 32, ф. 3, д. 20.



Александар Дероко, Капути стрељаних 1941. (МЈ, 2-30-31)
Aleksandar Deroko, Coats of those shot in 1941
(Museum of Yugoslavia 2-30-31)

Настављено је са стрељанима и формирана су нова мања места страдања. У београдском насељу Вождовац, делу града који је и данас познат као Маринкова бара, као и на Новом гробљу, вршена су стрељања од средине 1943. Поред наведених, заточеници су стрељани и сахрањивани у масовне гробнице и у троструком Сурдуку у



Копче од сатова и други метални предмети који су остали након спаљивања жртава у Јајинцима (ИАБ, Д-А12-з1)

Watch clasps and other metal objects left after the incineration of the victims in Jajinci (Historical Archives of Belgrade, D -A12-z1)

garments and the jewelry that had been taken by the SD. The remains were stacked together, and a firewood wrapped in tar paper was positioned between the rows and ignited with gasoline. Piles of corpses were still in the final stage of burning the next day at around 8 a.m.”⁷¹

Despite the efforts to obscure the atrocities committed at the largest execution sites, the

⁷¹ This document was given to us as a courtesy of our colleague Radosav Tucović. V.A, German archive, k. 32, f. 3, d. 20.



Ексхумација жртава на Новом гробљу, везане жртве, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Exhumation of the victims at the New Cemetery, bound victims, November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Ексхумација жртава на Новом гробљу, тела мајке и детета, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Exhumation of the victims at the New Cemetery, bodies of a mother and a child, November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Ексхумација жртава на Новом гробљу, видљиве улазне ране од ватреног оружја, новембар 1944. (ИАБ)

Exhumation of the victims at the New Cemetery, visible entrance wounds from firearms, November 1944 (Historical Archives of Belgrade)



Ексхумација на Бежанијској коси 1945. (ЈИМ, к. 24-2, 3-2)
Exhumation at Bežanijska Kosa in 1945 (Jewish Historical Museum, k. 24-2, 3-2)



Ексхумација на Бежанијској коси 1945. (ЈИМ, к. 24-2, 3-3)
Exhumation at Bežanijska Kosa in 1945 (Jewish Historical Museum, k 24-2, 3-3)



Савезнички бомбардери испуштају смртоносни товар на Београд (НАРА)
Allied bombers drop their deadly cargo on Belgrade (NARA)



Снимак погодака из ваздуха (НАРА)
Aerial shot of hits (NARA)

данашњем насељу Ледине, Бежанијској коси, као и на земунском гробљу.

САВЕЗНИЧКО БОМБАРДОВАЊЕ 1944. И ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА

Београђани током Другог светског рата нису страдали само од руке окупатора. Од јесени 1943. на нишану савезничке авијације нашле су се мете на територији Краљевине Југославије.

occupier continued his violent campaign unabated until the conclusion of the occupation in Serbia. The executions continued and new smaller killing sites were formed. Shootings were carried out in the Belgrade district of Voždovac, still known as Marinkova bara, as well as at the New Cemetery, from the middle of 1943. Furthermore, prisoners were executed and interred in mass graves, including in the triple Surduk area of present-day Ledine, Bežanijska kosa, as well as at the Zemun cemetery.



Разорни ефекти савезничког бомбардовања 1944. (колекција аутора)

Devastating effects of Allied bombing in 1944 (author's collection)

Мапирани су циљеви попут железничких пруга и путева, важних индустријских постројења, војне ефикативности итд.⁷² На Ускрс 1944, савезнич-

THE ALLIED BOMBING IN 1944 AND THE LIBERATION OF BELGRADE

Belgraders did not only suffer at the hands of the occupiers during the Second World War. Since the fall of 1943, the territory of the Kingdom of Yugoslavia has been in the crosshairs of Allied

⁷² Више о савезничком бомбардовању југословенских градова у: Момчило Павловић, Верољуб Трајковић, *Савезничко бомбардовање Лесковца 6. септембра 1944. године*, Лесковац: Народни музеј 1995; Đoko Tripković, *Beograd pod bombama*, Beograd: Skupština grada Beograda 1999; Branislav Kovačević, *Savezničko bombardovanje*

ки бомбардери окупирали су београдско небо. У бомбардовању 16. и 17. априла учествовало је 600 бомбардера. Бачено је око 2.500 тона бомби, од чега је највећа количина пала на железничка и индустријска постројења. Без обзира на мапирање важних војних, саобраћајних и индустријских циљева, положај мета и техника бомбардовања довели су до огромних разарања и великих људских жртава. Погођен је комплекс болница, а бомбе су пале и на једно породилиште у Крунској улици, где су погинуле бебе, мајке и медицински радници. Град је гађан укупно 12 дана у периоду од априла до септембра 1944. године. Према непотпуним подацима, од савезничких бомби погинуло је 1.792 људи.⁷³

Како је савезничко бомбардовање сагледано из угла једног обичног грађанина сазнајемо из дела дневника Драгутина Ранковића: „17. април 1944. Београд, 1100 дан окупације – Тешка времена! Пако и ужас! Рушевине и крв на све стране. Пишем из бежаније. Са женом и ћерком налазим се у ул. Хоповској



Разорни ефекти савезничког бомбардовања 1944. (колекција аутора)

Devastating effects of Allied bombing in 1944 (author's collection)

Crne Gore 1943–1944: грађа, Podgorica: Pobjeda 2003; Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napad na Nezavisnu Državu Hrvatsku:1943–1945*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.

⁷³ Више о овој теми у: Милош Ј. Бојанић, „Страдали у савезничком бомбардовању Београда 1944. године“, у: *Годишњак Музеја жртвава Јеноцига*, 2022, 109–135.

aviation. Among the targets mapped were railroads, roads, industrial facilities, military assets, etc.⁷²

⁷² More about the Allied bombing of Yugoslav cities in: Momčilo Pavlović, Veroljub Trajković, *Savezničko bombardovanje Leskovca 6. septembra 1944. godine*, Leskovac: Narodni muzej 1995; Đoko Tripković, *Beograd pod bombama*, Belgrade: Skupština grada



Разорни ефекти савезничког бомбардовања 1944. (колекција аутора)

Devastating effects of Allied bombing in 1944 (author's collection)



Савезничке бомбе погодиле су и породишште у Крунској улици, април 1944. (колекција аутора)

Allied bombs also hit the maternity hospital in Krunska Street, in April 1944 (author's collection)



Деца испред порушене куће, април 1944. (колекција аутора)

Children in front of a destroyed house, April 1944 (author's collection)

бр. 25 на Пашином брду. Река избеглица пролази кроз Београд и одлази у унутрашњост и ван вароши. Многи само проведу дан по њанама и увече се врате кући. Данас у подне Београд је по други пут тучен. Око 4 ½ поподне кретох кући и успут видех: рушевине око пијаце Каленића Гумно, у ул. Његошевој, Алексе Ненадовића, Стишкој, Синђелићевој, Кр. [аља] Александра – део преко пута

Allied bombers occupied Belgrade's skies on Easter 1944. 600 bombers took part in the bombing on April 16 and the following day, April 17. About 2,500 tons of bombs were dropped, mostly on railways and

Beograda 1999; Branislav Kovačević, *Savezničko bombardovanje Crne Gore 1943-1944: građa*, Podgorica: Pobjeda 2003; Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napad na Nezavisnu državu Hrvatsku:1943-1945*, Zagreb: Croatian Institute of History 2008.



Београђани напуштају град након савезничког бомбардовања, април 1944. (колекција аутора)

Citizens of Belgrade leave their city after the Allied bombing in April 1944 (author's collection)

Студентског дома, затим ул. Дечанска која је страховито настрадала, у ул. Пашићевој, и Цетињској.⁷⁴

Савезничко бомбардовање је било само увертира у још веће разарање Београда. Црвена армија и јединице Народноослободилачке

industrial plants. Despite the mapping of important military, traffic, and industrial targets, bombing techniques and target locations led to enormous destruction and a large number of casualties. A hospital complex was struck, and explosives also impacted a maternity hospital located on Krunska Street, resulting in the deaths of infants, mothers, and healthcare personnel. The city endured bombardment for a cumulative duration of 12 days between April and September 1944. Based on incomplete records, it is estimated that 1,792 individuals lost their lives due to Allied airstrikes.⁷³

What the Allied bombing looked like from the point of view of an ordinary citizen, we learn from the following part of Dragutin Ranković's diary: April 17, 1944. Belgrade, marking the 1100th day of occupation - These are indeed challenging times! A scene of despair and terror prevails! Destruction and bloodshed are everywhere. I am currently writing from our refuge. My wife, daughter, and I are situated at Hopovska Street No. 25 on Pašino brdo. A continuous stream of refugees flows through Belgrade, moving both inland and beyond the city limits. Many individuals spend their days in the fields, returning home only in the evening.

⁷⁴ Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, *Свакодневни животи под окупацијом 1941-1944: искуство једног Београђанина*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2011, 761.

⁷³ More on this topic: Miloš J. Bojanić, „Stradali u savezničkom bombardovanju Beograda 1944. godine“, in: *Yearbook of the Genocide Victims*, 2022, 109-135.



Извлачење лешева погинулих
(колекција аутора)

Retrieval of the bodies of the
killed individuals (author's
collection)



Извлачење лешева погинулих
(колекција аутора)

Retrieval of the bodies of the
killed individuals (author's
collection)



Извлачење лешева погинулих (колекција аутора)

Retrieval of the bodies of the killed individuals (author's
collection)

војске су, у периоду од 12. до 20. октобра 1944, водиле борбе против окупатора и ослободиле Београд. Борбе су биле жестоке и водио се прави улични рат. Немачке снаге су и приликом ових борби чиниле злочине над цивилима. Посебно се истиче злочин у згради у Васиној улици, где је 23 станара забаракадирано и заједно са објектом подигнуто у ваздух.⁷⁵ Град је доживео велика разарања. Но, напoкoн, након

Earlier today, at noon, Belgrade experienced its second bombing. At approximately 4:30 PM, I made my way home and observed the devastation surrounding the Kalenića Gumno market, as well as in Njegoševa Street, Alekse Nenadovića, Stiška, Sindelićeva, Kralja Aleksandra—specifically the area opposite the Student Dormitory—followed by Dečanska Street, which suffered severe damage, and Pašićeva and Cetinjska Street.⁷⁴

⁷⁵ АЈ. Ф: 110. Ф.809 – Извештаји југословенске државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача међународном војном суду у Нирнбергу, 25–26.

⁷⁴ Nataša Milićević, Dušan Nikodijević, *Svakodnevni život pod okupacijom 1941-1944: iskustvo Beograđanina*, Belgrade: Institute for Recent History of Serbia 2011, 761.



Превоз лешева погинулих
(МГБ, I22-3561)

Transportation of the killed
individuals (Belgrade City
Museum, I22-3561)



Сахрана лешева погинулих (МГБ,
I22-3180)

Burial of the killed individuals (Belgrade
City Museum, I22-3180)



Изглед једне београдске улице непосредно по окончању борбе за ослобођење (приватна колекција)

The condition of a street in Belgrade right after the conclusion of the liberation struggle (private collection)

1.287 дана окупације, Београд је био поново слободан град. Никада није утврђен тачан број страдалих Београђана током Другог светског рата. Према непотпуном попису жртава рата из 1946. године, у Београдском округу страдало

The Allied bombing served merely as a precursor to the more extensive devastation of Belgrade. Between October 12 and 20, 1944, the Red Army, alongside the People's Liberation Army, engaged in combat against the occupying forces, ultimately



Грбови погинулих ослободилаца Београда, 20. октобар 1944. (МГБ, I2-2-744)

The graves of the fallen liberators of Belgrade, October 20, 1944 (Belgrade City Museum, I2-2-744)

је 8.695, а у самом граду 14.402. Број страдалих (23.097) представља 23,4% укупног броја погинулих на територији Народне Републике Србије.⁷⁶

⁷⁶ Захваљујемо љубазности колеге Небојше Стамболије који нам је уступио рукопис своје књиге из које смо преузели наведене податке: Небојша Стамболија, Борис Томанић и Душан Бојковић, *Жртве Другој светској рата на територији НР Србије*, рукопис.

liberating the city. The clashes were intense, resembling urban warfare. Even during these confrontations, German troops perpetrated atrocities against the civilian population. Notably, a heinous act occurred in a building on Vasina Street, where 23 residents were trapped and subsequently killed when the structure was detonated.⁷⁵ The city experienced significant devastation, and the total count of civilian casualties remains undetermined. However, after 1,287 days under occupation, Belgrade was a free city again. The precise number of casualties in Belgrade during the Second World War has never been established. According to the 1946 census of war victims, 8,695 individuals perished in the Belgrade district, while 14,402 lost their lives within the city itself. The total of 23,097 victims accounts for 23.4% of all deaths recorded in the territory of the People's Republic of Serbia.⁷⁶

⁷⁵ Archives of Yugoslavia: 110. F.809- Reports of the Yugoslav State Commission for Determining the Crimes of the Occupiers and their Helpers to the International Military Court in Nuremberg, 25, 26.

⁷⁶ We are grateful for the kindness of our colleague Nebojša Stambolija, who gave us the manuscript of his book, from which we took the above information. Nebojša Stambolija, Boris Tomanić, and Dušan Bojković, *Žrtve Drugog svetskog rata na teritoriji NR Srbije*, manuscript.





Митинг ослободилаца непосредно по ослобођењу,
октобар 1944. (МГБ, I2/2-4180)

Rally of the liberators shortly following the liberation,
October 1944 (Belgrade City Museum, I2/2-4180)



Екхумација жртава на Новом гробљу, Београђанке трагају за телима својих мртвих, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Exhumation of the victims at the New Cemetery, Belgrade women search for the bodies of their dead, November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Ексхумација жртава на Новом гробљу, жена плаче над земним остацима свога рођака 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Exhumation of the victims at the New Cemetery, a woman cries over the remains of her relative, 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Сахрана ексхумираних жртава, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Burial of exhumed victims, November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Сахрана ексхумираних жртава, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Burial of exhumed victims, November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Сахрана ексхумираних жртва, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Burial of exhumed victims, November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)



Сахрана ексхумираних жртва, свештеници СПЦ врше опело, новембар 1944. (ИАБ, СУБНОР)

Burial of exhumed victims, clergy members of the Serbian Orthodox Church conducted funeral services in November 1944 (Historical Archives of Belgrade, Union of War Veterans of the National Liberation Wars of Serbia)

ТЕРОР И СТРАДАЊЕ У БЕОГРАДУ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Аутор шекста и изложбе

др Раде Ристановић, виши научни сарадник у
Институту за савремену историју у Београду

Аутор пошавке

др ум. Никола Радосављевић

Рецензенти

др Борис Томанић, научни сарадник у
Институту за савремену историју
др Небојша Стамболија, научни сарадник у
Институту за савремену историју

Издавач

Музеј жртава геноцида
Трг Николе Пашића 11, Београд, Република Србија
www.muzejgenocida.rs

За издавача

Бојан Арбутина, в. д. директора Музеја жртава
геноцида

Лектура

Исидора Ињац

Превод

Оливера Ристић

Извршни уредник

Бојан Арбутина,
в. д. директора Музеја жртава геноцида

Ликовно графички уредник

др ум. Никола Радосављевић

Прелом шекста

Студио Архетип

Штампа

Intra.Net Centar, Београд

Тираж

200

TERROR AND SUFFERING IN BELGRADE DURING WORLD WAR II

Author of the exhibition

Rade Ristanović, PhD, Senior research associate,
Institute of Contemporary History, Belgrade

Exhibition designed by

Nikola Radosavljević, PhD in Arts

Reviewers

Boris Tomanić, PhD, Research associate,
Institute of Contemporary History, Belgrade
Nebojša Stambolija, PhD, Research associate,
Institute of Contemporary History, Belgrade

Publisher

Genocide Victims Museum
11 Trg Nikole Pašića Sq. Belgrade, Republic of Serbia
www.muzejgenocida.rs

For the Publisher

Bojan Arbutina, Acting Director of
Genocide Victims Museum

Proofreading

Isidora Injac

Translation

Olivera Ristić

Executive editor

Bojan Arbutina, Acting Director of
Genocide Victims Museum

Graphic editor

Nikola Radosavljević, PhD in Arts

Book layout

Studio Arhetip

Print

Intra.Net Centar, Belgrade

Circulation

200

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

341.322.5(497.11)"1941/1944"(083.824)

94(497.11 Београд)"1941/1944"(083.824)

РИСТАНОВИЋ, Раде, 1983-

Терор и страдање у Београду током Другог светског рата / Раде Ристановић ; [превод Оливера Ристић] = Terror and suffering in Belgrade during World War II / Rade Ristanović ; [translation Olivera Ristić]. - Београд = Belgrade : Музеј жртва геноцида = Genocide Victims Museum, 2024 (Београд : Intra.Net Centar = Belgrade : Intra.Net Centar). - 125 стр. : илустр. ; 20 cm

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-82832-12-6

а) Жртве рата -- Београд -- 1941-1944 -- Изложбени каталози б) Београд -- Историја -- 1941-1944 -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 153820425



ТЕРОР И СТРАДАЊЕ У БЕОГРАДУ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА



Музеј жртава геноцида
Genocide Victims' Museum



Република Србија
Министарство културе



Асоцијација жртава геноцида
Genocide Victims' Association